T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN FAALİYETLERİ (1920-1923)

GAMZE ÇELİK

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi ÜLKÜ ÇALIŞKAN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH.....ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

.....GAMZE GELİK.....tarafından hazırlanan Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Faaliyetleri (1920-1923) Konulu **Yüksek Lisans** tezininSınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10.maddeleri uyarınca 12.06.2019...Çarşamba günü saat ....10:30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.Kabul....edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ÇALIŞKAN	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10256002
Yazar Adı / Soyadı	GAMZE ÇELİK
T.C.Kimlik No	16343309908
Telefon	5395263110
E-Posta	gamze_celik33@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Faaliyetleri (1920-1923)
Tezin Tercümesi	The activities of the People Communist Party of Turkey in the War of Independence (1920-1923)
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	151
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ ÜLKÜ ÇALIŞKAN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

19.06.2019

İmza:.....

Tezin adı: Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Faaliyetleri (1920-1923)

Hazırlayan: Gamze ÇELİK

ÖZET

Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetler ile olan ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu işgal ortamı Sovyet Rusya'dan yardım alma konusunu beraberinde getirmiştir. Sovyet Rusya Türkiye'ye yapılacak yardımın ön koşulu olarak Bolşeviklik rejiminin benimsenmesini istemiştir. Kurtuluş Savaşı'nda devleti kurtarma ve yeniden yapılandırma çabasında olan kadrolar politik olarak Bolşeviklere ve komünizme yaklaşmışlardır. Bu yakınlaşmanın tesisinde Sovyet Rusya'nın etkisiyle komünizm ve sosyalizm ideolojileri Anadolu'ya girmeye başlamıştır. Bu dönemde komünizmi esas alan birtakım partiler de ortaya çıkmıştır. Anadolu'da ortaya çıkan bu partiler kendilerini İslami Komünist, Komünist, Bolşevik olarak adlandırarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ilk olarak 14 Temmuz 1920'de Gizli Komünist Partisi ismiyle kurulmuştur. Aynı zamanda kendini Bolşevik olarak adlandırıp diğer partilerden ayrılmıştır. Faaliyetlerini Ankara Hükümeti'nden gizli olarak yürütmüştür. İsmine Osmanlı Türkçesinde "komünistler" anlamına gelen İştirakiyun kelimesini alarak 7 Aralık 1920 tarihinde resmen kurulduğunu ilan etmiştir. İlk faaliyet dönemi 3 ay sürmüştür. Parti faaliyetleri Kurtuluş Savaşı sürecinde sakıncalı bulunarak hükümet tarafından durdurulmuştur. 2 Şubat 1921'de kendini tatil etmiş, 18 Mart 1922 tarihinde tekrar açılarak ikinci faaliyet dönemine başlamıştır. 19 Ekim 1922'de üyelerinin hükümet tarafından tutuklanmasıyla birlikte tamamen kapatılmıştır. Araştırmada Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetlerinin dönemin iç ve dış siyaseti ve Kurtuluş Savaşı sürecine olan etkisi muhtelif kaynak ve belgelerden mukayese yapılarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya, Bolşeviklik, Komünizm, Sosyalizm, Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Name of Thesis: The activities of the People Communist Party of Turkey in the War of Independence (1920-1923)
Prepared by: Gamze ÇELİK

ABSTRACT

The relations with the Soviets have an important place in the Turkish War of Independence. In this period, occupation environment of Anatolia brings along to idea of the getting help from Soviet Russia. The Soviet Russia requested adaptation of the Bolshevik regime, as a pre-condition of their assistance. In the War of Independence, the cadres who attempted to rescue and rebuild the state were politically close to the Bolsheviks and communism. Under the influence of Soviet Russia, the ideologies of communism and socialism began to enter Anatolia. In this period, parties based on communism emerged. These parties that emerged in Anatolia carried out their activities by calling themselves Islamic Communist, Communist and Bolshevik. People Communist Party of Turkey was founded as the first name Confidential Communist Party on 14th July 1920. They also called themselves Bolshevik and left the other parties. They performed their activities in a secret manner from the Government of Ankara. They add a word to their party name "iştirakiyun" which means "Communist" in Ottoman Turkish and they officially established on 7th December 1920. The first activity period lasted for 3 months. Party activities were found to be objectionable during the War of Independence and their activities stopped by the government. They suspend their activities on 2nd February 1921 and start their second activity period on 18th march 1922. The members were arrested by government and completely shutdown on 19th October 1922. In the study, the impact of the activities of the People Communist Party of Turkey, on the term's domestic and foreign policy and the War of Independence is described with comparisons from a various sources and documents.

Keywords: Government of Ankara, Soviet Russia, Bolshevism, Communism, Socialism, Mustafa Kemal Pasha, Mr. Nazım, People Communist Party of Turkey

ÖN SÖZ

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kurtuluş Savaşı döneminde Rusya'nın etkisi ve yardımlarıyla kurulmuş bir partidir. Bu yönüyle Türk Millî Mücadelesi süresinde iç ve dış politikaya olan etkisiyle araştırılmaya değer bir konudur. Literatüre bakıldığında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında bilgi içeren kaynakların kısıtlı olduğu ve bu konu hakkında özlü bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu durum parti hakkında ulaşılan belgelerin kısıtlı olmasından ve arşiv belgelerinin tasnif çalışmalarının çok yakın bir zamana kadar devam etmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Halk İştirakiyun Fırkası faaliyet dönemi boyunca hükümete olan muhalif tavırları araştırmacıların konuya karşı önyargılı olmasına sebebiyet vermiştir. Araştırmacıların konuya olan bakış açısı bu konu hakkında çalışma yapılmamasına diğer bir etkendir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında Batı literatüründe de çalışmaya rastlanmamakla birlikte partinin ülkemizde araştırılması ve parti hakkında bir eserin ortaya konması çok yakın bir döneme rastlamaktadır. Ancak şimdiye kadar partinin kurulduğu dönem içerisindeki analizi Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri bağlamında parti faaliyetleri ve partinin Sovyet Rusya'daki örnekleri ile mukayesesini içeren bir çalışma yapılmış değildir.

Bu çalışmada parti hakkında ulaşılan bulgular Sovyet Rusya ile mukayese yapılarak verilmiştir. Parti hakkında bilgileri içermesinin yanı sıra, Kurtuluş Savaşı süresince Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri parti faaliyetleri içerisinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda konunun daha iyi anlaşılması için konuyu aydınlatan ek bilgiler ve bahsi geçen konuların muhtelif kaynaklarda nasıl geçtiği dipnotlarda verilmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında yabancı literatür incelendiğinde ise parti isminin İngilizce "Communist Party of Turkey", Rusça ise "Турецкая Народная Коммунистическая Партия" olarak geçtiği görülmüştür. Bu isimler Türkçeye Türkiye Komünist Partisi veya Türkiye Halk Komünist Partisi olarak çevrilmektedir. Partinin ismindeki "iştirakiyun" kelimesi Osmanlı Türkçesinde "komünist" kelimesine karşılık geldiği için çalışmada partinin İngilizce ismi "People Communist Party of Turkey" olarak kullanılmıştır.

Konu hakkında arşiv çalışması için öncelikle Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Arşivi (ATASE)'ne başvurulmuştur. Ancak bu arşivde konu ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı'na yapılan başvuru neticesinde ise arşivdeki belgelerin tasnif çalışmalarına devam edildiği için araştırmacıya açılmadığı cevabı alınmıştır. Araştırmalar sonucunda parti hakkında sayıca fazla belge bulunan Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) Arşivi'ne başvuru yapıldığında ise yetkililer tarafından parti hakkındaki belgelerin yakın zamanda Osmanlı Türkçesi'nden günümüz alfabesine transkript edilip kitap olarak yayımlandığı bilgisi alınmıştır. Burada bulunan belgeler talep edildiğinde ise üzerinde çalışıldığı için belgelerin dağınık olduğu bu nedenle verilemeyeceği belirtilmiştir. Konu hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 2 belge dışında çalışmanın konusunu içeren belgelere rastlanılmamıştır. Dolayısıyla Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde erişilen belgeler çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Bu arşivde Parti'nin kuruluşu, amacı, beyannameleri, tüzükleri ve diğer kuruluşlarla ilişkilerini içeren belgelere ulaşılmıştır. Bu belgeler Halk İştirakiyun Fırkası hakkında bilgi edinmek ve çalışmak isteyen araştırmacılar için oldukça yol göstericidir.

Sosyalizmin ve komünizmin Rusya'daki şekliyle Türkiye içerisinde anlamlandırılması 1917 Rus İhtilallerine dayandırılmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde ortaya çıkan siyasî oluşumlar kendilerine Rus sosyalizmini yani komünizmi örnek almışlardır. Halk İştirakiyun Fırkası da Rusya'daki sosyalizm hareketlerini kendine model alan bu partiler arasındadır. Çalışmada konunun daha iyi anlaşılması ve partinin benimsediği prensiplerin anlamlandırılabilmesi için Rusya'daki sosyalizm hareketlerinin anlatılması gerekmektedir. Bu sebeple çalışmanın giriş bölümünde, sosyalizmin tanımı yapılarak, Çarlık Rusya'sında sosyalizm hareketleri ve 1917 Rus İhtilalleri anlatılmıştır. Rusya 14 (1) Şubat 1918 yılında yeni takvim sistemine geçene dek eski takvim olan Jülyen takvimini kullanmıştır. Bu tarihte Yeni takvime geçen Rusya, söz konusu tarihten sonra yaşanan olayları yalnızca Gregoryen (Miladi) takvime göre vermiştir. Bu sebeple çalışmada Rus İhtilalleri anlatılırken her iki takvimin tarihi de kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, Sovyet Rusya ile yapılan görüşmeler, bu dönemde Anadolu'da ve yurt dışında sosyalizm ve komünizm etkisiyle kurulan komünist kuruluşlardan Bakü Türk Komünist Fırkası, Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi ve Resmî Komünist Parti anlatılmış, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile ilişkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın gizli ve resmî faaliyet dönemi anlatılmıştır. Bu bölümde partinin üyeleri, teşkilatlanması, tüzüğü, beyannameleri ve faaliyet dönemi hakkında bilgiler mevcuttur. Partinin resmî olarak kurulmasından sonra karşılaştığı problemler Kurtuluş Savaşı süreci içerisinde dönemin siyaseti ile birlikte değerlendirilmiştir. Aynı zamanda parti faaliyetleri ve kabul ettikleri prensipler Sovyet Rusya ile karşılaştırılarak verilmiştir. Ayrıca bu bölümde partinin ilk dönemini sona erdiren gelişmeler, hükümetin bu dönemde parti üzerinde tavırları ve partinin kapatılması hakkında bilgiler mevcuttur. Partinin ilk faaliyet dönemi 3 ay sürmüştür. Dolayısıyla esas faaliyetleri ikinci dönemine rastlamaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde partinin ikinci faaliyet dönemi anlatılmıştır. Bu bölümde partinin geçirdiği evreler, parti içinde ortaya çıkan problemler, partinin üyeleri, teşkilatlanması, beyannameleri ve tüzüğü, ikinci faaliyet döneminde kurulmuş yayın organları, konferansları, partinin kapatılmasına neden olan etkenler ve partinin kapatılma süreci anlatılmıştır. Ayrıca Rusya'nın parti üzerindeki etkileri ve partinin kurulma amacına hizmet edip etmediği değerlendirilmiştir. Partinin bu dönemde hükümete karşı tavırları ve hükümetin dış politikaya bağlı olarak parti üzerindeki kararları incelenmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken bilgileri ile beni aydınlatan her konu hakkında yardımcı olan ve üzerimde büyük emeği olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ülkü Çalışkan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmam hakkında belgelerimin Rusça ve İngilizce belge çevirilerinde yardımcı olan değerli abim Anıl Üstün'e, tez çalışmam boyunca manevi desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşlarım Aylin Üstün, Kübra Sarısoy, Erkan Dönmez'e teşekkür eder, çalışmamı hazırlarken bana tüm imkânları sağlayan en büyük destekçim olan annem Arzu Çelik'e ve kardeşim Ali Çelik'e bugünlere gelmemde büyük emeği olan rahmetli babam İbrahim Çelik'e ömrüm boyunca vefakâr kalmayı bir borç bilirim.

EDİRNE-2019 GAMZE ÇELİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖN SÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **X**

GİRİŞ **1**

A- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ 1

B- SOSYALİZM VE 1917 RUS İHTİLALLERİ 10

1. THİF'NIN KURULUŞU'NU ETKİLEYEN OLAYLAR (1919-1920)

1.1. KURTULUŞ SAVAŞINDA BOLŞEVİKLERLE GÖRÜŞMELER 27

1.2. ANADOLU'DA BOLŞEVİZM VE KOMÜNİZM ETKİLERİ 39

1.3. BAKÜ TÜRK KOMÜNİST FIRKASI VE ANADOLU'YA UZANTISI 42

1.4. ANADOLU'DA HAFİ BİR CEMİYET- YEŞİL ORDU CEMİYETİ 49

1.5. YEŞİL ORDU'NUN MECLİSTEKİ TEMSİLCİSİ; HALK ZÜMRESİ..... 55

1.6. TÜRKİYE'DE İLK RESMÎ KOMÜNİST FIRKASI'NIN TEŞKİLİ..... 58

2. TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI VE FAALİYETLERİ (1920-1922)

2.1. THİF'İN GİZLİ FAALİYET DÖNEMİ 63
2.1.1. Hafi Dönem Parti Kongre ve Konferansları 66
2.1.2. Hafi Komünist Partisi'nin Ankara Hükümeti ile İlişkileri 68
2.2. THİF'İN RESMİ OLARAK KURULMASI VE İLK FAALİYET DÖNEMİ (1920-1921) 71
2.2.1. Partinin Faaliyetleri ve Teşkilatlanması 73
2.2.2. Partinin Beyannamesi ve Nizamnamesi 76
2.3. PARTİ ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE İLK DÖNEMİN SONA ERMESİ 78
2.4. PARTİ ÜYELERİNİN AFFEDİLMESİ 83

3. İKİNCİ FAALİYET DÖNEMİNDEN KAPATILMA SÜRECİNE KADAR TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1922-1923)

3.1. THİF'İN YENİDEN AÇILMASI- İKİNCİ FAALİYET DÖNEMİ VE BEYANNAMELERİ 84
3.1.1. İkinci Faaliyet Döneminde Parti Üyeleri ve Teşkilatlanması 86
3.1.2. İkinci Dönem Halk İştirakiyun Fırkası Beyannameleri 88
3.1.3. Partinin Yayın Organları; Yeni Hayat- Emek Ve İkaz 93
3.2. DÖNEM THİF FAALİYETLERİ VE PARTİ İÇİ GELİŞMELER 96
3.3. THİF KONGRE VE KONFERANSLARI 101
3.4. HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN SONU- ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE YARGILANMA SÜRECİ 110

SONUÇ 113

KAYNAKÇA 117

DİZİN 127

EKLER 132

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: çevirmen
Der.	: Derleyen
DH. KMS.	: Dâhiliye Kalem-i Mahsus
DH. ŞRF	: Dâhiliye Şifre Kalemi
haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
pp.	: pages
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SBKP (B)	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
THİF	: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TÜSTAV	: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume

GİRİŞ

A- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı araştıran tarihçiler bu konu hakkında sınırlı kaynaklara erişeceklerdir. Bu durum Halk İştirakiyun Fırkası faaliyet gösterdiği dönemde çalışmalarını gizli olarak sürdürmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan yeni arşiv belgelerinin araştırmacıya açılmamasından dolayı faaliyet dönemi hakkında sınırlı sayıda vesikaya ulaşılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan başlıca kaynaklar arşiv belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları, Halk İştirakiyun Fırkası dergi ve gazeteleri, döneme ait birinci elden kaynaklar (anı, rapor, mektup) araştırma eserleri ve makalelerden oluşmaktadır.

Çalışmada ağırlıklı olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler kullanılmıştır. Bu arşivde "Rusya Milli Arşivi'ndeki Türk Tarihi İle İlgili Belgeler Fonu (930-2-0-0), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Kararlar Daire Başkanlığı Fonu (30-18-1-1), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu (30-10-0-0)'nda bulunan belgeler kullanılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Kalem-i Mahsûs (DH. KMS.) fonu ve Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) Fonunda 2 adet belgeye rastlanmıştır.

Halk İştirakiyun Fırkası'nın ortaya çıktığı süreçte ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortam, hükümetin ve meclisin tutumu önemli bir yere sahiptir. Kurtuluş Savaşı Anadolu'sunda ülkenin genel durumunu, Bolşeviklik siyaseti üzerine tartışmaları, Anadolu'da ortaya çıkan komünizm unsurları karşısında alınan kararları içeren Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları dönem hakkında bilgi veren birinci elden kaynaklardır. Bu çalışmada "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*" ve "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi"*[1] tutanakları incelenmiştir. Çalışmada *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*'ndan 22 Ocak 1921 tarihli tutanakta, Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinden Tokat Mebusu

[1] Belge bilgileri kaynakçada ayrıntılı olarak verilmiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları,* C. I-VIII, Devre I, Celse I-IV, 24 Nisan 1920-1 Şubat 1921.

Nazım ve Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü'nün yargılanmaları için dokunulmazlıklarının kaldırılması konusu anlatılırken yararlanılmıştır. Bu tutanağa göre; 1 Şubat 1921 tarihli celse de alınan karar ile bu mebusların dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Çok kısa bir süre sonra Halk İştirakiyun Fırkası bütün üyeleri tutuklanmış 2 Şubat 1921'de partinin kendini tatil etmesi ile de partinin ilk faaliyet dönemi sona ermiştir[2].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF), faaliyet gösterdiği dönem içerisinde *Yeni Hayat* isimli bir dergi, *Emek* ve *İkaz* adında iki gazete çıkarmıştır. Bu yayın organlarından *Yeni Hayat* dergisi, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Arşivi çalışanları tarafından Osmanlı Türkçesinden günümüz alfabesine çevrilmiştir. "*Thif Yayın Organı Yeni Hayat Mart- Eylül 1922*"[3] ismi ile kitap haline getirilen dergi Hamit Erdem tarafından derlenmiştir. Bu dergide partinin beyannamesi, tüzüğü, dünyadan ve Anadolu'dan komünizmi ilgilendiren günlük makale ve haberlere rastlamak mümkündür.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organlarından "*Emek"* ve "*İkaz"* Gazeteleri ise yayınlandığı dönemde hükümet karşıtı yayınları ve propaganda faaliyetleri dolayısıyla yasaklatılmıştır. Türkiye'deki nüshalarına hükümet tarafından el koyulmuş, yurt dışında bulunan nüshaların da Türkiye'ye sokulması yasaklatılmıştır. Dolayısıyla bu gazetelere günümüzde ulaşılamamaktadır. Ali Ergin Güran'ın derlemiş olduğu "*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları Emek I- Yeni Hayat 1-2-3"*[4] adlı eser, ulaşılamayan *Emek* Gazetesi'nin ilk sayısını içermesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada gazetenin ilk sayısında parti konferansını içeren haberlerden faydalanılmıştır.

---

[2] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.VIII, Devre I, Celse III, Ankara 1 Şubat 1921, s. 356-363.

[3] Hamit Erdem, *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart- Eylül 1922*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.

[4] Ali Ergin Güran, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları Emek I- Yeni Hayat 1-2-3*, Katkı Yayınları, İstanbul 1975.

Halk İştirakiyun Fırkası dergi ve gazeteleri yanı sıra çalışmada dönemin gazetesi "*Hâkimiyet-i Milliye"* de incelenmiştir. "*Hakimiyet-i Milliye"* 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlanmış, 1920-1935 yılları arasında çıkarılmış siyasi bir gazetedir. Türk Milli mücadelesinin gayesini halka duyurmak ve halkın Milli Mücadele'ye desteğini sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle çıkarılan bir gazetedir. 1928 yılından itibaren Latin harfleriyle basılmaya başlanmıştır. Çıkarılmaya başlandığı ilk zamanlar yazı işleri sorumlusu Recep Zühdü (Soyak) Bey, yazı ve haber sağlama işi de Hakkı Behiç (Bayiç) Bey'dir. Gazete 4794. Sayısından sonra 16 Ekim 1935 yılında "*Ulus*" ismini alarak yayım hayatına devam etmiştir. Çalışmada gazete de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile ilgili hiçbir habere ve makaleye rastlanmamıştır. Bunun genel sebebi Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetlerinin ilk döneminde gizli yürütmesi ve hükümete açıkça muhalefet etmeye başlamasından kaynaklanmaktadır. Anadolu içinde işgal ortamında bu konu ile ilgili çıkan her haber savaş sürecini olumsuz etkileyebileceği için parti ile ilgili haberin doğrudan gazetede verilmemesi muhtemeldir. Bu çalışmada Hâkimiyet-*i Milliye* Gazetesi'nde Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri ile ilgili haberler ile Anadolu'da Bolşeviklik ve komünizm hakkında gazetede yayımlanan makaleler incelenmiştir[5].

Kurtuluş Savaşı döneminde izlenilen siyaset ve Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri ülkede ortaya çıkan siyasi partilerin üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim Anadolu'da komünizm Türkiye - Sovyet Rusya yakınlaşmasından sonra vücut bulmuştur. Dolayısıyla bu dönemde komünist partileri çalışmak isteyen araştırmacıların Kurtuluş Savaşı döneminin ana hatlarını, Türkiye'nin dış politikasını ve Türkiye - Sovyet Rusya ilişkilerini incelemesi gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı denilince akla gelen ilk kaynak olan "*Nutuk"*[6], tarihçilerin ve araştırmacıların incelemesi gereken ilk kaynaklardandır. Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya'ya ve komünizme olan tutumu ve Bolşeviklik konusu karşısında onun izlediği siyaseti içeren bilgilerden faydalanılmıştır. Türk Milli Mücadelesinin başkahramanı

[5] *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 60,73,101,108, 16 Ekim 1920-14 Şubat 1921.
[6] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazılan *Nutuk* bu yönüyle tez çalışmamızın en önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın ana kaynaklarından bir diğeri de Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından yazılan "*İstiklal Harbimiz"*[7] isimli eserdir. Anadolu'da Bolşeviklik siyasetinin kabul edilmesinin tartışıldığı günlerde Kazım Karabekir Paşa'nın bu konuda tutumu çok net olmuştur. Bolşevizm'in ve komünizmin ülkeye felaket getireceğini düşünen Kazım Karabekir Paşa, kendisiyle görüşmeye gelen komünist parti üyelerine de aynı tutumla yaklaşmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı ana hatlarıyla inceleyen ve Kazım Karabekir Paşa'nın düşüncelerini içeren bu kaynak dönemi araştırmak isteyen araştırmacılara yol gösterici niteliktedir.

Kurtuluş Savaşı'nda önce Batı Cephesi Komutanlığı yapmış, daha sonra Moskova Büyükelçiliğine atanmış Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın kaleme almış olduğu "*Moskova Hatıraları (21/11/1920- 2/6/1922)"*[8] isimli eser, Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya atandığı 21.11.1920 tarihinden başlayıp Moskova'dan ayrıldığı tarihe kadar yazdığı bu hatıratından çalışmada Ruslarla yaptığı görüşmeler hakkındaki bilgilerden faydalanılmıştır.

Çalışmada dönem hakkında önemli bilgi veren bir diğer kaynak ise Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Hüsamettin Ertürk'ün "*İki Devrin Perde Arkası"*[9] isimli eseridir. Bu kaynak Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Bolşevik temsilcilerle yapmış olduğu görüşmeyi aydınlatması açısından önemlidir. Kurtuluş Savaşı döneminde Kastamonu Mebusluğu, Dâhiliye Vekilliği gibi görevlerde bulunan Yusuf Kemal Tengirşek'in "*Vatan Hizmetinde"*[10] adlı hatıratı ise Moskova'da Bolşeviklerle yapılan görüşmeleri detaylandırması bakımından çalışmada önem arz etmiştir.

---

[7] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
[8] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21/11/1920- 2/6/1922)*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955
[9] Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınları, İstanbul 1995.
[10] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Dönemin kaynakları arasında *"Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri"* isimli eserden bahsetmek gerekmektedir. Bu kaynak 1917-1938 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilen telgrafları, genelgeleri ve bildirileri kapsamaktadır. Atatürk Dönemi hakkında tüm telgrafları bir arada toplaması özelliği ile araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Çalışmada bu kaynaktan Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklik ile ilgili cephe kumandanlarına çektiği telgraftan ve Sovyet Rusya'ya göndermiş olduğu mektuptan yararlanılmıştır[11].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında yazılmış araştırma eserlerine bakıldığında ise, en ayrıntılı bilgiyi içeren araştırma eserinin Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın yazmış olduğu "*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)"*[12] isimli kitap olduğu görülecektir. Kitapta parti hakkında Türkiye ve Rusya'da ulaşılan belge, telgraf, rapor ve mektuplar derlenerek verilmiştir. Bu kitap aynı zamanda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci faaliyet dönemi hakkında önemli belgeler sunması nedeniyle parti hakkında ayrıntılı bilgi veren tek çalışma olma özelliğine sahiptir. Ancak bu kitapta Halk İştirakiyun Fırkası'nın ortaya çıktığı dönemde Anadolu'nun durumu, Anadolu'da Bolşeviklik siyaseti, partinin Rusya bağlantısı ve Rusya'daki Bolşevik Partisi ile benzeyip benzemediği yönünde bilgi ve yorum bulunmamaktadır. Diğer taraftan bu kaynak Mete Tunçay'a ait "*Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)"*[13] isimli eserdeki bilgilerin genişletilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim "*Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)"* adlı eserde Halk İştirakiyun Fırkası ile ilgili –gizli dönemi ile birlikte- yalnızca 8 sayfa bilgi mevcuttur. Ancak bu kitap ilk çıktığı dönemde bu alan ile ilgili yazılmış ilk ve tek ciddi inceleme olma özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla bu alan hakkında araştırma yapmak isteyen araştırmacılara yardımcı olacak eserler arasında ilk sıralardadır.

---

[11] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

[12] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

[13] Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),* Bilgi Yayınevi, Ankara 1967.

Parti hakkında araştırma yapan tarihçilerin faydalanabileceği bir diğer kitap ise Fethi Tevetoğlu'nun "*Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler"*[14] adlı eseridir. Bu eserde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yanı sıra Türkiye'de 1910 yılından 1951 yılına kadar gelen süreçte Anadolu ve yurtdışındaki sosyalist ve komünist kuruluşlar anlatılmıştır. Çalışmada bu kitaptan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yanı sıra Anadolu'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, Resmî Türkiye Komünist Parti ve yurtdışında kurulan Bakü Türk Komünist Fırkası hakkında verilen bilgilerden de faydalanılmıştır. Fethi Tevetoğlu'na ait bir başka kitap ise "*Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar"*[15] isimli eserdir. Bu dönemde ortaya çıkan kuruluşlardan Karakol Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yeşil Ordu Cemiyeti gibi kuruluşlar incelenmiştir. Çalışmada bu eserin Karakol Cemiyeti ve Yeşil Ordu Cemiyeti hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

Türkiye'de sosyalist ve komünist hareketleri ve bu amaçla kurulan siyasi partileri anlatan bir diğer eser Aclan Sayılgan'ın "*Solun 94 yılı"* adlı eseridir. Bu eser 1871-1965 yılları arasını kapsamaktadır. Aclan Sayılgan bu eserindeki bilgileri "*Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972"* adlı eseriyle genişletmiş, 1972 yılına kadar olan dönemi anlatmıştır. Bu eserlerde Halk İştirakiyun Fırkası Yeşil Ordu Cemiyeti başlığı altında anlatılmıştır. Aclan Sayılgan Halk İştirakiyun Fırkası'nı Yeşil Ordu Cemiyeti'nin devamı olarak görmüştür. Dolayısıyla partinin farklı bir bakış açısıyla anlatıldığı bu eserler Halk İştirakiyun Fırkası'nı araştırmak isteyen tarihçilere yardımcı olacaktır[16].

George S. Harris'in yazmış olduğu "*Türkiye'de Komünizm Kaynakları"* isimli eser, komünizmin Anadolu'ya girişinin, Anadolu'daki etkilerinin ve Türkiye'deki sol hareketlerin bir yabancı bakış açısıyla anlatıldığı kitaptır. Bu kitap Türkiye'deki komünizm hareketlerini farklı bir pencereden anlatması sebebiyle

[14] Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
[15] Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
[16] Aclan Sayılgan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Mars Matbaası, Ankara 1968; Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972*, Hareket Yayınları, İstanbul 1972.

okuyucuyu çok yönlü düşünmeye itmektedir. Aynı zamanda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kitap III. Enternasyonal'in partiye bakış açısı hakkında verilen bilgilerden faydalanılmıştır [17].

Bolşevizm ve komünizm hususlarının Anadolu'ya olan etkisini anlatan bir diğer kitap Emel Akal'ın "*Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm"*[18] isimli eseridir. Bu kitapta Milli Mücadele öncesi dönemden başlayarak 1920 yılına kadar gelen süreç anlatılmaktadır. Ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin Anadolu'daki örgütlenmelerinden bahsedilmiştir. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da ortaya çıkan komünist oluşumlar incelendiğinde üyelerinin çoğunluğunun eski İttihatçı olduğu görülmektedir. Bu İttihatçı üyeler Anadolu'da kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi gibi siyasî partilerde İslamî komünizmi savunmuşlardır. Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin bir kısmı da geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulunmuştur. Bu sebeple bu dönemde kurulan siyasî kuruluşların özünü kavrama açısından okuyucuyu aydınlatan eserler arasındadır. Emel Akal'a ait bir diğer eser olan "*Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri"*[19] isimli eser ise, Milli Mücadele dönemindeki komünist oluşumları inceleyen ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyet dönemini ele alan bir diğer kitaptır. Bu kitapta Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkındaki bilgiler ağırlıklı olarak Erden Akbulut ve Mete Tunçay'a ait olan "*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-1923*" isimli eser kaynak gösterilerek verilmiştir. Bunun yanı sıra döneme farklı bir gözden yorum getirilmesi ve parti üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunması açısından araştırmacılara yardımcı olacak eserler arasındadır.

Milli Mücadele döneminde komünizm etkisiyle Anadolu'da kurulmuş siyasî partiler zaman içinde Türk Milli Mücadelesi karşısında zararlı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu partilerde yer alan üyelerin faaliyetlerini kontrol altına almak ve

---

[17] George S. Harris, *Türkiye'de Komünizm Kaynakları, Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1976.
[18] Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
[19] Emel Akal, *Moskova Ankara Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

bir yandan Rusya'dan talep edilen yardımın kapılarını aralamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Ekim 1920 tarihinde Anadolu'da Türkiye Resmî Komünist Fırkası ismiyle bir parti kurdurulmuştur. Orhan Yeniaras'a ait "*Atatürk'ün Kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler"* isimli eser, bu parti hakkında önemli bilgiler vermekte, dönemin siyasi hayatına ışık tutan bilgilerle okuyucuya yol göstermektedir. Hükümet ile bu dönemde kurulan komünist partiler arasındaki ilişkilerin anlatıldığı bu eser hükümetin bu dönemdeki sol partilere bakış açısını vermesi açısından araştırmacılar tarafından tercih edilen ilk kitaplar arasındadır[20].

Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu'da kurulan partilerin yanı sıra Bakü'de de Bakü Türk Komünist Fırkası ismiyle kurulmuş olan bir parti mevcuttur. Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu Bakü Türk Komünist Fırkası, Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri ile irtibat kurarak, Anadolu'da komünizmi tesis etmeye çalışmıştır. Bilhassa bu parti III. Enternasyonal ile bağlantılı bir komünist partisidir. Bir şubesini de Türkiye'de açmak isteyen bu parti Millî Mücadele liderleri ile de bu sebeple irtibat halindedir. Anadolu'daki diğer komünist partilerle irtibat kuran parti, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile de irtibat halindedir. Çalışmada bu konu hakkında Yavuz Aslan tarafından yazılan "*Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi"*[21] isimli araştırma eserinden faydalanılmıştır. Bakü Türk Komünist Partisi ve Halk İştirakiyun Fırkası gibi III. Enternasyonal'e bağlı partilerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini anlatan Hermann Weber' e ait "*III. Enternasyonal Belgeler 1919-1943"*[22] isimli kitap Halk İştirakiyun Fırkası'nın sahip olması gereken özelliklerin açıklanmasına yardımcı olan eserler arasındadır. Çalışmada bu kaynaktan Enternasyonal'e kabul edilmenin 21 şartı ile ilgili kısım kullanılmıştır. III. Enternasyonal'in kongrelerini içeren ve Vladimir Lenin tarafından yazılan "*III. Enternasyonal Konuşmaları"* isimli eser ise III. Enternasyonal'in tüm kongrelerinde

[20] Orhan Yeniaras, *Atatürk'ün Kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi Ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler*, Alter Yayınları, Ankara 2012.
[21] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
[22] Hermann Weber, *III. Enternasyonal Belgeler 1919-1943*, (Çev. Ümit Kıvanç), Belge Yayınları, İstanbul 1979

konuşulan bütün konuları içermesi bakımından tez çalışmamızda başvurulan eserler arasındadır.

Rasih Nuri İleri'nin yazmış olduğu "*Atatürk ve Komünizm Kurtuluş Savaşı Stratejisi"*[23] isimli esere bakıldığında ise Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı içerisinde izlemiş olduğu siyaseti, komünizme olan bakış açısını telgraf ve mektuplar ile belgelendirilerek anlattığı görülecektir. Bu dönemde komünizm hususu ile ilgili tüm görüşmeleri, telgrafları ve mektupları bir araya toplaması açısından çalışmada önemli bir yere sahiptir. Çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin, Amerika Generali James Harbord ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile olan mektuplarını ihtiva eden belgelerden yararlanılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı belgelerle anlatan bir diğer eser ise Salahi R. Sonyel 'in "*Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)"*[24] isimli eseridir. Çalışmada Kurtuluş Savaşı'nın ana hatları ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır. Aynı yazara ait bir başka eser olan "*Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II"*[25] isimli kitap ise, Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'nin Sovyet Rusya siyasetini anlatan önemli kaynaklar arasındadır. Çalışmada bu kaynaktan Türkiye - Sovyet Rusya ilişkileri ve dış siyasetle ilgili bilgilerden faydalanılmıştır. Türkiye - Sovyet Rusya ilişkilerini belgelerle anlatan bir diğer kitap da Mehmet Perinçek'in yazmış olduğu "*Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)"*[26] isimli eserdir. Mehmet Perinçek bu eserinde, Bolşeviklik konusunun tartışıldığı dönemde Atatürk'ün sosyalizmi devlet politikası olarak benimsediğini söylemektedir. Çalışmada Mehmet Perinçek'in bu tezi tartışılmıştır. Diğer taraftan çalışmada bu kaynaktan Türkiye Sovyet ilişkileri ile ilgili bilgilerden de yararlanılmıştır.

---

[23] R. Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm Kurtuluş Savaşı Stratejisi,* Scala Yayıncılık, İstanbul 2014.
[24] Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923),* C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
[25] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
[26] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 27.

B- SOSYALİZM VE 1917 RUS İHTİLALLERİ

Tanım olarak Sosyalizm, *"*kapital, toprak, gayrimenkul vb. tüm unsurların sahipliğinin ve kontrolünün halkta olduğu, bu unsurların halk tarafından idaresinin bütün insanlığın faydasına olmasını sağlayan ilke yahut yöntemlerin tümüdür[27]. Genel olarak sosyalizm ve komünizm hareketi, sosyalistler tarafından Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1845 yılında yazdıkları *Komünist Manifesto*[28] ya dayandırılır. Marx ve Engels kendi çağlarının sosyal ve politik sorunlarını anlattıkları bildiri mahiyetindeki bu eserde halk, burjuvazi (emekçileri sömüren kapitalist sınıf) ve proletarya (işçi sınıfı) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Endüstri devrimi ile birlikte burjuvazide gelişmiştir. Burjuvazinin gelişimi işçi sınıfının daha çok ezilmesine sebep olmuştur. Marx'a göre burjuvazinin ve sınıf ayrımının yok edilmesi ancak işçi sınıfının devrim yoluyla Çarlık'ı devirmesi ile gerçekleşir[29]. *Komünist Manifesto* 1848 yılında yayınlandıktan sonra tüm dünya işçileri arasında yankı uyandırmıştır[30]. Türkiye'ye sosyalizmin girişi ve Osmanlı Devleti'nde ilk işçi hareketlerinin filizlenmesi bu dönemlere rastladığı iddia edilmiştir[31]. Ancak bu dönemde işçi hareketlerinin varlığı sosyalizmden ziyade küçük çapta ve ekonomik kaynaklıdır. Bu dönemde görülen işçiler arasında grev yapma, işlerini bırakma gibi hareketler tamamen işçilerin kendi haklarını aramalarına yönelik hareketlerdir. Ayrıca işçiler bu dönemde sosyalizm bilincinden mahrumdur. Dolayısıyla Sosyalizmin tam anlamı ile Türkiye'ye girişi Osmanlı'nın son dönemlerinde Rusya'daki ihtilallerin etkisi ile olmuştur[32].

---

[27] Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* (der. Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 14.

[28] Bu eser için bkz. Karl Marx- Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (çev. Tanıl Bora), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 7-92.

[29] *A.g.e.*, s. 54-66.

[30] Bu yankının izleri ilk olarak Fransa'da Paris Komünü ile görülmüştür. Paris Komünü 18 Mart 1871 yılında Fransa'da kurulmuş bir sosyalist rejimin adıdır. Fransa'nın Prusya ile olan savaşlarında yenik düşmesi sonucunda halk ve işçi sınıfının ayaklanması ile Fransa Krallığı'nın kanlı bir şekilde yıkılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Birçok ülkenin işçi sınıfı Paris Komünü'nün işçi hükümeti kurma yolunda girişilen ilk teşebbüs olduğunu düşünmüşlerdir. Komünün kuruluş günü pek çok ülkede her sene işçi partileri tarafından kutlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Georges Bourgin - Arthur Adamov, *1871 Paris Komünü,* (çev. A. Tokatlı- G. Üstün), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1968, s. 7-298.

[31] Aclan Sayılgan, Osmanlı'da ilk işçi hareketinin 1870'li yıllara dayandığını, bu sebeple sosyalizmin bu tarihten başlatılması gerektiğini kaydetmiştir. Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 26-28.

[32] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 9.

Çarlık Rusya'sında ihtilal hareketleri, ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik şartlardan doğmuştur. 1900'lü yıllardan itibaren Çarlık Rusya'sı içerisindeki iktisadi krizler bir taraftan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ve tarımla uğraşan köylüleri diğer taraftan fabrikalarda ve demiryollarında çalışan işçileri etkilemiştir. Halk Rus Çarlığından ekonomik anlamda reform beklemişse de Çarlığın herhangi bir reforma yanaşmaması Çarlık yönetiminden rahatsızlık duyulmasına sebep olmuştur[33]. Bu rahatsızlık Rus Çarlığı içerisinde ihtilal hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Bolşevik[34] lider Vladimir Lenin[35]'e göre devrimi

[33] Oskar Anweiler, *Rusya'da Sovyetler (1905-1921*), (çev. Temel Keşoğlu), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 1990, s. 50-54; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 373-374.

[34] Marx'ın tarif ettiği proleter devrimi gerçekleştirmek için atılan ilk adım, 1898'de Minsk'te toplanan bir kongrede Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurulmasıyla atılmıştır. Ancak bu kongrenin faaliyetlerinin Çarlık tarafından durdurulması akabinde bu partinin kuruluşu 1903 yılında düzenlenen ikinci kongre ile olmuştur. Bolşevik tabiri de ilk olarak 1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin kurulduğu ikinci kongrede Vladimir Lenin ile Julius Martov arasında yeni kurulacak olan partide görüş ayrılığı sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılığı partide kimlerin parti üyesi olabileceği konusundadır. Lenin parti programını kabul edip parti örgütlerinden birine katılan maddî manevî yönden destekleyen "profesyonel" kimselerin partiye üye olarak girebileceği görüşündeyken, Martov ise partiye üye olmak isteyen kimselerin parti programını kabul etmesi ve paraca desteklemesinin yeterli olduğu görüşündedir. Lenin, Martov'un görüşünün partinin kapılarını herkese araladığını düşünmektedir. Ona göre Partinin gayelerine ulaşabilmesi için üyelerinin profesyonel devrimcilerden oluşması zorunludur. Parti içerisinde üyelerin kimlerden seçileceği konusunda oylama yapılmıştır. Yapılan bu oylamada ilk etapta durum Martov'un lehine olsa da, daha sonra onu destekleyen yedi kişinin çekimser kalması sonucunda Lenin taraftarları partide sivrilmiştir. Daha sonra partinin yönetim kuruluna Lenin, Martov ve Plehanov'dan oluşan üç üye seçilmesi kararlaştırılmış ancak Martov bu görevi kabul etmemiştir. Böylece parti komitesinin tamamı Lenin taraftarı olmuştur. Bu doğrultuda Lenin taraftarlarına Rusçada "çoğunluk" anlamına gelen "Bolşevik" Martov taraftarlarına ise Rusçada "azınlık" anlamına gelen "Menşevik" denilmiştir. E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 38-41; Tony Cliff, *Lenin I (1893-1914) Partinin İnşası*, (çev. Tarık Kaya) Yeni Gün Yayınları, İstanbul 1987, s. 121-143; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (çev. Doğukan Mızrak- Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 328.

[35] Asıl adı Vladimir İlyiç Ulyanov'dur. Daha çok Lenin ismiyle bilinir. 1870'de Simbirsk'te doğmuştur. Kazan Üniversitesi'nde okumuştur. Bu sırada Marksist görüşleri kabul edip devrimci faaliyetlerde bulununca okuldan atılmıştır. 1890 yılında Marksist eğitimini tamamlamak ve avukatlık yapmak için Petersburg'a gitmiştir. Burada İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele Birliği'ne katılmıştır. 1895 yılında tutuklanarak Sibirya'ya sürgün edilmiş, 1900 yılında tahliyesiyle birlikte üç arkadaşıyla beraber Cenevre'ye gitmiştir. Burada arkadaşıyla birlikte, *Iskra (Kıvılcım)* adlı haftalık bir gazete, *Zarya (Şafak)* adıyla teorik gazete çıkarmışlardır. 1901 yılında *Zarya*'da yayımlanan bir makalesinde ilk defa Lenin imzasını kullanmıştır. 1902 yılında hukuk diplomasını alan Lenin, 1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi için çalışmalara başlamıştır.1906 yılında büyük emek verdiği Rusya Sosyal Demokrat Parti'sinde lider konuma gelmiş, 1917 Ekim Devriminden sonra Bolşevik Partisi ile birlikte iktidara gelmiştir.1918'de suikast girişimine uğramış, yaralanarak kurtulmuştur. 1919 yılında Bolşevikler ve başka ülkeden gelen Sosyalistlerle birlikte Enternasyonal'i kurmuştur. 1922 yılında partiden ayrılan düşmanlarının suikast girişimine maruz kalmış, akabinde felç geçirmiştir. Sağlık sorunları nedeniyle siyaset hayatını noktalamak zorunda kalmıştır. Nisan 1922'de Lenin'in yerine Josef Stalin Parti Genel Sekreterliği'ne seçilmiştir. 21 Ocak 1924'te 53 yaşında vefat etmiştir. E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 16-19 ; V. İ. Lenin, *Lenin 2017- Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak* , (der. Slavoj Žižek), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 1; Tony Cliff, *a.g.e.*, s. 17-25.

hızlandırmanın yolu bir savaşın ortaya çıkmasından ve bu savaşın getirdiği her türlü bunalımın değerlendirilmesinden geçmektedir[36]. Nitekim öyle de olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi peşinden ihtilal hareketlerini de getirmiştir. Ancak bu ihtilali ilk etapta proleter devrimciler değil halk gerçekleştirmiştir[37]. I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde kötü olan Rus ekonomisi ve kıtlık, Rusya'nın savaşa girmesi ile birlikte daha da kötüleşmiştir. Çar II. Nikolay'ın takip ettiği siyaset ona karşı duyulan nefreti arttırmıştır I. Dünya Savaşı'nda cephedeki başarısızlıklar ülkede asker, işçi ve köylülerin tepkilerine sebebiyet vermiş, 1916 yılına gelindiğinde bu tepkiler görülmeye başlanmıştır[38]. Diğer taraftan Sarayda Çar II. Nikolay'ın eşi Çariçe Aleksandra ve Papaz Rasputin'in[39] yasaya uymayan tavırları ile yönlendirilmesi halk tarafından sevilmemelerine sebep olmuştur. 1916 yazında İçişleri Bakanlığı'na Papaz Rasputin'in yönlendirmesiyle A.D. Protopopov isimli şahsın getirilmesi işleri daha da karıştırmıştır. Bu durum Çarlığın Almanya'ya satıldığı dedikodularını beraberinde getirmiş hem halkın hem de Duma'nın tepkisine yol açmıştır[40]. Bu tepkinin bir sonucu olarak soylu bir kesimden gelen Prens Feliks Yusupov Papaz Rasputin'i 30 Aralık 1916'da öldürmüştür. Rasputin'in öldürülmesi

---

[36] E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 71.

[37] I. Dünya Savaşı'nın ilk etkileri devrimcilerin işini kolaylaştırmak yerine zorlaştırmak olmuştur. Duma'da bulunan Bolşevik ve Menşevik milletvekilleri savaş kredilerinin kabul edilmesine karşı koymak amacıyla geçici olarak bir araya gelmişlerdir. Çar II. Nikolay Dumanın savaş ile ilgili verilen kararlara karışmasını istememiştir. Bu sebeple Çar Hükümeti 1915 yılının başlarında hükümet muhaliflerini tutuklamış, başta *Pravda* olmak üzere hükümet karşıtı gazeteleri kapatmıştır. Tutuklanan kişiler arasında Bolşevik liderler de bulunmaktadır. Bu kişiler Sibirya'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Lenin ise bu sırada Avusturya'dadır. Petrograd'da hükümet takibinin başladığı sıralarda Avusturya'da tutuklanma tehlikesi atlatan Lenin çareyi İsviçre'ye sığınmakta bulmuştur. Bern'e gelerek faaliyetlerini burada planlamıştır. Petrograd'da Bolşeviklerin faaliyetleri böylece durdurulmuştur. *A.g.e.*, s. 71-73.

[38] Aleksandr Robinowitch, *Devrim'e Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (çev. Serpil Pehlivan), Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 21-25.

[39] Asıl adı Grigori Rasputin'dir. Çarlık Sarayı'nda Papaz Rasputin olarak tanınmıştır. Tyumen (Sibirya) bölgesinde Pokrovskoye köyünden olup, gençlik yıllarında katılmış olduğu sahte dinci ve kâhin kafilesinin etkisiyle kâhinliğe başlamış, kısa sürede çevre tarafından kutsal adam olarak çağrılmaya başlamıştır. Kısa sürede ünü saray çevresine yayılan Rasputin, saray tarafından başkente çağrılmıştır. Çarlık Rusya'sında II. Nikolay'ın veliahdı olan Prens Aleksey'in pedofili hastalığı sebebiyle, çareyi kâhinlerde arayan Çariçe Aleksandra tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Kısa sürede Rasputin'in bağnazlık ve batıl inançları Çar ve Çariçenin vereceği kararlara kadar etki etmeye başlamıştır. Rasputin'in yalancı kâhinliğe varan keyfiyete varan davranışları halk tarafından sevilmemesine sebep olmuştur. M. Gorkiy- V. Molotov- K. Voroşilov- S. Kirov- A. Jdanov- J. Stalin, *1917 Sovyet Devrimi*, (çev. Alaaddin Bilgi), C. I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2014, s. 65-67.

[40] I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Rusya karşı karşıya savaşmışlardır. Bu dönemde Rasputin'in Almanya yanlısı tavırlar sergilediği bilinmektedir. Onun bu tavırları halk tarafından düşmanla anlaşma olarak değerlendirilmiştir. Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 25.

olayından sonra Duma tarafından Çar'a karşı bir darbe öngörülmüş, bu darbenin sonunda da Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilmesi planlanmıştır. Ancak Duma harekete geçemeden tam bu sıralarda halk tarafından bir isyan başlatılmış, Çar II. Nikolay bu isyan üzerinde yoğunlaşmıştır[41]. Bu ayaklanma 1905 yılında gerçekleşen "Kanlı Pazarın"[42] yıldönümünde 22 Ocak (9 Ocak) 1917'de başlayarak ocak- şubat aylarında bir grev dalgası şeklinde kendini göstermiştir. Grev dalgası Bakü, Moskova, Petrograd' ın Viborg bölgesine kadar yayılmıştır. Ellerinde savaşa son pankartları ile birlikte sayıları binleri aşan halk kısa sürede örgütlenmiştir. Çarlık Hükümeti önlem alsa da grev hareketlerine devam edilmiştir[43].

Grevler Petrograd'da Putilov fabrikalarındaki işçilerin katılmasıyla daha da alevlenmiştir[44]. Dünya Emekçi Kadınlar Günü'ne rastlayan 8 Mart (23 Şubat) 1917 tarihinde işçiler köylüler ve öğrencilerden oluşan geniş bir kitle yürüyüş yapmışlar aynı zamanda grev gösterilerini devam ettirmişlerdir. Aynı gün Petrograd Bolşevik Partisi Komitesi[45] fabrika işçilerine telgraf çekerek onları greve katılmaya davet etmiştir. Bu davet üzerine 9 Mart (24 Şubat)'da ise işi bırakıp greve katılan işçilerin sayısı kısa sürede 200.000'e ulaşmıştır. Çarlık'ın büyüyen grev dalgaları karşısında polislere ve askerlere müdahale etme emri vermiştir[46]. Polislerin müdahalelerinin yanı sıra Çarlık Hükümeti'nin bu emrine itaat etmeyen askerler de mevcuttur. Bu askerler, 4. Don- Kazak Alayı askerleridir. Askerler greve müdahale etmemişler aksine bir diğer güvenlik gücü olan polislerle çatışmaya girmişlerdir. 10 Mart (25 Şubat) günü grevler şiddete dönüşmüş, polisler ile işçiler arasında çatışmalar da başlamıştır. Bu sırada Rus Komutan Kabalov, işçilere grevi sonlandırmalarını

[41] George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 349.
[42] Kanlı Pazar, Rusya'da 1905 İhtilalini başlatan işçi grevlerinin başladığı güne verilen isimdir. 22 Ocak 1905 Pazar gününe denk gelmektedir. Büyük bir işçi grubunun Papaz Georgi Gapon'un önderliğinde Kışlık Saraya gösterilerle yürümesi Çarlık tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Çok sayıda işçinin ölümüyle sonuçlandığı için Kanlı Pazar ismiyle nitelendirilmiştir. George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 327-328.
[43] M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 83-84.
[44] Oscar Anweiler, *a.g.e.*, s. 147.
[45]1915 yılında üyelerinin tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden sonra Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkez Komitesi'nin Rusya Kolu 18 ay faaliyetini durdurmuştur. 1916 yılında Lenin tarafından görevlendirilen Bolşevik Aleksandr Şliyapnikov tarafından Petrograd Rusya Bolşevik Komitesi bürosu yeniden kurulmuştur. Lenin İsviçre'de çalışmalarına devam etmiş, Rusya'da kurulan bu komite ile irtibat halinde olmuştur. E.H. Carr, *a.g.e.*, s. 71-73.
[46]M. Gorkiy- V. Molotov, vd, *a.g.e.*, s. 88-89.

emretmiştir. Bu emre itaat etmeyenlerin ise cepheye gönderileceklerini söylemiştir. Buna rağmen işçiler protestolara devam etmişlerdir. Rus Çarı II. Nikolay'ın General Kabalov'a bu hareketin derhal durdurulması için çektiği bir telgraf ise grevcilere ateş edilmesini öngörmüştür. İlk olarak Volinski daha sonra Preobrajenski ve Litovski askerleri Çar'ın ateş etme emrine uymayarak devrime destek vermişlerdir. Başlangıçta grev dalgası halinde başlayan bu hareketin asker tarafından desteklenmesi ile devrime doğru evrilmiştir[47].

Askerin de gösterilere destek vermesiyle birlikte ciddi bir hal alan bu hareket karşısında Çar II. Nikolay'ın emriyle Çarlık Hükümeti ilk olarak Duma'yı Nisan ayına kadar kapatma almıştır. Ancak Duma üyeleri kapatma kararına karşı çıkmışlar, devrim hareketini kontrol etmek ve yönlendirmek amacıyla Sosyalist devrimci Aleksandr Kerenskiy ve N. S. Çheidze 12 Mart (27 Şubat) 1917'de Geçici Devlet Duma Komitesi'ni kurmuştur[48]. Diğer taraftan birçok sosyalist Duma vekili Geçici Komite üyelerinden ayrı olarak Taurida Sarayı'nda bir toplantı yapıp, 1905 Petersburg Sovyet modelini[49] Petrograd'da yeniden kurma gayesiyle bir komite seçerek işe koyulmuşlardır. Böylece Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti adı verilen kurul resmen oluşturulmuştur[50]. Bu iki siyasi yapı ilerleyen zamanlarda ülke yönetimi konusunda rakip olmuşlardır. Baş edilemeyen halk ayaklanmaları karşısında olağanüstü hâl ilan etmeyi planlayan Çarlık Bakanları, Petrograd Askerî Bölge Komutanı General Laurus Kornilov'a olağanüstü hâl ilan yetkisini verse de çok geçmeden işçi ve köylüden oluşan halk kitlesinin askerler ile Potemkin Sarayı'na

[47] *A.g.e.*, s. 89-97; Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 28.
[48] Geçici Komite üyeleri, için bkz. M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 101.
[49] 1905 İhtilali beraberinde Sovyet İşçi temsilcileri adı verilen, sosyalist parti başkanları ve işçi temsilcilerinden oluşan özel bir kurulu da beraberinde getirmiştir. Bu kurulun liderliğini Menşevik lider Troçki yapmaktadır. Bu kurulda çoğunluğu Menşevikler oluşturmuş, Bolşevikler bu dönemde bu kurula kuşkuyla yaklaşmıştır. Kurul daha sonra Çarlık tarafından dağıtılmıştır. 1917 yılında kurulan Petrograd Sovyetinde ise 27 Şubat 1917 tarihinde üç Bolşevik bulunduğu bilinmektedir. George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 329; Ülkü Çalışkan, "27 Şubat Devrimi Sonrasında Geçici Hükümetin Kuruluşu ve Yönetim Problemi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28, S. 1, İstanbul 2018, s. 10.
[50] Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 28.

girmelerini engelleyememişlerdir. Böylece Rus Çarlığının yıkılışını gerçekleştiren devrim 12 Mart (27 Şubat) 1917'de gerçekleşmiştir[51].

Çarlığın yıkılması akabinde, ülkenin kim tarafından yönetileceği tartışması ortaya çıkmıştır. Bir tarafta liberal ve muhafazakâr milletvekilleri tarafından desteklenen Geçici Duma Komitesi, diğer taraftan büyük bir asker ve işçi kesimi tarafından desteklenen Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti ülke yönetimi için ön plana çıkan kesimlerdir. Çoğunluğunu sosyalist üyelerden oluşan Petrograd Sovyeti şartların devrim karşısında yetersiz kaldığını düşünerek ülke yönetimini Geçici Komite'ye bırakmıştır[52]. Geçici Duma Komitesi Petrograd Sovyeti' nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Çünkü Petrograd Sovyeti etrafında asker ve işçilerin desteği vardır ve Petrograd Garnizonu da onların denetimindedir. Proletaryanın ülkede neler yapabildiği yaşanan olaylar sonrasında görülmüştür. Bu sebeple Geçici Komite ile Petrograd Sovyeti arasında 14 Mart (1 Mart) günü bir anlaşma imzalanmıştır. Geçici Hükümetin kurulmasını öngören bu anlaşmaya göre Petrograd Sovyeti bu hükümette yer almayacak, sosyalizm prensiplerine sadık kalmak şartıyla bazı konularda hükümeti destekleyecektir[53]. Bu anlaşma akabinde 15 Mart (2 Mart) 1917 tarihinde Geçici Hükümet oluşturulmuştur. Bu hükümette Başbakan Prens Georgi Llov, Dışişleri Bakanı Milyukov, Adalet Bakanı Kerenskiy'dir[54].

Geçici hükümet aynı gün programını yayınlamıştır. Bu program ile hükümet, Çarlık tarafından tutuklanan siyasi liderlerin affını kabul etmiş, tüm halkın kanun önünde eşit olmasını güvence altına almıştır. Programda devletin yönetim şeklini belirleyecek Kurucu Meclis'in kurulması için çalışmalara başlanacağı belirtilmiştir. Ancak programda savaş politikası ve toprak reformu konusuna değinilmemiştir. Bunun genel sebebi Petrograd Sovyeti ile bu konularda anlaşmaya varılamamasıdır. Geçici Hükümet ülke için gerekli tüm sosyal ve siyasî reformları yapmayı kabul etse de hükümetin savaşa devam etme kararı Petrograd Sovyeti başta

[51] M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 101-107.
[52] Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 28; E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 75.
[53] Oscar Anweiler, *a.g.e.*, s. 149.
[54] M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 115-116.

olmak üzere ülkedeki diğer sosyalist gruplarla arasını açmıştır[55]. Petrograd Sovyeti içerisinde bulunan sosyalist devrimcilerin bir kısmı savaşı destekler iken, bir kısmı da savaşa devam edilmemesi gerekliliği konusunda tutum sergilemişlerdir. Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler savaş bitimine kadar devrimci eylemleri askıya almak istemişler, ılımlı enternasyonalist kesim ise savaşın enternasyonal sosyalizme zarar vereceğini ve derhal barışın sağlanması gerektiğini savunmuşlardır[56].

Lenin Geçici Hükümet in burjuvazinin elinde bulunduğunu, bu hükümetin Çarlık Hükümeti'nin kararlarını devam ettirdiğini düşünmüştür[57]. Geçici Hükümet kurulduğunda İsviçre'de olan Lenin buradayken yazmış olduğu *Nisan Tezleri*[58]'nde Geçici Hükümeti eleştirmiştir. Lenin'e göre Geçici Hükümet desteklenmemelidir. Bunun yerine Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti halkı iktidarı almak için hazırlamalı, iktidarı ele geçirmelidir[59]. Lenin'in Sovyetlerin iktidarı alması gerektiği görüşü başta kendi partisinin üyeleri olmak üzere herkes tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü bu dönemde Sosyalistlerin birçoğu -Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler- ülke yönetimi için parlamenter bir yönetimi uygun görmüşlerdir. Bolşevik parti üyeleri ise ilk etapta bu düşünceye çekimser yaklaşmışlardır. Bunda sürgünden yeni dönen Bolşeviklerin faaliyetlerine yeni başlaması ve bu sosyalist devrimciler karşısında azınlıkta kalmaları önemli rol oynamıştır. Zaman içinde Lenin'in haklı olduğu görülmüş, Geçici Hükümet karşısında Lenin'in görüşleri desteklenmiştir[60]. Diğer taraftan ülkede Geçici Hükümet karşısında Lenin'in

---

[55] Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 30.
[56] Ülkü Çalışkan, *a.g.m.*, s. 9.
[57] E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 75.
[58] Geçici Hükümet'in Çarlık tarafından tutuklanan liderlerin affını içeren kararı sonrasında Lenin Nisan 1917'de Petrograd'a dönmüş, Bern'de yazmış olduğu tezleri yayınlatmak için harekete geçmiştir. Önce Stalin ve Kamanev gibi liderlerin başında bulunduğu *Pravda* Gazetesi'ne gitse de burada Bolşevik liderlerin çekinceli tavırları ile karşılaşmıştır. En nihayetinde Lenin 20 Nisan (7 Nisan)'da tezlerini *Nisan Tezleri* ismiyle yayınlatmıştır. Lenin tezlerini 4 Nisan'da önce Bolşevik yöneticilere daha sonra da Bolşevik ve Menşevik liderlerin ortak bir toplantısında okumuştur. Bu tezler için bkz. V. İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, (çev. M. Ardos), Sol Yayınları, İstanbul 1969, s. 9-263.
[59] *A.g.e.*, s. 88- 89.
[60] *A.g.e.*, s. 12; Lenin bu görüşünü Petrograd'a dönüşünden sonra, 7-12 Mayıs (24-29 Nisan) 1917 tarihinde düzenlenen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin VII. Konferansı'nda söylemiştir. Konferansa oy hakkı olan 133 delege, 80 bin işçiyi temsilen katılmıştır. Bu konferans aynı zamanda ülkede halk ayaklanmalarının alevlendiği bir zamana denk gelmiştir. Konferansta Lenin bu görüşlerini açıklayarak Geçici Hükümetin devrim problemlerini çözmek adına bir şey yapmadığını, hükümet

görüşlerinin desteklenmesini etkileyen birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Geçici hükümetin kurulduğu ilk gün Dışişleri Bakanı Milyukov'un yapmış olduğu bir konuşma, halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Milyukov'un bu konuşmasında Çarlık Hükümetinin devamlılığını sağlayan görüşleri ön plana çıkmıştır. Milyukov bu konuşmasında *"(...) İktidar Grandük Mihail'e geçecek, Aleksey tahtın varisi olacak*"[61] demiştir.

Dışişleri Bakanı'nın bu sözleri halk tarafından Geçici Hükümet'in Çarlığın bir devamı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Milyukov'un bu sözleri Çarlık Hükümeti'nden nefret eden halkın Geçici Hükümete karşı tepki almasına yetmiştir. Geçici Hükümetin iktidarı II. Nikolay'ın veliahdına bırakma fikri hükümet üyeleri tarafından Çar'a teklif edilmiştir. Ancak Nikolay tahttan tamamen çekildiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Rus Çarı II. Nikolay'ın önerisiyle Petrograd Askeri Bölgesinin Komutanlığı'na Kornilov'un atanması halkın protestolarıyla karşılanmıştır. Daha en başında yapılan bu hareketler Lenin'in hükümete karşı olan düşüncelerinde haklı olduğunu göstermiştir. Tarihler 1 Nisan (18 Mart)'ı gösterdiğinde ise Dışişleri Bakanı Milyukov müttefik devletlere karşı yaptığı bir konuşmada savaşa sonuna kadar gidileceğinden bahsetmiştir. Geçici Hükümetin savaşı devam ettirme bahsi hükümet ile halkın arasını açmıştır. Halk Geçici Hükümetin savaş politikasının aksine barış yapılması taraftarı olmuştur. Geçici Hükümet 1 Mayıs'ta (18 Nisan) günü savaşa devam edileceği yönünde bir nota yayınlamıştır. Hükümetin bu tutumu, halkın aynı gün protesto yürüyüşleri ile karşılanmıştır. "İlhaksız ve Tazminatsız Barış" isteyen halkın gösterileri birkaç gün daha devam etmiştir. Bunun yanı sıra hükümetin bu kararı halkın proletaryanın dolayısıyla Lenin'in tarafında olmasını sağlamıştır. Halkın bu tepkileri karşısında

---

gücünü devrimi ortadan kaldırmak için kullandıkları konuşulmuştur. Geçici Hükümet yerine Sovyet iktidarının oluşturulması gerektiğini söyleyen Lenin, bu iktidarın ise ilk etapta barışçı yollarla sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak şartlar tam tersi yönde gelişecek, barışçı yollar yerini Rusya'da meydana gelen gelişmeler ile birlikte devrime bırakacaktır. Bu kongrede Lenin ile Bolşevikler arasında Nisan Tezleri konusunda yaşanan görüş ayrılıkları Geçici hükümetin tavırları neticesinde biraz daha yumuşamış, bu kongrede Lenin'in Nisan Tezleri oy birliği ile kabul edilmiştir. Nisan Kongreleri, Rusya'da Bolşevik devrimini gerçekleştirmek için temellerin atıldığı safha olarak görülmüş, bu yönüyle Bolşevikler için önem arz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 145-168.

[61]Konuşmanın tam metni için bkz. *A.g.e.*, s. 118-119.

Geçici Hükümet çareyi kabinesini değiştirmekte bulmuştur. Bu kurulan kabinede Dışişleri Bakanı Milyukov bulunmamıştır. Halkın tepkisini toplayan bakan istifa etmiştir. Savaş Bakanlığı'na Kerenskiy getirilmiştir. Ancak halkın tepkisi burada kalmamış ilerleyen zamanlarda çok daha fazla büyüyerek Geçici Hükümeti tehdit etmiştir[62].

Temmuz ayına gelindiğinde ise Rusya'nın Almanlara karşı yenilgisi duyulması ve cepheye asker çağırması akabinde halk daha büyük bir kitle ile ayaklanmıştır. Bu ayaklanmada halk iktidarın Sovyetlere geçmesini istemiştir[63]. Ancak Lenin'in önderliğini yaptığı Bolşevikler bu ayaklanmayı yönetme konusunda çekimser kalmışlardır. Devrim için gereken şartların sağlanmadığını düşünen Lenin, halk içinde devrimi gerçekleştirecek büyük bir çoğunluğa ulaşmaları sonrasında devrimin gerçekleştirileceğini, işçi ve köylü arasında bulunan Sosyalist Devrimci ya da Menşevik gruplarının taraf değiştirebileceğini öngörerek Bolşeviklerle birlikte barışçı bir tutum sergilenmesi hususunda karar almışlardır. Temmuz ayaklanması sonrasında Geçici Hükümet istifa etmiştir. Rusça İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti Yürütme komitesi bir toplantı yaparak Kerenskiy'i hükümet kurmakla görevlendirmişlerdir. 25 Temmuz (12 Temmuz) 1917'de Kerenskiy kabinesi kurulmuştur[64]. Kerenskiy hükümeti kurulur kurulmaz ilk iş olarak ayaklanmayı bastırmayla uğraşmıştır. Ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastıran Hükümet, bu ayaklanmadan Bolşevikleri mesul tutmuş, Bolşevikleri etkisiz kılmak için önlem almaya girişmiştir. Bolşevik üyeler tutuklanmaya başlamıştır. Lenin bu sırada Finlandiya'ya kaçmayı başarsa da Geçici Hükümet Lenin'e karşı Almanya ajanı olduğu yönünde kamuoyunda algı oluşmaya başlamıştır[65]. Bu olay aynı zamanda Bolşeviklerin siyasetini değiştirmesine sebep olmuştur. Barışçı bir politika ile

---

[62] *A.g.e.*, s. 169-175.

[63] *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik Tarihi)*, (haz. SBKP Merkez Komitesi Komisyonu), Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 208.

[64] M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 235-251; Ülkü Çalışkan, *a.g.m*, s. 14.

[65] Bu duruma sebep olarak Lenin'in Şubat Devrimi akabinde Petrograd'a Almanya üzerinden giriş yapması öne sürülmüştür. Lenin'in Almanya ile kişisel anlaşma yaparak Petrograd'a geldiği iddia edilmiştir. Oysaki Şubat Devrimi esnasında İsviçre'de bulunan Lenin'in Petrograd'a gelirken güvenli bir yol arayışında olduğu bilinmektedir. İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya geçişine izin vermeyeceği de Lenin tarafından bilinmektedir. Lenin'in önerisi üzerine İsviçre Sosyalist Parti Sekreteri Fritz Platten ile Almanya temsilcileri arasında savaş sürgünlerinin geçişine izin veren bir anlaşma imzalanmasıyla Lenin Petrograd'a dönmüştür. *A.g.e.*, s. 135-140; Oscar Anweiler, *a.g.e.*, s. 233.

iktidarın değiştirilemeyeceğine düşünen Bolşevikler Lenin'in fikrine katılarak devrimin ancak bir ihtilal ile gerçekleştirileceğini düşünmeye başlamışlardır[66]. Ekim Devrimine giden süreçte halk ayaklanmalarının yanı sıra Petrograd'da birtakım olaylar da yaşanmıştır. Başkomutan Kornilov'un Kerenskiy Hükümeti üzerine bir darbe hazırlığında olduğu bilinmektedir. 26 Ağustos (13 Ağustos) 1917 tarihinde Kornilov'un emriyle General Krimov'un başında bulunduğu 3. Süvari alayı Petrograd'a gönderilmiştir. Darbe planından haberdar olan hükümet Krimov Ordusu'nu Petrograd'a gelemeden durdurmuş, Kornilov tutuklanmıştır. Böylece darbe girişimi bastırılmıştır[67].

Bu sırada Bolşevikler faaliyetlerini kırsal kesimlerde giderek arttırmıştır[68]. Kornilov olayından sonra Petrograd Sovyeti'nde ılımlı sosyalistler kontrolü kaybetmişlerdir. Bolşevikler böylece 31 Ağustos (18 Ağustos)'tan sonra Petrograd Sovyeti'nde, 5 Eylül (23 Ağustos)'den sonra Moskova Sovyeti'nde çoğunluğu oluşturmuşlardır[69]. Aynı zamanda Bolşeviklerin Kızıl Muhafız adını verdikleri askeri birlikler oluşturdukları bilinmektedir[70]. Yoğun bir şekilde ihtilal hazırlığına başlayan Bolşeviklerin amacı Kurucu meclis toplanmadan hükümeti ele geçirmektir. Bu hususta Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Merkez Komitesi, 16 Ekim (29 Ekim)'de devrim fikri üzerine kararlar almak üzere bir toplantı yapmışlardır. Bunun yanı sıra Zinovyev ve Kamanev gibi Bolşevik üyeler devrime karşı çıkarak Lenin'in karşısında olmuşlardır. Akabinde Zinoyev'in yazmış olduğu bir makalenin Menşevik gazetesinde yayımlanmasıyla Bolşeviklerin devrim girişimi açığa çıkmıştır. Bunun üzerine hükümet, Bolşevikleri ortadan kaldırmak amacıyla bir plan yapmıştır. Bu plana göre 19 Ekim (2 Kasım) tarihinde ordu Petrograd'a geçecek Bolşeviklerin Merkez Komitesi Karargâhına saldırma hazırlığı yapılacaktır[71].

---

[66] *A.g.e*., s. 268-269 ; Oscar Anweiler, *a.g.e*., s. 234.
[67] *A.g.e*., s. 302-303.
[68] *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik Tarihi)*, s. 224.
[69] Ülkü Çalışkan, *a.g.m*., s. 15.
[70] M. Gorkiy- V. Molotov, vd., *a.g.e*., s. 300.
[71] Bolşevik liderlerin bu tavırları partiye yapılmış bir ihanet olarak değerlendirilmiş, Lenin bu üyelerin partiden ihraç edilmesi için parti merkez komitesine başvurmuştur. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik Tarihi)*, s. 227-228.

Bu plan karşısında Bolşevikler bütün devrimci ordu birliklerine Kızıl muhafız adını verdikleri askerlerini göndermişler, devrim hazırlıklarını tamamlamışlardır. Kerenskiy'nin 24 Ekim (6 Kasım)'da Bolşeviklerin matbaasının bulunduğu Smolni üzerine askerler ve zırhlı araç göndermesiyle Bolşeviklere karşı savaş başlatsa da Bolşevik birlikleri bu araçları ve askerleri geri püskürtmüştür. Lenin'in devrimi yönetmek için Smolni'ye gelmesi akabinde Kızıl birlikleri Kışlık Saray'ı kuşatmak üzere başkent Petrograd'a göndermiştir. 25 Ekim (7 Kasım)'da Kışlık Saray'ın bu birlikler tarafından kuşatılması ile bütün dünyada yankı uyandıracak Bolşevik Devrimi gerçekleştirilmiştir. Geçici Hükümet üyeleri tutuklanmış, Kerenskiy ise kaçmıştır. İktidarın Bolşevikler tarafından ele geçirildiği 25 Ekim (7 Kasım) günü akşam saatlerinde II. Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi Smolni'de toplanmış, Lenin burada yaptığı konuşmada iktidarın Sovyetlere geçtiğini duyurmuştur[72].

Kongrede Bolşevikler büyük çoğunluğu sağlamış, onları Sosyalist Devrimciler takip etmiştir. Menşevikler ve diğer sağ Sosyalist devrimciler kongrede tüm sosyalist devrimcileri kapsayan koalisyon hükümeti talep etseler de bu durum Bolşevikler tarafından kabul görmemiştir. Bu sebeple Menşevikler ve Sağ Sosyalist Devrimciler kongreyi terk etmişlerdir[73]. Bunların yanı sıra Bolşevikler içinde de koalisyon hükümeti taraftarı kimseler de mevcuttur. Bu kişiler Bolşeviklerin ihtilal hazırlıklarını Geçici Hükümete haber veren Zinovyev ve Kamanev gibi kimselerdir. Bolşeviklerin koalisyon hükümeti önerisini kabul etmemesi üzerine bu kişiler Kasım ayına gelindiğinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden istifa ettiklerini bildirmişlerdir. Bu kişilerin istifasını hükümette görev alan A. Şliapnikov, V. Milyutin, Rikov gibi kimseler takip etmiştir[74].

Kongrenin ikinci oturumu 26 Ekim (8 Kasım) gecesi toplanmıştır. Bu oturumda, toprak ve barış konusunda kararlar, Kurucu Meclis'in toplanması gibi konular tartışılmıştır. Burada alınan kararlara göre, Kurucu Meclis'in 12 Kasım (25

[72] *A.g.e.*, s. 228-231.
[73] Oscar Anweiler, *a.g.e.,* s. 264.
[74] E. H. Carr, a.g.e., s. 108-109; *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik Tarihi),* s. 233

Kasım)'da toplanma kararı alınmıştır. Bunun yanı sıra Bolşevikler toprak reformu ve kalıcı barışın sağlanması üzerine kararname çıkarılmasını kararlaştırmışlardır. Bolşeviklerin öne sürdüğü "Nakaz" adı verilen toprak kararnamesi ile, topraklar devletleştirilmiş, devlete ait topraklar ise halkın kullanımına açılmıştır. Böylece köylüler ödedikleri ağır kiralardan kurtulmuş, özel mülkiyet tamamen ortadan kaldırılmıştır[75]. Lenin sosyalizmin köylülerin desteği ve uluslararası devrim ile gerçekleştirilceğini düşünmüştür. Toprak kararnamesi ile de köylülerin desteğini kazanmak istemiştir. Nitekim ilerleyen zamanlarda yaşanacak gelişmeler ile Lenin'in köylülerin desteğini alma isteği daha iyi anlaşılacaktır[76].

Bu oturumda alınan bir diğer karar ise kalıcı barışın sağlanması üzerinedir. Bilindiği üzere Çarlık döneminden beri savaşı sona erdirmek üzere bir barışa yanaşılmaması, halkın tepkileriyle karşılanmış, dolayısıyla başından beri "Tazminatsız- İlhaksız Barış'ı" savunan Lenin, kongrenin ikinci oturumunda savaşan bütün ülkelerin hükümetlerine ve halklarına hitaben yazdığı bir bildirisini okumuştur. Bu bildiri I. Dünya Savaşı'nı barışçı yollarla sona erdiren bir anlaşma yapılmasını öngörmüştür. Bu oturumda barış görüşmelerinin derhal başlatılması adına kararname çıkarmışlardır. Ayrıca kongrenin bu oturumunda Kurucu Meclis toplanıncaya kadar ülke yönetimini ele alan ve tamamı Bolşeviklerden oluşan geçici bir hükümetin kurulması kararlaştırılmış, Sovnarkom adı verilen Halk Komiserliği Konseyi kurulmuştur. Sovnarkom'un kongrenin aldığı kararları uygulaması kararlaştırılmış, konseyin başkalığına Lenin geçerken, Dışişleri Halk Komiserliğine Troçki, Milliyetler Halk Komiserliğini de Stalin getirilmiştir. Halk Komiserliği'ni denetleme ve komiserleri tahvil etme yetkisi de II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi tarafından oluşturulan merkez kurula aittir[77]. Sovyetler Halk Komiserliği'nin kurulması akabinde Bolşevikler, parti içerisinde Zinovyev Kamanev gibi üyelerin çıkardığı karışıklıkların yanı sıra bir takım askeri gelişmelerle de uğraşmışlardır. Bolşevik Devrimi sonrasında da Petrograd'da karşı devrimciler tarafından devrim karşıtı gösteriler yapıldığı bilinmektedir. Geçici Hükümetin yıkılması akabinde kaçmış olan

[75] *A.g.e.*, s. 231-232.
[76] Lenin'in uluslararası devrim teorisine ayrıca değinilecektir. E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 106.
[77] Aleksandr Robinowitch, *Bolşevikler İktidarda- Petrograd'da Sovyet Yönetiminin İlk Yılı*, (çev. C. Saday- H. Başgüney-N. Elmas), Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 36-37.

Kerensky 29 Ekim (11 Kasım) tarihinde etrafında topladığı Kazak birlikleri ile General Krasnov komutasında Petrograd'a doğru yürüse de bu birlikler Kızıl Muhafızlar tarafından durdurulmuştur. Karşı devrimciler sadece Kerenskiy ve grubundan ibaret değildir. Onlar haricinde Sovyet iktidarı karşıtı sosyalist devrimcilerden oluşan bir örgüt kendilerini Halkın Kurtuluşu Komitesi şeklinde adlandırarak Petrograd'daki öğrencileri isyana teşvik etseler de bu isyan da Kızıl Muhafızlar tarafından bastırılmıştır. Sovyet iktidarının karşılaştığı bir diğer problem de Başkomutan General Dukonin'in verilen emirlere itaat etmemesidir. Sovyet Halk Komiserliği tarafından barış sağlanması için savaş devletleri ile görüşmeyi başlatmasını emretse de Dukonin bu emre uymamış, bu sebeple de Sovyet iktidarı tarafından görevden alınmış, yerine General Krilenko Başkomutanlığa atanmıştır[78].

Rusya'da kurucu meclis seçimleri ve savaş devletleri ile barış görüşmeleri eş zamanlı başlamıştır. Kurucu meclis seçimleri 12 Kasım (25 Kasım)'da yapılmıştır. Seçim sonuçları Bolşevikler için oldukça şaşırtıcı olmuştur. Sosyalist Devrimciler 15.845.044 oy alarak birinci olmuş, Bolşevikler 9.844.637 oy ile ikinci konumunda kalmıştır. Bolşevikler kırsal kesimlerden beklediği oyu alamamış genel olarak Petrograd, Moskova gibi merkezlerden oy alabilmiştir. Kurucu Meclisin açılması ile Sovyet Halk Komiserliği'nin ülkeyi yönetme etkisi sona ereceğini bilen Bolşevikler kurucu meclisin açılmasını ertelemeye çalışmışlardır. Ancak bu ertelemenin karşı devrimciler tarafından tepkiyle karşılaşacağı bilindiği için Lenin 26 Kasım (9 Aralık)'ta Kurucu Meclisin Açılmasını öngören kararnameyi imzalamıştır. Kararnamede yer alan şartlar Kurucu Meclisin açılması için mecliste 400 delegenin hazır bulunmasını öngörmüştür. Nitekim mecliste oy çokluğu alan Sosyal Demokratlar 299 delege hakkına, onlardan sonra en çok oyu alan Bolşevikler ise168 oy hakkına sahiptir[79].

---

[78] *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (*Bolşevik Tarihi), s. 232-233; Oscar Anweiler, *a.g.e.*, s. 267.; Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 41.

[79]Seçimlerde Kadetler 1.986.601 oy alarak üçüncü, Menşevikler 1.364.826 oy alarak dördüncü olmuşlardır. Oscar Anweiler, *a.g.e.*, s. 282-283.

Kurucu meclisin bir an önce açılmasını isteyen Menşevikler, Sosyalist Devrimciler ve Kadetler ise 22-23 Kasım (5-6 Aralık) tarihinde bir araya gelerek Kurucu Meclisi Savunma Birliği adıyla bir örgüt etrafında birleşmişler, halkı örgütleyerek 28 Kasım (11 Aralık) tarihinde Kurucu Meclis'in açılmasını amaçladıkları günde gösteriler düzenlemeye hazırlanmışlardır. Lenin'in 400 delege istemi karşısında Kurucu Meclisi Savunma Birliği 28 Kasım tarihinde Petrograd'da gösteri düzenlemiş, Sovyet iktidarı aleyhine propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Diğer taraftan Don ve Ural bölgelerinde Kadet lideri A. İ. Şingaryov, P.P. Plogorukov'un isyan çıkarıldığı da bilinmektedir. Kadetlerin bu propaganda faaliyetlerini haber alan Sovyet Hükümeti, bahsi geçen sosyalistleri devrim karşıtı propaganda yürüttükleri için halk düşmanı olduklarını kabul eden bir bildiri yayınlamışlar akabinde halkı isyana teşvik eden bahsi geçen Kadet liderlerini tutuklamışlardır. Sovyet Halk Komiserleri Konseyi 22 Aralık (2 Ocak)'ta çıkarttıkları bir kararname ile Kurucu Meclis toplantısını ocak ayına ertelemişlerdir. Bu erteleme Bolşeviklerin meclisi feshetme düşüncesinin ilk hamlesini teşkil etmiştir[80].

Kurucu meclis toplantısının ertelenmesi akabinde Sovyet Halk Komiserliği 3 Ocak (16 Ocak) 1918 tarihinde Lenin tarafından yazılan Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Beyannamesi'ni duyurmuştur. Bu beyanname Lenin'in sosyalizmi gerçekleştirecek iki şarttan devrimin ulusallaştırılması ilkesini kapsamaktadır. Lenin'e göre sosyalizm dünya devrimi ile gerçekleşecektir. Tüm dünya toplumları sosyalizm etrafında örgütlenerek sosyalist bir dünya devrimi ile zafere ulaşılacaktır[81]. Kurucu meclisin yoğun güvenlik önlemleri altında 5 Ocak (18 Ocak) 1918 tarihinde toplandığı gün Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Beyannamesi toplantıda okunmuş, ancak kabul görmemiştir. Beyannamenin kabul edilmemesi akabinde Sovyet iktidarı toplantıyı dağıtarak Kurucu meclisi feshetmiştir Kurucu Meclisin feshinin akabinde 10-18 Ocak (23-31 Ocak) 1918 tarihinde III. Tüm Rusya İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre, 13 Ocak tarihinde III.

[80] Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 84-89.
[81] E. H. Carr, *a.g.e.*, s 107 ; Tony Cliff, *Lenin 4 Bolşevikler ve Dünya Devrimi*, (çev. Bernar Kutluğ), İde Yayınları, İstanbul 2000, s. 17.

Tüm Rusya Köylü Vekilleri Sovyeti Kongresi ile ortak bir kongre yapmak üzere birleşmiştir. Ortak kongrede alınan kararlar son derece önemlidir. Kongrede Rusya Köylü Vekilleri Sovyet'inin yerine Köylü Seleksiyonu kurulmuştur. Bu seleksiyon Lenin'in Devrim ertesinde toprak reformu ile ilgili aldığı kararları yerine getirmekle yükümlüdür. Diğer taraftan bu kongrede yeni bir yönetim şekli, hükümet yapısı ve anayasa hususu tartışılmıştır. Ancak bir karara varılmamış, tüm kararlar 15 Ocak (28 Ocak)'ta düzenlenecek Sovyetler Kongresi'ne bırakılmıştır. Bahsi geçen tarihte toplanan Sovyetler Kongresi'nde Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ilan edilmiştir[82].

Sovyet hükümeti 13 Kasım (26 Kasım) 1917 tarihinde Başkomutan Krilenko'yu barış görüşmelerini başlatması için görevlendirmiştir. Krilenko önce müttefik devletler olan İtilaf Devletleri ile görüşmüştür. Ancak İtilaf Devletleri'nden İngiltere ve Fransa barış teklifine sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine İttifak Devletleri ile bir anlaşmaya varılabileceği düşünülerek Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya Macaristan ve Bulgaristan'a barış görüşmesi teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklife Almanya'nın sıcak bakması üzerine görüşmeler başlamıştır. 20 Kasım (3 Aralık) 1917 tarihinde Alman işgali altında bulunan Brest Litovsk Kalesi'nde görüşmeler başlamıştır. Görüşme başlangıcından iki gün sonra Almanya ile Rusya arasında on gün sürecek bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Görüşmelerde Sovyet Rusya İlhaksız Tazminatsız Barış ve ulusların kendi kaderini tayin etmesi talebini öne sürmüş, Almanya tarafından bu talepler hoş karşılanmamıştır. Almanya bu talepleri İtilaf Devletleri'nin kabul etmesi şartıyla kabul edeceğini öne sürmüştür. Sovyet delegelerinin durumu hükümete bildirmesi gerekçesiyle görüşmeler on gün süre ile ertelenmiştir. Sovyetler görüşmeleri erteleyerek devrimin ülke dışında büyümesini beklemeyi ve ülke içinde de iç karışıklıkları düzenlemeyi amaçlamışlardır. Almanya'nın öne sürdüğü şartları olumsuz karşılayan hükümet barış görüşmelerine devam etmiş, erteleme politikasıyla dünya devriminin yakın zamanda tüm dünyaya yayılacağını düşünmüştür. Aralık ayına gelindiğinde ise Troçki Sovyet delegasyonuna atanarak görüşmeleri erteleme görevi ona verilmiştir. Troçki'nin 5

[82] Ayrıntılı bilgi için bkz. Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.,* s. 107-137; E. H. Carr, *a.g.e.,* s. 122-130.

Ocak (18 Ocak) tarihinde Kurucu meclis toplantısına katılacağını öne sürerek görüşmelerin ertelenmesini istemesi, Almanya'nın ültimatomu ile karşılanmıştır. Almanya bir önceki teklifinden daha ağır bir teklifle gelmiş, bir sınır hattı çizerek Rusya'dan bunu kabul etmesini istemiştir. Bu sınır hattı 150.000 km. den fazla Rus toprağının Almanya'ya geçmesini öngörmüştür. Almanya'nın bu tutumu hükümet içerisinde karışıklıklara yol açmıştır. Troçki görüşmeleri sonlandırsa da Alman ordusunun Rusya topraklarında hızlı ilerleyişi etrafında Sovyetler barış imzalamak zorunda kalmışlardır. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Anlaşması Rusya'yı ağır şartları kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyet Rusya Almanya'ya Litvanya, Estonya, Letonya ve Ukrayna vermiştir. Böylece Sovyet Rusya büyük bir toprak kaybına uğramıştır[83]. Bunun yanı sıra anlaşmanın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren maddeleri ise Osmanlı Devleti için son derece önem arz etmiştir. Anlaşma gereğince Sovyet Rusya işgal ettiği yerlerden çekilecek, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne geri verilecek, Ermeni çeteleri silahsızlandırılacaktır. Böylece Osmanlı Devleti'nin doğudaki sınırları güvence altına alınmıştır[84]. Brest Litovsk Anlaşması imzalanması akabinde 6 Mart 1918 tarihinde Yedinci Bolşevik Konvansiyonu düzenlenmiş, bu kongre de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ismi Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda kongrede partinin programının değiştirilmesi kararlaştırılmıştır[85]. 1918 Brest Litovsk Anlaşması'nın imzalanması sonrasında Rusya'da iç savaş patlak vermiştir. Bolşeviklerin Brest Litovsk Anlaşması'nı imzalaması ordu mensubu bazı kesimler tarafından ihanet olarak görülmüştür. Diğer taraftan Bolşevikler Kurucu Meclisi dağıtmıştır. Bolşeviklerin bu kararı meclis içerisinde yer alan Sosyalist Devrimcileri harekete geçirmiştir. İç savaşta Bolşevikleri temsil eden Kızıl Ordu, sosyalizm karşıtı muhalif kesimi temsil eden General Lavr Kornilov, Anton Denikin ve Alekseyev in başında bulunduğu Beyaz Ordu tarafları oluşturmuştur. Rusya'nın 1918'de Brest Litovsk Anlaşması ile savaştan çekilmiş olmasına rağmen İtilaf Devletleri iç savaşı destekleyerek Rusya topraklarını işgal etmişlerdir. İç savaş 3 sene boyunca devam etmiş 1921 yılında Bolşeviklerin zaferi ile sonuçlanmıştır.

[83] Aleksandr Robinowitch, *a.g.e.*, s. 132-180; George Vernadsky, a.g.e., s. 365-367.
[84] Mehmet Perinçek, a.g.e., s. 19.
[85] Ayrıntılı bilgi için bkz. George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 365-367.

Bolşevikler iç savaş boyunca "Savaş Komünizmi" adı verilen bir ekonomi politikası uygulamıştır. Savaş komünizmi ordunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla köylüden para karşılığı ya da ihtiyaç fazlası teçhizat alınmasını öngören bir politikadır. Bu politika zengin burjuvazi ve kapitalist devletler karşısında başarıya ulaşmıştır[86].

Sovyet Rusya'da durumlar böyle iken Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır[87]. Mondros Mütarekesi Avrupa'nın Hasta Adam sıfatıyla nitelediği Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını öngörmüştür. Anlaşma sonrasında ülke düşman işgali altına girmiş, Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın ilk adımları Samsun'da atılmıştır. Ancak bu dönemde Kurtuluş Savaşı Hareketi'nin savaş sanayisi olmadığı gibi ülke ekonomisinin de kötü bir durumda olması, silah ve cephane yetersizliği gibi sebepler dış güçlerden yardım alma meselesinin gündeme gelmesine sebebiyet vermiştir. Kurtuluş Savaşı'na yardım edecek devletin milli bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve Kurtuluş Savaşı Hareketi'ni tanıması gerekmektedir[88]. Bu dönemde yardım alınacak devletin Sovyet Rusya olacağı düşünülmüş, Sovyet Rusya ile yakın temaslar beraberinde Bolşeviklik, komünizm sosyalizm unsurlarının Anadolu'ya girmesine sebep olmuştur. Bu ideolojik akımların örnek alınmasıyla Anadolu'da 1920 yılı itibariyle komünist partilerin kurulduğu da bilinmektedir. Sovyet Rusya - Türkiye arasındaki yakın temaslar Mayıs-Haziran 1919'da başlamıştır.

---

[86] Ayrıntılı bilgi için bkz. George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 367-387; E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi (1917-1923)*, C. 2, (çev. Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 141.

[87] Anlaşma maddeleri için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945*), C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 10-14.

[88] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 18-20.

1. THİF'NIN KURULUŞU'NU ETKİLEYEN OLAYLAR (1919-1920)

1.1. KURTULUŞ SAVAŞINDA BOLŞEVİKLERLE GÖRÜŞMELER

Bolşeviklerle ilk resmî görüşmeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)'nin açıldığı dönemlere rastlamaktadır. Ancak Kurtuluş Savaşı hazırlıkları yapılırken Türkiye'ye gelen Bolşevik heyetlerinin Kurtuluş Savaşı önderleri ile müzakere yaptıkları bilinmektedir. Bu dönemde Türkiye tarafından da Sovyet Rusya ile irtibat sağlama yolları aranılmıştır. Ancak merkezî yönetim ve millî teşkilat hususlarının henüz oluşmamış olması bu dönemde Bolşeviklerle olan görüşmelerin belli bir düzen içerisinde yapılamamasına sebep olmuştur[89].

Kurtuluş Savaşı yıllarında Bolşevikler ile gerçekleşen ilk gayri resmî görüşme Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul'da iken Sovyet Albayı İlyaçef ile olmuştur. Ancak bu görüşmenin ayrıntıları hakkında bilgi bulunmamaktadır[90]. Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Mayıs 1919 tarihinde Havza'ya geçişi ile birlikte Sovyet Rusya ve Türkiye arasında gayri resmî ancak Türkiye için önem arz eden gelişmeler yaşanmıştır[91]. Mustafa Kemal Paşa, Havza'ya geçtikten sonra buraya gelen bir Rus Heyeti ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme ile ilgili Türkiye tarafında resmî olarak rapor, telgraf ve mektup bulunmaması görüşmelerin varlığı ve heyetin başında kimin bulunduğu konusunda çeşitli görüşleri de beraberinde getirmiştir. Bu görüşlerden ilki Mustafa Kemal ile görüşmeye gelen heyetin başında Sovyet

[89] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 27.
[90] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 37. Perinçek bu görüşmenin Mustafa Kemal Paşa'nın Suphi Nuri Bey isimli bir kişi aracılığıyla yapılmış olabileceğini kaydetmektedir. Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 28.
[91] Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişliği görevince Samsun'a gelmiştir. Burada 6 gün kaldıktan sonra 25 Mayıs 1919 tarihinde Havza'ya geçmiştir. Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 28; Hüsamettin Ertürk, *a.g.e.*, s. 318.

Komutanı Bduyeni'nin bulunduğu iddiasıdır[92]. Ancak Sovyet Komutanının Mart 1919 tarihine kadar savaş cephesinde bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Bduyeni'nin o tarihlerde Türkiye'de bulunması söz konusu değildir. Sovyet Komutanı Bduyeni'nin bu konuda bir açıklaması da mevcuttur. Bduyeni, Türkiye'ye sadece 1933 yılında geldiğini söylemektedir[93]. Buradan da anlaşılacağı üzere gelen Rus heyetinin başında bulunan Rus komutanın Bduyeni olmadığı açıktır. Gelen komutanın ismi bilinmemekle birlikte Bduyeni isminin yanlış yazılmış olması da söz konusudur[94].

Mustafa Kemal Paşa, Havza'daki işlerini tamamlamasının akabinde 12 Haziran 1919'da Amasya'ya geçmiştir. Burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Paşa ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Bolşevik Rusya'dan yardım alma meselesi Millî Mücadele liderleri arasında tartışılmıştır[95]. Burada kararlaştırılan konular 23.06.1335 (1919) tarihinde Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgrafla bildirilmiştir. Bu telgrafın 3. maddesi doğrudan Bolşevikler ile ilgilidir. İlgili madde sadeleştirilmiş olarak şöyledir: "Bolşevizm tarzının ortaya çıkması ve kabul edilmesi tartışılarak Bolşevizm'in ülke için bir sakıncası olmadığı düşünülmüştür. Bolşeviklerin ülkede etkili olmaları halinde tarafsız gözükmek ve İtilaf Devletleri'ni ülkeden çıkarmaya zorlamak kararı alınmıştır. İlk teklifin Bolşeviklerden gelmesini beklemeden Bolşeviklere gönderilecek birkaç kişinin ayarlanması ve Bolşeviklerle görüşmeye başlanması gerekmektedir"[96].

Mustafa Kemal Paşa telgrafının sonunda Kazım Karabekir Paşa'nın konu hakkındaki görüşlerini sormuştur. Kazım Karabekir Paşa, Bolşeviklik hususunun İtilaf Devletleri'ne karşı tehdit unsuru olarak kullanılabileceğini ancak Bolşevikliğin kabulü karşısında ülkenin daha da karışabileceği ve çıkmaza girebileceğini düşünmektedir. Ülkenin kurtuluşunun ancak cephedeki başarılarla sağlanabileceğini

[92] Bu iddia sadece Teşkilatı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk'ün hatıratında geçmektedir. Hüsamettin Ertürk, *a.g.e.*, s. 318.
[93] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 31-35.
[94] Mehmet Perinçek bu kişinin Budu Mdivani olabileceği, ismin telaffuz edilirken Bduyeni olarak yanlış çevrilmiş olabileceğini kaydetmektedir. *A.g.e.*, s. 35.
[95] Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 10.
[96] Telgraf metni için bkz. Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 60.

belirten Kazım Karabekir Paşa herhangi bir ülkenin rejimini benimsenmesinin o ülkenin mandası olunacağı anlamına geldiğini savunmaktadır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafında Bolşeviklik esasından bahsetmesinin kendisini oldukça üzdüğünü belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya 25 Haziran 1335 (1919) tarihinde gönderdiği telgrafta Bolşeviklerin doğuda harekât hazırlığı yaptıkları konusunda havadisler işittiklerini bildirmiştir[97].

Bu dönemde önemli meselelerden biri de Bolşeviklik rejiminin kabul edilip edilmemesi meselesidir. Havza'da Bolşeviklerle olan bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa düşmanları onun komünizmi benimsemesi yönünde yorumlar yapmışlardır. Bu ithama genel sebep Mustafa Kemal Paşa ile Rus yetkilisinin arasında geçen konuşmadır. Bu konuşma ise şu şekilde geçmektedir: Rus yetkilisi Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüldüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu soruya cevabı ise Sovyet Rusya'nın rejimine benzer bir rejimin düşünüldüğü şeklinde olmuştur. Rus yetkilisi daha sonra bu rejimin Bolşeviklik ilkelerine dayanıp dayanmayacağını sorduğunda ise Mustafa Kemal Paşa'dan "Devlet sosyalizmi" esaslarına dayanacağı cevabını almıştır. Bu konuşmada dikkat çeken diğer bir husus ise Rus yetkilisinin devlet sosyalizmi yerine komünizmin düşünülmesi gerektiğini Sovyet Rusya'nın bu şartlar altında Türkiye'ye yardım edeceğini belirtmiş olmasıdır[98]. Nitekim burada verilen yardım sözleri bir yıl arayla havada kalmıştır. Bu durum Bolşevik Rusların Türk Millî mücadelesine bakış açılarından ve Rusya'nın içinde bulunduğu iç savaş yüzünden kaynaklanmıştır[99]. Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk Rus yetkilisi ile olan bu konuşmayı "Sovyet Rusya'dan yardım alabilmek için yapılan bir görüşme"[100] olarak yorumlasa da Mehmet Perinçek, Ertürk'ün bu yorumuna katılmayarak, "Sosyalizmin devlet prensibi olarak benimsendiğini"[101] söylemektedir. Burada bahsi geçen meselenin ana fikri çalışma açısından oldukça önemlidir.

[97] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 59-62.
[98] Hüsamettin Ertürk, *a.g.e.*, s. 319.
[99] Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.9, Ankara 2006, s. 36.
[100] Hüsamettin Ertürk, *a.g.e.*, s. 319.
[101] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 37.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da yapmış olduğu bu görüşmenin içeriği ve amacı yanlış anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Aydınlatılması gereken esas konu Mustafa Kemal Paşa'nın komünizme ve Bolşevizm'e olan yaklaşımıdır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın bu diyalogda geçen devlet sosyalizmi ile ne anlatmak istediğini anlayabilmek için sosyalizmin Türkiye'de uygulanıp uygulanamayacağına bakılması gerekmektedir.

Anadolu'da Rusya'da olduğu gibi devrimci ilkelere bağlı bir rejimin uygulanmayacağı son derece açıktır. Anadolu'da Batıdaki gibi işçi ve toprak sorunu yoktur. Aynı zamanda bu unsurların yol açabileceği sosyalist ihtilal zemini ve batı tarzı bir burjuvazi de söz konusu değildir. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi bir varoluş mücadelesidir. İşgal yıllarında Anadolu coğrafyasında Batıdaki tarzda toprak sorununun işgalci devletlerin çıkarına olacağı açıkça ortadadır[102]. Dolayısıyla stratejik bir dostluğa da ihtiyaç duyulan bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın bahsettiği devlet sosyalizmini şu şekilde açıklamak mümkündür. Sovyet Rusya Türkiye'ye yardım etmek için kendi rejimi gibi bir rejimi kabul ettirmekte ısrarcı olursa, Türkiye'nin bunu kabul etmekten başka çözüm yolu kalmamış ise kabul edilecek rejimin sınıf çatışması ile değil tamamıyla devletin denetimiyle uygulanması kapsayan bir rejim olacağı[103] ifade edilmektedir. Devlet sosyalizmi ile kastedilen tamamen budur. Mustafa Kemal Paşa bu dönemde eldeki tüm imkânları göz önünde bulundurarak millî kurtuluşu sağlamak için iki yönlü taktiksel bir tutum sergilemiştir. Bu taktiksel tutumlardan ilki Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurarak maddî ve manevî yardımın temini için politik tavır sergilemektir. İkincisi ise Sovyet Rusya ile ittifak yapmadan önce dâhilde ve hariçte tepkileri göz önünde bulundurarak ölçülü

---

[102] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 97.

[103] *A.g.e.*, s. 98. Bu tanım devletçilik ilkesi ile de benzetilebilir. Devletçilik ilkesi ekonomik ve iktisadi yaşamın tamamıyla devlet eliyle yürütülmesidir. Türkiye'de 1930 yılından itibaren uygulanan devlet politikasıdır. Devletçilik ilkesi tanım ve uygulanış itibariyle devlet sosyalizmini anımsatmaktadır. Devletçilik Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuştur ve kendine özgüdür. Dolayısıyla komünist ekonomi sistemi olmadığı gibi, liberalizmden de başka bir sistemdir. Mehmet Kayıran - Mustafa Y. Metintaş, "Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm)", A*nkara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 5, Ankara 2013, s. 597-598; Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, Ankara 1996, s. 108-109.

davranmaktır[104]. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Eylül 1919 tarihli General James Harbord'a[105] gönderdiği bir telgrafta bu tutumu açıkça gözükmektedir.

"(...)Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz böyle bir fikrin yerleşmesine hiç de elverişli değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkâr ve işçi vardır. Son olarak sosyal bakımdan dinî prensiplerimiz, Bolşevizm'i benimsemekten bizi uzak tutmaktadır(...)"[106]

Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa Bolşevizm kavramını dahi tamamen taktiksel bir amaçla kullanmıştır. İlerleyen tarihlerde de bu tutumdan da vazgeçmemiştir. Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmak ve ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak adına savaşın sonuna kadar aynı tutumla ilerlemiştir[107]. Bunun en önemli örneklerinden bir tanesi de *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'nde 2 Şubat 1921 tarihli ve *"*Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat*"* başlıklı haberde görülmektedir. Bu haberde Mustafa Kemal Paşa'ya Rusya ile olan ilişkilerde komünizm unsurunun bir önemi olup olmadığı sorulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu soruya cevabı ise çok nettir. Mustafa Kemal Paşa, komünizmin toplumsal bir konu olduğunu ve Türkiye'nin dini ve milli geleneklerinin komünizm için uygun olmadığını, Rusya ile olan ilişkilerin ise iki devletin ittifak esasına dayandığını söylemiştir[108].

---

[104] R. Nuri İleri, *a.g.e.,* s. 81-85.

[105] General James Harbord Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye'ye temsilci olarak gönderilen yetkilidir. Amacı Ermeni Meselesi ve Manda İdaresi hakkında Türkiye'de incelemeler yapmaktır. 2 Eylül 1919 tarihinde beraberindeki elçilik heyeti ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Burada 5 gün kaldıktan sonra beraberindeki heyet ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için Sivas'a geçmiştir. 20 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile gizli bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ülkesine döndükten sonrasında da Mustafa Kemal Paşa ile arasında telgraflaşmalar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas Ve Görüşmeleri (Asker Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s. 72-89.

[106] R. Nuri İleri, *a.g.e.*, s. 84-85.

[107] Emel Akal bu durumu eserinde şöyle açıklamıştır. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak için Rusya ile ittifak içinde olunacak ancak Bolşevik rejimi benimsenmeyecektir. Bkz. Emel Akal, *Moskova Ankara Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri,* s. 39.

[108] Bu haber için bkz. Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat", *Hâkimiyet-i Milliye,* No:101, 2 Şubat 1921, s. 1.

Bu mülakatta da görüldüğü üzere sosyalizmin devlet politikası olarak kabul edildiği görüşünün aksine bu konuya Rusya ile olan ilişkiler bağlamında bakıldığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda komünizmin Türkiye'de uygulanmayacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Komünizmi esas alan fırkaların Anadolu'da ortaya çıkmasıyla beraber zaman içinde devletin bu partilerin kurulmasına müsaade etmesi de tamamen bu düşünceye hizmet eder niteliktedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in Bolşevikler hakkındaki düşünceleri Bolşevik olma tabiriyle açıklanamaz. Bu konu günümüzde bile tartışılan ve farklı yorumlanan konulardan biridir. Ancak günün koşulları ve Kurtuluş Savaşı'nın ruhu içerisinde yine bu savaşın psikolojisi göz önüne alınarak değerlendirme yapılması gerekmektedir. Sosyalizm devlet politikası olarak benimsenmiş olsaydı, bu dönemde sosyalizm etkisiyle kurulan siyasî partilerin Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde kapatılmaması gerekirdi.

Kurtuluş Savaşı hazırlığında, Havza Görüşmeleri ile eş zamanlı olarak Sovyet temsilcisinin Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) ile görüştüğü de bilinmektedir[109]. Kazım Özalp'ın görüştüğü Sovyet Temsilcisi Yusuf Yusupov olduğu düşünülmektedir[110]. Bu görüşmede konuşulan mevzular Havza görüşmesinden farklı olarak rejim üzerine değil, Rusya ile ittifak ve birlikte hareket etme yönünde olmuştur. Kurtuluş Savaşı hazırlık günlerinde Mustafa Kemal Paşa Bolşeviklerle temas kurma görevini Kazım Karabekir Paşa'nın yürütmesine karar vermiştir[111].

Ruslarla temasların kurulabilmesi için Dr. Fuat Sabit[112] ve Halil Paşa[113] Kazım Paşa (Karabekir) tarafından Bakü'ye gönderilmiştir. Fuat Sabit Rusya'nın

---

[109] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 43.

[110] Kazım Özalp eserinde bu kişi için sadece "Türkistanlı yetkili bir Rus" ibaresini kullanmış bu kişinin ismi hakkında bilgi vermemiştir. Mehmet Perinçek ise Kazım Özalp'in görüştüğü bu kişinin Türkistanlı Yusuf Yusupov olabileceğini belirtmiştir. Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 74 ; Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 43.

[111] Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 19.

[112] Türk Ocağı'nın kurucularından biri olan Fuat Sabit, Osmanlı Devleti'nde görev yapmış ilk veznedardır. Erzurum Askeri hastanesinde baştabip olarak görev yapmıştır Bu sebeple doktor ünvanı ile anılmaktadır. Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşa'nın emri ile Bolşeviklerle bağlantı kurmak için önce Bakü'ye sonra Moskova'ya gönderilmiştir. 1920 yılında kurulan Bakü Türk Komünist Partisi'nin kurucularından olmuştur. III. Enternasyonal'in üçüncü kongresine delege olarak seçilse de hükümet tarafından gitmesine müsaade edilmemiştir. 1938 yılında komünizm faaliyetleri ile ilgili

koşulsuz yardım sözünü alması için gönderilmiştir. Nitekim buradaki Bolşeviklerle görüşerek koşulsuz yardım sözünü almıştır. Halil Paşa ise Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu anlatıp, Anadolu'da milli bir hükümet kurulacağını ve bu hükümetin Sovyet Rusya ile dostluk ve barış antlaşması imzalayacağını bildirmesi için gönderilmiştir[114]. Aynı günlerde Karakol Cemiyeti[115] tarafından Baha Sait Bey de Bolşeviklerle bağlantı kurmak için Bakü'ye gönderilmiştir. Baha Sait Bakü'ye geldikten sonra Ocak 1920'de Kızıl Ordu mensubu Albay İlyaçef ile anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre taraflar, kendi ülkeleri içinde ve dışında her türlü emperyalist unsura karşı birlikte hareket etmeye söz vermişlerdir. Ancak Baha Sait'in Moskova'ya gönderilmesi ve burada Albay İlyaçef ile bir anlaşma imzalaması Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışındadır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmayı onaylamamıştır[116].

---

görülüp tutuklanmıştır. Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 118-119.

[113] Halil (Kut) Paşa, 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Ailesi Kırım'ın Kili Köyü'ndendir. 1904 yılında Harbiye Mektebinden mezun olarak aynı yıl yüzbaşı olarak göreve başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın önemli komutanlarından biri olan Halil Paşa Kûtü'l Amâre Cephesi'ndeki başarılarıyla adından söz ettirmiştir. Buradaki başarılarına atfen Kut soyadını almıştır. Ailesinin soy ismi Kiligil'dir. 1918 yılında Paşalık rütbesine yükselmiştir. 1919 yılında esir bulunduğu koğuştan kaçarak Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile önce Şark'a geçmiş burada Kazım Karabekir Paşa tarafından 1919 Eylül'ünde Bolşeviklerle bağlantı kurmak için Bakü'ye gönderilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile 1919 Mayıs'ında Moskova'ya geçen Halil Paşa burada Bolşevik liderlerle temaslarda bulunmuştur. 1922 yılına kadar askerlik görevini ifa etmiş bu tarihten sonra emekliye ayrılmıştır. 1957 yılında 75 yaşında vefat etmiştir. Taylan Sorgun, *Halil Paşa- İttihat Ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s. 278-348; İlhami Yurdakul, "Kûtü'l Amâre'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa", *Kûtü'l Amâre 1916 Olaylar Hatıralar Raporlar* (der. Mehmet Yaşar Ertaş- Hacer Kılıçarslan), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 124-125.

[114] Mehmet Perinçek eserinde Halil Paşa ve Fuat Sabit'in bu tarihlerde Moskova'ya gönderildiğini kaydetmiştir. Ancak Fuat Sabit ve Halil Paşa bu tarihlerde Moskova'ya değil, Bakü'ye gönderilmiştir. Kazım Karabekir Paşa Halil Paşa'yı Nahcivan'a gitmek üzere görevlendirdiği tarihi 23 Eylül 1919 olarak vermektedir. Nitekim Halil Paşa ve Fuat Sabit Bakü'ye geçtikten kısa bir süre sonra burada diğer üyeler ile birlikte Bakü Türk Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Halil Paşa ve Fuat Sabit'in Bakü'den Moskova'ya geçişi 16 Mayıs 1920'ye rastlamaktadır. Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 44-45 ; Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 328; Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 80-81; Ülkü Çalışkan, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk- Sovyet Rusya İlişkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 102.

[115] Karakol Cemiyeti, 1918 yılının son aylarında İstanbul'da kurulan gizli bir cemiyetin adıdır. Başlangıçta İttihat ve Terakki üyelerinin gizli bir grubu olarak ortaya çıksa da daha sonra düşman kuruluşlar ve faaliyetler karşısında Milli Mücadele'nin en büyük destekçisi olmuştur. İttihatçı Kara Vasıf Bey başkanlığında kurulan bu cemiyetin diğer bazı üyeleri, İttihatçı liderlerden Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, ittihatçı olmayan Dr. Bahaddin Şakir, Cemal Azmi, Dr. Nazım'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 3-50.

[116] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 80 ; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e*., s. 46; Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, 48-49.

Kurtuluş Savaşı hazırlık sürecinde, Sivas Kongresi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen süreç için Türk-Sovyet ilişkileri için iki tarafın birbirini tanıması ve yardım sağlamak için karşılıklı heyetlerin gidip geldiği dönem denilebilir. Bu iki ülke arasında resmi temaslar, T.B.M.M.'nin açılmasından sonra başlamıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından resmen işgaliyle birlikte halkın İstanbul Hükümeti'ne olan güveni azalmıştır. Dolayısıyla Ankara Hükümeti tarafından meclisin kurulması zorunlu hale gelmiştir[117]. 23 Nisan 1920 tarihinde de meclis açılmış ve Sovyet Rusya ile de ilk resmî görüşmeler bu tarihten sonra olmuştur. Rusya ile görüşmeler ve yardım meselesi Meclis içerisinde ilk olarak 24 Nisan 1920 tarihinde gizli bir oturumda tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu oturumda Millî Mücadele hareketi için asker ve mühimmat takviyesine ihtiyaç duyulursa devletimizin dinî ve millî esasları baki kalması şartı ile her kaynaktan yararlanılmasının uygun olduğunu, tamamen bu noktadan hareketle Bolşeviklerle birtakım görüşmeler yapıldığını söylemiştir. Ancak bu görüşmeler neticesinde maddî ve manevî hiçbir yardım gelmediğini ve bir ittifak yapılmadığını belirtmiştir. İttifak için imkânların mevcut olduğunu da belirterek böyle bir hususta Meclis ve İcra Heyeti'nde konuşulacağını bildirmiştir[118].

Türkiye Büyük Millet Meclisi 29 Mayıs 1920 tarihinde gizli bir toplantı icra etmiştir. Bu toplantıda Bolşeviklerle olan ittifaktan ve Bolşeviklik meselesinden bahsedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki konuşmaları oldukça önemlidir. Mustafa Kemal Paşa Batı emperyalizmi ile mücadele etmek için kuvvetimizin yetersiz olduğundan ve askeri yardım alma hususunun zorunluluğundan bahsetmiştir. Bolşevik Rusya ile ittifak meselesinin olağan gözüktüğünü söyleyen Mustafa Kemal Paşa burada dikkat edilmesi gereken meselenin Bolşevik olmak değil, Bolşeviklerle ittifak etmek olduğunu da belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözler akabinde eklediği sözler Türkiye'nin dış siyasetinde tavrını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Bolşevik olmak ictimaî bir meseledir ki bizim böyle bir mesele ve uğraşa ihtiyacımız yoktur.

---

[117] Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 616-622.
[118] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Devre I, Celse IV, Ankara 24 Nisan 1920, s. 4-5.

Bolşeviklerden maddî ve manevî yardım gelene kadar Batı ile her türlü siyasî münasebetlerden geri kalınmayacağını Bolşeviklerle ittifak kurulsa bile Batı ile siyasî münasebetlere girişilmesinin de mümkün olduğunu söylemiştir[119].

Meclisin açıldığı tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya ile karşılıklı mektuplaşmaları mevcuttur. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya'ya bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya gönderdiği bu ilk resmi mektubu Mustafa Kemal Paşa T.B.M.M. Başkanı ünvanı ile yazmıştır. Kimi kaynaklarda mesaj, yazı, yardım çağrısı olarak geçen bu mektup aslında bir teklifname niteliği taşımaktadır[120]. Emperyalist güçlere karşı birlikte hareket etme çağrısı olan bu teklifnamede maddî manevî yardım da istenmektedir. Mustafa Kemal Paşa Misâk-ı Millî sınırlarını izah ederek Türk Millî Mücadelesi'ne yardım için maddi olarak 5 milyon altın ve doğuda savaşacak askerler için erzak, cephane, askeri ve sıhhi malzeme vd. talep etmiştir[121]. Mustafa Kemal Paşa bu mektubu Moskova'ya iletmesi için Kazım Karabekir Paşa'ya göndermiştir. Kazım Karabekir Paşa bu mektubun başlığına "*T.B.M.M. Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'ne Birinci Teklifnamesidir*" başlığını yazarak, mektubu Bakü üzerinden Moskova'ya iletmesi için Erkan-ı Harp Binbaşı Ali Rıza Bey'i görevlendirmiştir. Ancak bu kişi Bakü'ye gidemeyince kurye Teğmen İbrahim Bey'i Moskova'ya göndermiştir[122].

5 Mayıs 1920'de ise Vekiller Heyeti toplanmıştır. Bu toplantıda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi durum tartışılmış, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Gönderilecek bu heyete verilen talimat ise Türkiye'nin harici ve dâhili bağımsızlığının göz önünde bulundurulması ve Türkiye'ye maddi ve manevi

---

[119] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Devre I, Celse III, Ankara 29 Mayıs 1920, s. 47-48.
[120] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 318.
[121] *A.g.e.*, s. 318.
[122] Kazım Karabekir Paşa, bu teklifname taslağını kendisinin hazırlayıp 18 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiğini, ancak kendi teklifnamesinden sadece bir maddenin mektupta bulunduğunu, Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen mektuba para talebini ve mektup başlığını kendisinin eklediğini kaydetmektedir. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. II, s. 748-749; Ülkü Çalışkan, *a.g.m.*, s. 102.

destek verilmesi şartıyla Sovyet Rusya ile birlikte hareket edilebileceğinin söylenmesi yönündedir[123].

Yusuf Kemal (Tengirşek)[124], Seyfi (Düzgören), Bekir Sami (Kunduh), Mebus Osman (Rize), Dr. İbrahim Tali (Öngören) Beylerden oluşan heyet 11 Mayıs'ta Ankara'dan hareketle Moskova'ya doğru yola çıkmıştır[125]. Bu sefaretin ayrıntılarını Yusuf Kemal Bey gizli meclis toplantısında vermiştir. Yusuf Kemal Bey, Ankara'dan yola çıktıktan 71 gün sonra Moskova'ya vardıklarını söylemiştir. Dolayısıyla heyetin Moskova'ya varış tarihi 19 Temmuz 1920 tarihine rastlamaktadır. Yusuf Kemal Bey Moskova'ya vardıktan sonra birkaç gün beklediklerini yaklaşık bir hafta sonra Sovyet Dışişleri Komiseri Georgiy V. Çiçerin ile görüştüklerini söylemektedir. Çiçerin bu görüşmede Türk heyetine, Ankara Hükümeti'nin İngilizler ve Fransızlar ile olan görüşmesinin nedenini sormuştur. Aynı zamanda İslam âleminin zaferi için yapılacak olan Millî Mücadele hareketine yardım edileceğinden söz etmiştir. Rusya bu görüşmede yardımın ilk ayağı olarak 60 bin silah, para ve top vereceklerini bildirmiştir. Diğer taraftan yardımın gideceği güzergâh görüşülmüş, Ankara Hükümeti ve Rusya arasında bir ittifak metni imzalanması konusu tartışılmıştır[126]. Bu sefaret heyeti Türkiye'ye dönerken beraberinde bir milyon altın ruble, yüz mitralyöz ve mavzer fişeği, 8 İngiliz topu getirdiği de bilinmektedir[127]. Bu arada Fuat Sabit ve Halil Paşa Mustafa Kemal

---

[123] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II*, s. 8-9.

[124] Yusuf Kemal Bey, İstanbul'un resmen işgalinden önceki dönemde Adliye Vekili ve Kastamonu mebusluğu gibi görevlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından 6 Ocak 1920 tarihinde çekilen bir telgrafla Ankara'ya çağırılmıştır. 27 Mart 1920'de Ankara'ya geçmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra mecliste mebusluk görevine devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Ruslarla temas kurması için 11 Mayıs 1920 tarihinde içinde bulunduğu heyet ile birlikte Moskova'ya gönderilmiştir. Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s. 134-141.

[125] Heyetin Moskova'ya varış tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Gotthard Jäschke varış tarihini 11 Temmuz olarak kaydederken, Sina Akşin 19 Temmuz, Salahi R. Sonyel, 29 Temmuz olarak kaydetmiştir. Ancak bu tarih hakkındaki en net bilgi Yusuf Kemal Bey tarafından hem meclis konuşmasında hem de hatıratında verilmiştir. Yusuf Kemal Bey hatıratında Moskova'ya varış tarihinin net olarak 19 Temmuz 1920 tarihinde olduğunu söylemektedir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.V, Devre I, Celse III, Ankara 16 Ekim 1920, s. 159; Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s. 145; Gotthard Jäschke, "Türk-Rus Dostluk İlişkilerine Giden Yol" (Çev. Aytunç Ülker), *Tarih Okulu Dergisi*, S. VI, İzmir 2010, s. 208; Sina Akşin, *İç Savaş Ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 306; Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 9.

[126] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.V, Devre I, Celse III, Ankara 16 Ekim 1920, s. 159-162; Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s. 146-159.

[127] Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s. 174-175.

Paşa'nın emriyle 16 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'den Moskova'ya geçmişlerdir. Burada Bolşevik liderlerle temas kurarak Türk Bolşevik ittifakı ve Rusya'dan gelecek yardımın teminini amaçlamışlardır. Halil Paşa ve Fuat Sabit Ankara Hükümeti tarafından gönderilen ilk heyet olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin eski liderlerinden Cemal Paşa ve Enver Paşa[128] gibi liderler Bolşeviklerle temas kurmak ve Türkiye ile Sovyet Rusya ittifakını tesis etmek için 27 Mayıs 1920'de Moskova'ya gelmişlerdir[129].

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifnamesine cevap 3 Haziran 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından verilmiştir. Çiçerin'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bu mektubu Moskova'da bulunan Halil Paşa ve Fuat Sabit'in içinde bulunduğu Türk heyeti getirmiştir. 2 Temmuz 1920'de Moskova'dan Ankara'ya hareket eden bu heyet Ankara'ya ulaştıktan sonra mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiştir. Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin bu mektupta özetle; emperyalist devletlere karşı Türkiye ile birlikte hareket etme talebini memnuniyetle kabul ettiklerini, Misak-ı Milli sınırlarını tanıdıklarını belirtmesinin yanı sıra Türk topraklarında yaşayan halkların kendi geleceklerini tayin etmesi hususunu da talep etmiştir. Bu görüş, Sovyet Rusya'nın Türk topraklarında emelleri olduğunu ve Kafkasya'dan vazgeçmediklerini göstermektedir. Çiçerin'in bu mektupta herhangi bir ittifaktan söz etmeyişi de dikkat çekmektedir[130].

---

[128] Asıl adı İsmail Enver'dir. 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1902'de Harp mektebini bitirerek kurmay yüzbaşı olarak 3. Ordu'ya atanmıştır. Bulgaristan Koçana, Üsküp gibi yerlerde görev yaptıktan sonra Kol ağalığına terfi etmiştir. Trablusgarp ve Sarıkamış'ta önemli görevlerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli liderlerindendir. Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki'den istifasından sonra birtakım İttihatçı liderler yurt dışına kaçmışlardır. Bunların içinde bulunan Enver Paşa önce Berlin'e sonra Moskova'ya gitmiştir. Burada Bolşeviklerle temas kurmuştur. Diğer İttihatçılarla birlikte yurtdışında birçok siyasi örgüt kurmuştur. 1919'da Berlin'e kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı bunlardan bir tanesidir. Bu örgütlerle Orta Asya Müslümanlarını emperyalist devletlere karşı birleştirip İslam Birliği oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç için çok çalışmış, 1922'de Basmacılar İsyanı ile adından söz ettirmiş aynı yıl ağustos ayında çıkan bir çatışmada vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için; Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 9-49; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 117-124.

[129] Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 10; Ülkü Çalışkan, *a.g.m.*, s. 102.

[130] Gotthard Jäschke, *a.g.m.*, s. 208.

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine 20 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin'e telgraf çekmiştir. Bu telgrafta özetle komşularımızın Türk halkına zarar verip kılıçtan geçirdiklerinden, emperyalistlere gayeler ile kitleler oluşturup galeyana sevk ettiklerinden bahsetmiştir. Buna son vermek için Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de askerî harekât hazırlığında iken kendisinden gelen mektup üzerine ertelediklerini bildirmiştir. Buralarda acele tedbirlerin alınmasını Ermeni saldırıların durdurulmasını ve aracılık için tekliflerin hızlandırılmasını talep etmiştir[131].

Diğer taraftan Sovyet Rusya'da Ankara'ya elçilik heyeti yollamıştır. Bu elçilik heyetinin başına atanan elçi Şalva Eliava'nın rahatsızlanması üzerine geçici olarak Upmal Angorski başkanlık etmiştir. Halil Paşa ve Fuat Sabit'in içinde bulunduğu Türk heyeti ile birlikte 2 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'dan yola çıkan ve 200 kişiden oluşan elçilik heyeti ilk olarak 8 Eylül'de Erzurum'a gelmiştir. Burada Kazım Karabekir Paşa ve Adliye vekili Celaleddin Arif Bey ile görüşmüştür[132].

Rus Elçilik heyeti 4 Ekim 1920'de Ankara'ya geçmiştir. Ankara'ya geçen bu elçilik heyetinin içerisinde Oruç Ali Bakirof, Polakof, Mehmedof gibi kimseler 1920 yazında Ankara'da kurulan Hafi (Gizli) Komünist Partisi üyeleriyle irtibat kurmuşlardır. Elçilik heyetinin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ve Bolşevik faaliyetleri ilerleyen tarihlerde olmuştur[133].

[131] R. Nuri İleri, *a.g.e.*, s. 152 ; Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 307-308.
[132] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 67.
[133] *A.g.e.*, s. 66-67.

1.2. ANADOLU'DA BOLŞEVİZM VE KOMÜNİZM ETKİLERİ

Yusuf Kemal Bey'in içerisinde bulunduğu Türk heyetinin Moskova'ya doğru yola çıktığı günlerde Ankara'da Bolşevikliğin halk tarafından kabul edilmesi adına çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bilhassa Müslüman Komiseriyatı elemanlarından Şerif Manatov[134] ve eski Kaymakam Vakkas Ferit'in[135] bu hususta rolü büyüktür. Komünizm propagandası yaparak halkı Bolşevikliğe yakınlaştırmaya çalışan bu kişiler bu konu da başarılı olmuşlardır. Kısa süre içerisinde komünizm nesnesi olan kırmızı renginin Anadolu içlerine kadar yayıldığı ve çok kullanılır hale geldiği görülmüştür. Bu durum komünizm karşıtı tarafların tepkisine yol açmıştır[136]. Kurtuluş Savaşının başlamasıyla birlikte, Türk tarafında birtakım aydınlar kendi milli mücadeleleri ile Rus İhtilali arasında akrabalık bulmaya başlamışlar, çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırmışlardır. Dönemin gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 14 Şubat 1921 tarihli "Millî Ordu-Kızıl Ordu" başlıklı yazısında Rusya ile kader birliği ve yakınlığın gazetelere yansımaları görülmektedir.

> *"(...)Tarihin muhtelif devletlerinde birlikte ortaya çıkmış birçok olay kayıtlıdır. Fakat Asya'nın ruhundan, Avrupa'nın zulümuna ve emperyalizmine karşı doğan bu iki ordu kadar, emelde usulde ve muvaffakiyette ikizlik arz eden bir çift hadise daha bulmak güçtür. Kızıl ordu, Sovyet Rusya'sını savaş ve siyaset ile boğmak isteyen*

---

[134] Şerif Manatov, Müslüman bir Başkurt ailesine mensuptur. İlk olarak 1913 yılında Türkiye'ye geldiği bilinmektedir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra İsviçre'ye geçmiş burada Lenin ile tanışmıştır. Lenin ile tanıştıktan sonra Bolşevikliği benimsediği bilinmektedir. 1917 yılında Ekim Devrimlerinden önce Rusya'ya dönmüş, burada Başkurt Milli Merkez Şurası'nda yönetim kurulunda bulunmuştur. Ayrıca Moskova Müslüman İşleri Komiserliği'nde bulunmuş olan Şerif Manatov, 1919 yılında Başkurt Cumhuriyeti adına Türkiye'ye gelmiştir. Burada iken Bolşevik faaliyetlerde bulunmuş, Anadolu'da kurulan komünist partilerde görev almıştır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın gizli olarak Anadolu'da kurulmasına ön ayak olmuştur. Emel Akal, *Moskova- Ankara - Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, s. 87-96.

[135] Vakkas Ferit 1880 doğumlu olup aslen Malatyalıdır. Eski bir ittihatçı olan Vakkas Ferit'in en son bulunduğu görev Alacadağ Kaymakamlığıdır. 1920 sonbaharında, ilk Resmi Sovyet temsilcisi Şerif Monatov ile birlikte Yeşil Ordu faaliyetlerini yaymak adına, Millet Bahçesinde sosyalizm üzerine konferanslar vermiştir. Emel Akal Vakkas Ferit'in Bolşevik olduğunu, komünist partide bir hükümet ajanı olduğunu" kaydetmektedir. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 21; Emel Akal, *İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri,* s. 99.

[136] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 152.

> *emperyalistlere karşı mücadele açtı. Milli orduda aynı emperyalistlerin doğrudan doğruya ve bil-vasıta Anadolu'ya suikasta gelen ordularıyla savaştı. Her iki ordu, kapitalist Avrupa'nın Asya'daki iştahını söndürmek için kan döküyor. Binaenaleyh iki ordunun davasında, ruhunda ve emelinde birlik vardır (...)*[137].

Görüldüğü üzere, bu dönemde Rus İhtilali ile Kurtuluş Savaşı birbirlerinin ikizi olarak görülmüş, tarihsel çerçevede meydana gelen hadiseler birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Anadolu'da Bolşevizmin vücut bulması da çok yönlü olmuştur. Rusya'daki siyasi havanın ortaya çıkardığı komünizm ve Bolşevizm takibatından kaçan Rus mültecileri kafileler halinde Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunun yanında Çarlık zamanında esir alınan ve Rusya'da komünizm propagandası yapmaya zorlanan Türkler de vatanlarına dönmeye başlamışlardır[138]. Osmanlı Jön Türkleri'nin yurt dışına -bilhassa Almanya'ya- gönderdikleri öğrenciler ve işçiler de Anadolu'ya dönen kafileler arasında yer almışlardır. Bu kafileler, bulundukları yerlerde komünist ve sosyalist hareketlerden etkilenmiş siyasî faaliyetlere katılmışlardır[139]. Dolayısıyla bu siyasî hava içerisinde Türkiye'deki ilk komünist gruplar, Anadolu'ya gelen bu gruplar içinden çıkmıştır. Rusya ile kader birliği ve akrabalık düşüncesi bir yana, komünizm ve Bolşevizm düşüncelerinin zorunlu olarak görüldüğü dönemden de bahsetmek gerekir. Ülkenin içerisinde bulunduğu maddî ve manevî sıkıntılar, Rusya ile öngörülen ittifakın hızlanması için dönemin aydınları arasında da yankı bulmuştur[140]. Diğer taraftan Anadolu'da ortaya çıkan İttihatçı Bolşevizm'den de bahsetmek gerekmektedir. Enver Paşa ve diğer İttihatçı liderler Türk Millî Mücadelesinin dışarıdan yardım almadan başarılı olamayacağını düşünmüşlerdir. Bu hususta Türkiye ile Sovyet Rusya ittifakını zorunlu görmüşler, Sovyetleri yardıma

---

[137] Hüseyin Ragıp, "Milli Ordu- Kızıl Ordu", *Hâkimiyet-i Milliye,* No:108, 14 Şubat 1921, s. 1.
[138] Yavuz Aslan, *a.g.e.,* s. 6.
[139] George S. Harris, *a.g.e.,* s. 46-47.
[140] Rasih Nuri İleri, bu dönemi bulanık bir dönem olarak niteler. Bu dönemde Rusya'ya giden herkesin kendini komünist olarak tanıttığı bir dönemdir. Komünist ve Rus düşmanı Türk delegesi Dr. Rıza Nur'un bile Moskova yolculuğu boyunca komünist nutuklar attığı bilinmektedir. Nitekim Rıza Nur hatıratında Moskova'ya giderken çok sıkıntı çektiklerini, Ermenilerin kendilerini öldürme ihtimallerinden çekindiklerini, hayatlarının tehlikede olduğunu, bu sebeple de karşılaştıkları kimselere kendilerini komünist olarak tanıttıklarını kaydetmiştir. R. Nuri İleri, *a.g.e.,* s. 155; Rıza Nur, *Dr. Rıza Nur'un Moskova- Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 48-63.

ikna edebilmenin, kendilerinin Bolşevikliği kabul ettiklerine inandırmaktan geçtiğini savunmuşlardır. Bu sebeple Anadolu'da Bolşevikliğin savunucusu olmuşlar faaliyetlerini bu yönde sürdürmüşlerdir. İttihat ve Terakki üyeleri Anadolu'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, Resmi Komünist Parti gibi siyasî teşekküllerde yer almışlar bu teşkilatlarda Anadolu'da İslami Bolşevizm'i yaymaya çalışmışlardır[141].

Enver Paşa, Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya ile resmî görüşmelere henüz başlamamışken, Moskova'da Lenin ve Çiçerin başta olmak üzere Sovyet liderleri ile irtibat kurmuştur. Amacı Anadolu'daki Millî Mücadele'nin lideri olmak için Sovyet Rusya desteğini sağlamak ve Sovyet Rusya ile birlikte İngilizlere karşı savaşmaktır. Ancak bu amacında başarılı olamamıştır. Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti görüşmeleri sıklaşınca, Enver Paşa ikinci planda kalmış Türkistan'a geçerek burada Rusya'ya karşı Basmacılar Hareketi'ni örgütlemiştir[142]. Kurtuluş Savaşı yılları açık ve gizli komünist faaliyetlerinin yürütüldüğü en aktif dönem olmuştur. Bu dönemin en öne çıkan özelliği de komünizm, Bolşevizm ve sosyalizm gibi unsurların doğrudan doğruya maskelenmeden ifade edilmiş olmasıdır. Bu unsurlar propaganda olarak kullanılmasının yanında kurulan siyasi partilerin isim ve faaliyetlerinde açıkça yer bulmuştur[143].

---

[141] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s. 24-25.
[142] Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s. 119-120.
[143] Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 184.

1.3. BAKÜ TÜRK KOMÜNİST FIRKASI VE ANADOLU'YA UZANTISI

Halil Paşa ve Fuat Sabit 1920 yılının ilk aylarında Bakü'ye Bolşeviklerle bağlantı kurmak için gelmeleri akabinde burada bir fırkanın kurulmasına önderlik ettikleri bilinmektedir. Bu fırkanın amacı Sovyet Rusya ile irtibatın kurulabilmesi için Anadolu'ya destek olmaktır. Bu amaç doğrultusunda burada toplanan bütün gruplar Bakü'de Bakü Türk Komünist Fırkası adını verdikleri fırkayı kurmuşlardır[144]. Bu fırkanın üyeleri arasında Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Baha Sait, Yüzbaşı Yakup, Süleyman Sami, Talat (Muşkara) Bey, Erkan-ı Harp Mustafa gibi İttihatçı liderler bulunmaktadır[145]. Anadolu'da Bolşeviklik meselesi tartışılırken, Bakü Komünist Partisi, Salih Zeki'yi partinin Türkiye şubesini açmak amacıyla Türkiye'ye göndermiştir[146].

2 Ağustos 1920'de Kazım Karabekir ile görüşen Salih Zeki, bu görüşmede ülkenin istikbalinin ancak Bolşeviklik siyasetinin kabulü ile sağlanacağı bu suretle de ülkede komünizm teşkilatı tesis edilmesi gerektiğini söylemiştir. 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Türk Komünist kurultayı yapılacağından bahsederek buraya gidecek delegelerin Anadolu'da komünist teşkilatlara dâhil olan kimselerden seçileceğinden bahsetmiştir. Kazım Karabekir Paşa bu durumu tehlikeli görerek Ankara'ya gidip Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmesini istemiştir. Kazım Karabekir Paşa'ya göre bu durum oldukça tehlikelidir ve hükümetin haberi olmaksızın böyle bir işe girilemeyeceğini bildirmiştir[147].

Her ne kadar Salih Zeki Ankara'ya gönderilse de Kazım Karabekir Paşa'nın bu durum üzerine tutumu nettir. Böyle bir oluşumun Türkiye'de birlik ve beraberliği bozacağını, sınıf savaşını öneren bir tutumun Türkiye'nin mevcut durumu göz

---

[144] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 81.
[145] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 81; Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 119.
[146] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 170.
[147] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 925-926.

önünde bulundurulduğunda çok tehlikeli sonuçlar ortaya çıkaracağını düşünmektedir. Bu doğrultuda Kazım Karabekir Paşa Bakü'deki ilgililere 3 Ağustos 1920'de telgraf çekerek bu teşebbüslerinden vazgeçmelerini söylemiştir. Kazım Karabekir Paşa bu telgrafında; Bakü'de zuhur eden Türk Komünist Partisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmadan Türkiye'de faaliyetlerini yürütmesinin ülke adına felaket doğuracağını eğer ülkede komünist bir teşekkül kurulacaksa bunun sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararları doğrultusunda olabileceğini ve şahsi istekler ile bu işin yapılmayacağını belirtmiştir[148].

Mustafa Suphi[149]'nin 1920 yılının mayıs sonunda Bakü'ye gelişiyle birlikte İttihatçı liderlerin kurmuş olduğu Bakü Türk Komünist Fırkası'nı ilgilendiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bakü Türk Komünist Partisi'nin başında eski İttihatçı liderlerin olması Mustafa Suphi'yi rahatsız etmiştir. Bilhassa bunda geçmişte İttihat ve Terakki karşıtlığının etkisi büyüktür. Mustafa Suphi Bakü'de kurulan fırkanın komünistlikten daha çok Rusya ile yakınlaşma gereğince kurulmuş olduğunun bilincindedir. Bakü Türk Komünist Partisi'ni kuran İttihatçı liderlerin Ankara Hükümeti ile irtibatta olması ve Halil Paşa ve Fuat Sabit gibi parti üyelerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından Bakü'de buradaki Bolşeviklerle irtibat kurmaları için

[148] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 927; Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 170.

[149] Mustafa Suphi 9 Temmuz 1882'de Giresun'da dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim almış, İstanbul Hukuk Fakültesi'nin yanı sıra Paris'te Siyasal Bilgiler Mektebi'nden mezun olmuştur. Paris'te iken *Tanin* Gazetesi'ne muhabirlik yaparak ilk gazete deneyimini de edinmiştir. Fransa'da kaldığı süre içerisinde sosyalist fikirlerden etkilense de Türkiye'ye döndükten sonra Türkçülük akımını savunanlar arasında yer almıştır. İttihat ve Terakkicilere karşı Hürriyet ve İtilafçıların yanında yer alan Mustafa Suphi, Milli Meşrutiyet Fırkasına katılmıştır. Nitekim bu parti, Türkçülüğü açıkça savunan tek partidir. 1912'de İttihat ve Terakkicilere karşı bu partinin kurulması için çıkarılan *İfham* Gazetesi'nde müdürlük yapmış, Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili görülmüş, ancak yeterli delil olmadığı için Sinop'a sürgün edilmiştir. İlk olarak 12 arkadaşı ile birlikte 1914 yılında Kırım'a kaçmış, aynı yıl oradan Bakü'ye geçmiştir. Burada *İkbal* ve *Basiret* Gazetelerinde makaleler yazmış, daha sonra buradan ayrılarak Batum'a geçmiş ve burada yakalanarak Kaluga'ya gönderilmiştir. 9 Eylül 1915'te diğer Türk esirleriyle birlikte Ural'a gönderilmiş, Bolşeviklerle de ilk teması burada kurmuştur. 1915 yılı içerisinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılmış, savaş esirleri arasında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bolşevik fikirleri kabul ederek, Rusya yandaşlığını kabul eden ilk Türk olan Mustafa Suphi, 1918 başlarında Moskova'ya gelmiş, burada *Yeni Dünya* Gazetesi çıkararak faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra Kazan'a geçerek burada diğer sosyalistlerle ilişki kurmuştur. Aynı yıl, Temmuz 1918'de bir konferansla "Türkiye Sosyal Komünistleri Teşkilatı'nı kurup bir şubesini de burada açmıştır. 1919 yılında Kırım'a gelerek burada da bir Müslüman Komünist Şubesi kurmuş, 1920'de Bakü'ye gelerek burada kurulan Bakü Türk Komünist Fırkasını tasfiye ederek yeniden oluşturmuştur. Bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.,* s. 8-78; Aclan Sayılgan, *a.g.e.,* s. 115-120; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 207-210.

görevlendirilmesi Mustafa Suphi'nin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur[150]. Mustafa Suphi Bakü'ye geldikten sonra bu partiye üye olarak bir süre beklemeyi ve gözlem yapmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda fırkanın yayın organı olan *Yeni Yol* isimli gazetede makaleler yayınlamıştır[151].

1-7 Eylül 1920 yılında Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultayda Bakü Komünist Fırkası'nın tasfiyesi ve yeniden kurulması hususu III. Enternasyonal[152] temsilcileri ve Mustafa Suphi arasında ilk kez ve gizlice kararlaştırılmıştır[153]. Kurultayda Türkiye'yi ve komünizmi ilgilendiren önemli konular tartışılmıştır. Bu sebeple Bakü Doğu Halkları Kurultayı hakkında kısaca bilgi vermek ve kurultaydaki komünizm konusunu kısaca özetlemek gerekmektedir[154].

Doğu Halklarının emperyalizm ve kapitalizm karşısında nasıl hareket etmeleri konusu ilk olarak 19 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihinde toplanan III. Enternasyonal'in II. Komitern Kongresi'nde Komitern yetkilileri ve kongre katılımcıları arasında konuşulmuş bu doğrultuda Bakü'de Doğu Toplumları Kurultayı adında bir kongrenin toplanılmasına karar verilmiştir[155]. III. Enternasyonal'in kurultayı toplamasındaki amacı doğu halklarının sorunlarından daha çok Batıda başarısız olan komünist hareketler karşısında doğu halklarını etkileyip devrimi doğuya taşımak ve bölgede Bolşevik etkinliğini pekiştirmek

---

[150] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 119.
[151] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 85.
[152] Enternasyonal; dünya işçi sınıfının uluslararası devrimci örgütünün adıdır. İlk olarak 1864 yılında Londra'da Uluslararası Emekçiler Birliği adıyla kurulmuş olan I. Enternasyonal; devrimci bir partiden çok bir kitle kuruluşudur ve dönemi içerisindeki komünist birlikten uzaktır. Nitekim 1872 yılında kendi içindeki ayrışma sebebiyle dağılmıştır. Daha sonra Sosyalist Enternasyonal olarak bilinen II. Enternasyonal, 1889'da kurulmuş ve I. Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda tarafların kendi devletlerini desteklemeleri üzerine dağılmıştır. III. Enternasyonal ise; Rusya'da 1919 yılında Lenin tarafından kurulmuştur. Diğer adı Komünist Enternasyonaldir. Ayrıntılı bilgi için; E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 29-71.
[153] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 119.
[154] Burada Bakü Doğu Halkları Kurultayından özetle bahsedilerek kurultay öncesi ve sonrası Türkiye siyaseti ve komünizm konusu üzerinde durulacaktır. Kurultay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 132-204.
[155] V.I. Lenin, *a.g.e.*, s. 63-69; Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 132.

olmuştur[156]. Kurultay birçok doğu devleti delegelerinin Bakü'de toplanmasıyla birlikte 1 Eylül 1920'de Bakü Büyük Tiyatro Binası'nda gerçekleşmiştir[157].

Sovyet Rusya Doğu Halkları Kurultayı'na davet için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurmamıştır. Doğrudan halk davet edilmiş bu tutum meclisin ve Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla doğrudan davet edilmeyen hükümetin kurultaya resmî olarak delege göndermesi söz konusu olmamıştır. İlk etapta Moskova'da bulunan Türk temsilcisi İbrahim Tali (Düzgören) Bey konferansa katılıp gözlem yapması suretiyle görevlendirilmiştir. Bakıldığı zaman Ankara Hükümeti'nin davet edilmemesine rağmen kurultayda delege bulundurmak istemesi o dönemin siyasi şartları içinde birçok hususla açıklanabilir. İlk husus kurultayda konuşulacak doğu siyaseti Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla doğu siyaseti üzerine konuşulan her konudan Türkiye'nin de haberdar olması şarttır. İkinci husus Rusya ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Ankara Hükümeti bu kurultayda Sovyet Rusya'nın izlediği siyaseti öğrenebilecektir. Üçüncü husus ise, Türk Millî Mücadelesi için kurultaya katılan diğer devletlerin desteğini sağlama ihtimalidir. Bakü Komünist Partisi üyelerinden Salih Zeki ve Süleyman Sami Bey'ler kurultaya üye toplamak için Anadolu komünistleri arasında çalışmalar yürütmektedir. Türkiye'den Bakü'deki kurultaya gönderilen temsilcilerin komünistlerden seçilmesi hükümetin bu konuda da hoşnutsuzluğuyla sonuçlanmıştır. Bakü'ye gönderilmek üzere seçilen komünist temsilcilerin Sovyet Rusya ile irtibat kurması Türkiye Sovyet Rusya ilişkilerini çıkmaza sokabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda bu komünist temsilcilerin ülke dışında Ankara Hükümeti'nin emirlerine itaat etmeme ihtimalleri de göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla Ankara Hükümeti adına gözlem yapıp orada bulunması için hükümet tarafından bir heyet oluşturulması zorunluluğu doğmuştur. Bu heyetin kurultayda İbrahim Tali Bey'e eşlik etmesi kararlaştırılmıştır[158].

---

[156] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980),* C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 159.
[157] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 125-126 ; Kurultaya katılan delegeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Arslan, *a.g.e.*, s. 140-143.
[158] *A.g.e.*, s. 143-145.

Mustafa Kemal Paşa Bakü'ye gönderilecek heyet ile ilgilenmesi için Kazım Karabekir Paşa'yı görevlendirmiştir. Kazım Karabekir Paşa Bakü'deki kurultaya gitmek üzere Binbaşı Arif ve Mülazım Asım Efendi'yi görevlendirerek Erzurum'dan hareketle Bakü'ye yollamıştır[159].

Hükümetin Bakü'ye gönderdiği heyetten ayrı olarak Salih Zeki'nin Anadolu'dan seçtiği komünistlerden Trabzon Mebusu Mehmet Bey, Trabzonlu tüccar Halim ve Saffet Efendiler, Kayıkçı Kâtibi Süleyman Efendi, Giresun Belediye doktoru Şaban Efendi, Dava Vekili Tahsin Efendi gibi kimseler de Bakü'ye doğru yola çıkmışlardır[160]. 1 Eylül 1920'de gerçekleşen kurultayda İbrahim Tali (Öngören) Bey'in başında bulunduğu hükümetin gönderdiği heyet hazır bulunmuştur[161]. Mustafa Kemal Paşa İbrahim Tali Bey ve heyetinin kurultayda gündeme getirmesi için birtakım talimatlar vermiştir. Bu talimatlar şöyledir: Ankara Hükümeti de inkılâpçı bir hükümettir. Anadolu köklü bir inkılâbın yapılmasına da müsaittir. Günün şartları içerisinde Anadolu'da sadece idari inkılap yapılmıştır. Anadolu'da köklü bir inkılabın gerçekleşmesi için ülkenin içinde bulunduğu savaş halinin bitmesi beklenmektedir[162]. Mustafa Kemal Paşa İbrahim Tali Bey ve heyetinin bu hususları belirtip kurultaya katılan ülkeleri bu konuda ikna etmesini istemektedir. Bu heyet kurultayda konuşulan tüm konuları Ankara Hükümeti'ne bildirmekle yükümlüdür. Heyet hükümetin bilgisi ve emri olmadan karar verme yetkisine sahip değildir.

Ankara Hükümeti bu talimatlar ile kurultaya katılan devletlere Anadolu'nun durumunu izah etmekte ve onların güvenini kazanmaları beklenmektedir. Burada bilhassa Sovyet Rusya'nın inkılap konusunda ikna edilmesi önem arz etmektedir. Neticede Kurtuluş Savaşı sürecinde Rusya ile sıkı iş birliği kurulması ve Rus yardımının devamlılığı hükümet için önemlidir. Ankara Hükümeti'nin inkılapçı bir

[159] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s. 940.
[160] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 146.
[161] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 87.
[162] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 126-127.

Hükümet olduğu vurgusu ve Anadolu'da her açıdan inkılabın tesis edileceğinin izahı tamamıyla bu amacın bir ürünüdür.

Bakü Halk Kurultayı'nın bildirisinde verilen bilgiler Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki talimatlarını haklı kılmaktadır. Bildiride III. Enternasyonal temsilcilerinden Grigoriy Zinovyev Türkiye hakkında çarpıcı yorumlarda bulunmuştur. Kendileri gibi düşünmemesine rağmen Türkiye'ye yardım ettiklerini belirten Zinovyev, Türkiye'deki Komünist hareketinde gerçek olmadığının farkında olduklarını belirtmiştir. Zinovyev aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği siyasetin Komünist Enternasyonal'in siyaseti ile bağdaşmadığı öne sürmüştür. Mustafa Kemal Hükümeti'nin İstanbul'daki Hükümete devrim yapmasından ziyade sultan ve halifenin kutsal görülüp düşman işgalinden kurtarılması için hareket ettiğini vurgulamıştır. Bu durumu bütünüyle komünizme ters bir husus olarak görmüştür. Bunun yanı sıra tüm bunları göz ardı edip İngiliz Hükümeti karşısında bütün inkılapları destekleyeceklerini de belirtmiştir[163]. Bu bilgilerden de hareketle 1920 Eylül'ünde Komünist Enternasyonal'in Ankara Hükümeti'ne olan güvensizliği gün yüzüne çıkmaktadır. Bu güvensizliğin belirtileri kurultay akabinde Mustafa Suphi'nin aynı sebeplerle Bakü Türk Komünist Partisi'ni tasfiyesi ve aynı isimle partiyi yeniden teşkili ile kendini gösterecektir. Diğer taraftan kurultaydan yaklaşık bir ay sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kurulacak olan Türkiye Resmî Komünist Partisi'nin Komünist Enternasyonal başvurunun reddedilmesi de bu güvensizliğin bir sonucu olacaktır.

Enternasyonal temsilcisinin bu konuşması karşısında Ankara Hükümeti temsilcisi İbrahim Tali (Öngören), Anadolu'daki Millî Mücadelenin bir köylü hareketi olduğunu ve burjuvaziye dayanmadığını söylemiştir. Ankara Hükümeti'nin tarafını III. Enternasyonal ve Sovyet Rusya olarak belirlediğini belirten İbrahim Tali Bey, Sovyet rejiminin de insanlığın kurtuluşunu sağlayacak etken olarak gördüklerini belirtmiştir[164]. Ankara Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı hazırlık sürecindeki Rusya'ya karşı olan tutumunu Milli Hükümete geçiş sürecinde de devam ettirdiği

[163] *A.g.e.*, s. 130.
[164] *A.g.e.*, s. 137.

görülmektedir. Nitekim ülkedeki savaş hali devam etmektedir ve yardımın devamlılığı hususu oldukça önemlidir. Bakü Doğu toplumları kurultayı 9 gün devam etmiştir. Kurultay'da şu karar alınmıştır. Bütün Doğu emekçileri Türkiye'deki millî mücadeleye desteklemelidir. Emperyalist devletlerin milli harekete müdahale etmesini engellemek için Türkiye'de amele ve köylülerin bağımsız kuruluşlarda bir araya gelmelidir[165]. Burada bağımsız kuruluşlar ile komünist partiler kastedilmiştir. Nitekim Anadolu'da 1920 yılı itibariyle komünizmi esas alan fırkalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bakü Halk Kurultayı akabinde Mustafa Suphi, komünistlikten uzak oldukları gerekçesiyle Bakü Komünist Fırkası'nı tasfiye ederek 10 Eylül 1920'de Bakü Türk Komünist Partisi'nin Birinci Kongresi'nde[166] partiyi aynı isimle yeniden kurmuştur. Kimi kaynaklarda İttihatçı liderlerin kurduğu Komünist Fırkanın Mustafa Suphi'nin teşkilatına dâhil edildiği yönünde bilgiler[167] geçse de bu konu hakkında genel kanı Mustafa Suphi'nin burada Bakü Komünist Fırkası'nı tasfiyesi ve aynı isimle partiyi yeniden oluşturmasıdır[168]. Bakü Türk Komünist Fırkası Azerbaycan içerisinde bulunan Türkler arasında faaliyette bulunmak için kurulmuştur. İlk olarak Azerbaycan içerisinde propaganda çalışmalarını yürüten bu fırka, daha sonra Türkiye içerisine de faaliyetlerini kaydırmayı hedeflemişlerdir. Bu amaçla Türkiye'nin belli bölgelerine propagandacılar göndererek Türkiye'de teşkilatlanma çalışmalarına önem vermişlerdir[169].

Bakü Türk Komünist Fırkası'nın en önemli amaçlarından biri de Nahcivan'da teşkilatlanmaktır. Nahcivan'ı hem Türkiye'de yapılacak faaliyetlerde hem de Anadolu Hükümeti ile irtibatta bir üs olarak görmüşlerdir[170]. Bu amaçla

---

[165] Baskın Oran, *a.g.e.*, s. 159.
[166] Kongre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 217-241.
[167] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 343.
[168] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 119-120.
[169] Bu bölgeler kayıtlarda; İstanbul, Trabzon, Rize Erzurum, Samsun, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Konya, Ereğli ve Zonguldak olarak geçmektedir. *A.g.e.*, s. 94.
[170] Fakat bu amaçlarına ulaşmaları için önlerinde Ermeni Taşnak Ordusu engeli bulunmaktadır. Bu engel Azerbaycan ve Nahcivan arasında gidip gelmelerini zorlaştırmıştır. Aynı durum Türkiye için de geçerli olmakla birlikte, gelecek olan Rus yardımını zorlaştırdığı için Ankara Hükümeti de bu engeli aşmak istemişler, Rus Hükümeti'ne de bu taleplerini bildirmişlerdir. Nitekim 4 Temmuz 1920'de

Nahcivan' da bir şube kurmak, Bolşevikler ve Anadolu Hükümeti ile bağlantı kurmak amacıyla buraya bir heyet yollanmış, heyet 18 Temmuz 1920 yılında buraya ulaşmıştır. Buraya gelen Salih Zeki, Cemal, Hilmi, Hakkı ve Nurettin adında 5 kişiden oluşan heyet teşkilatın bir şubesini de Nahcivan'a açmıştır[171]. Nahcivan'a teşkilat yapılandırıldıktan sonra da, Türkiye'ye heyetler gönderilmiştir. Süleyman Sami[172] Türkiye'ye gönderilen bu heyetin içindedir. Bu heyet, aynı zamanda Anadolu'da kurulmuş olan komünist partilerden Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile irtibata geçmiştir[173].

1.4. ANADOLU'DA HAFİ BİR CEMİYET- YEŞİL ORDU CEMİYETİ

Kurtuluş Savaşı yıllarında, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî ortam, çeşitli oluşumları da beraberinde getirmiştir. Yeşil Ordu Cemiyeti bu oluşumlardan biridir. Cemiyete ismini veren "Yeşil" rengi, aynı zamanda cemiyetle ilgili çeşitli efsanelerle de özdeşleştirilmiştir. Efsanelerden ilki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan Nuri Paşa komutasında bulunan yeşil bayraklı İslam ordusundan geldiği yönündedir. Bu sebeple de Yeşil Ordu Cemiyeti Enver Paşa'ya dayandırılmıştır. Ancak kurulan cemiyetin bu efsane ile ilgisi yoktur. Cemiyetle ilgili ikinci efsane ise; Doğu Cephesi Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa'ya dayandırılır. Nisan 1920'de Batı cephesindeki ayaklanmaların bastırılması için Kazım Karabekir Paşa'dan kuvvet takviyesi istenmesi üzerine, Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da oluşturduğu milis birliklerini Batı cephesine kaydırmış, bu birliklere Yeşil Ordu adını ve bayrağını vermiştir. Burada yeşil rengi İslamiyet'i

---

harekete geçen Kızıl Ordu'ya bağlı Rus Kızıl Fırkası askerleri, 28 Temmuz'da Nahcivan'a girmişler bu engeli kaldırmışlardır. *A.g.e.*, s. 97; Mehmet S. Erol- Abdurrahim F. Aydın, "Kafkas Seddi Projesi ve Türkiye*" Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.7, Ankara 2014, s. 19-35.

[171] Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 98.

[172] Süleyman Sami, 1912 yılında Harp Okulu'nu bitirmiş, I. Dünya Savaşı sırasında da Ruslara esir düşmüş bir asteğmendir. Aynı zamanda Bakü Türk Komünist Fırkası üyelerinden olup, Türkiye'de komünizm faaliyetlerinde Bakü Türk Komünist Fırkası'nın ajanı olarak Türkiye'ye gönderilmiştir. Kazım Karabekir Paşa ile görüşen Salih Zeki'nin yanında bulunmuş, daha sonra Ankara'ya geçerek Hafi (Gizli) Komünist Partisi üyeleriyle irtibat kurmuştur. Aclan Sayılgan, *a.g.e.* s. 168-169.

[173] Erden Akbulut- Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 168.

simgelemektedir. Bu ismin orduya verilmesi ile de manevi ruhu yükseltmek amaçlanmıştır. Yeşil Ordu tabiri ile akıllara Rusya'daki Kızıl Ordu'dan esinlenilmiş olabilme ihtimalini getirmektedir. Kızıl Ordu'nun Rusya'daki başarısı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de de Yeşil Ordu adındaki bu oluşumun da Türkiye'yi içinde bulunduğu buhrandan kurtaracağının düşünülmesi ihtimal dâhilindedir[174].

Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan bir makale bu ihtimali doğrular niteliktedir. Öyle ki Milli Ordu ve Kızıl Ordu başlıklı bu makalede Kızıl Ordu'nun birçok savaşta muzaffer olduğunu, Türkiye'de de Milli Ordu'nun tıpkı Kızıl Ordu gibi kendi davasında bu zaferi sağlayacağı belirtilmiştir[175]. Bu dönemde kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti de bu ordu ile ilişkilendirilemez ancak "Yeşil Ordu" ismi ile halkın maneviyatına dokunarak cemiyete olan ilgisini arttırmak amaçlanmıştır[176].

Yeşil Ordu Cemiyeti, Anadolu'da henüz düzenli orduya geçilmediği dönemde 1920 yılının mayıs ayında Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde kurulan gizli bir cemiyettir[177]. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulma amacının Millî Mücadele dönemi ruhu içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya'dan gelecek olan yardımın kapılarını aralamak için Bolşeviklerle olan görüşmeleri, İstanbul'daki tutucu kesimler tarafından İslam'a karşı yapılan bir hareket olarak görülmüş, Millî Mücadele Hareketi Bolşeviklikle ilgili görüp dinsizlikle suçlanmıştır[178]. Bu sebeple de Millî Mücadele Hareketi'nin İslam'a uygun olduğunu ve Bolşeviklikle ilgisi olmadığını anlatmak, Millî Mücadeleye karşı yapılan din propagandasının halk ve askerler üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak, dönem içerisinde zorunlu görülen Türk-Sovyet iş birliğine ortam hazırlamak amacıyla Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuştur[179]. Cemiyet Mustafa Kemal Paşa'nın

---

[174] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 74-76; İmren Arbaç, "Milli Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu - Çerkez Ethem - Mustafa Suphi Ve Arkadaşları Üçgeni", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul 2017, s. 40-43; Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 317.
[175] Hüseyin Ragıp, "Milli Ordu- Kızıl Ordu", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 108, 14 Şubat 1921, s. 1.
[176] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 74-76; İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 40-43.
[177] İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 40.
[178] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 77.
[179] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 467; Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 77; İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 43.

bilgisi dâhilinde kurulmakla birlikte aynı zamanda gizli olarak adlandırılması kuruluş aşamasında hükümete resmi bir beyanname verilmemesi ile açıklanabilir[180].

Cemiyetin Üyeleri; *Bursa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ), Eskişehir Mebusu Hakkı Behiç (Bayiç), Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Dr. Adnan (Adıvar), Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars), İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör), İzmit Mebusu Sırrı (Bellioğlu), Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami (Kızıldoğan), İzmir Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu), Tokat Mebusu Nazım (Öztelli, Resmor)*'dur[181]. Bu üyelerin büyük bir kısmını ittihatçı milletvekilleri oluşturmaktadır[182].

Cemiyetin üyelerinin bir kısmının İttihatçı olması, diğer bir kısmının ise Mustafa Kemal Paşa taraftarı olması, cemiyet içinde kararların bir bütünlük içinde alınmasını zorlaştırmıştır[183]. Yeşil Ordunun genel merkezinin yanında Eskişehir'de de merkez heyeti oluşturulmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel sekreteri Tokat Mebusu Nazım Bey'dir[184]. Cemiyetin teşkili esnasında Mustafa Kemal Paşa İttihatçı liderlerin cemiyete üye olmasından kuşku duymamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu dönemde bir yandan ordunun başında çalışmalarına devam etmekte bir yandan da cemiyetin faaliyetlerini takip etmeye çalışmaktadır. Ancak sonraki süreçte bu üyelerin faaliyetlerinin tehlikeli olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından faaliyetleri kısıtlanarak üzerlerinde önlem alınacaktır.

1920 Haziran ayı sonlarında Nazım Bey ve arkadaşları tarafından oluşturulan Yeşil Ordu Nizamnamesi (Tüzük) cemiyetin siyasi rengini ortaya çıkarmaktadır. Bu tüzüğe göre Yeşil Ordu Cemiyeti Bolşevik değil İslami

---

[180] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 77.
[181] Üyelerden on dördüncü kişinin ismi kesin olmamakla birlikte; Afyon Mebusu Şükrü Bey olduğu sanılmaktadır. İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 45 ; Emel Akal bu üyelerin 15 kişiden oluştuğunu söyleyerek, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek)'i de cemiyet üyeleri arasına eklemiştir. Fakat cemiyet ilk kurulduğunda 14 kişiden oluştuğu bilinmekle birlikte Yusuf Kemal Tengirşek ismi de diğer kaynaklarda geçmemektedir. Emel Akal, *a.g.e.*, s. 62.
[182] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 20.
[183] İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 45.
[184] Genel olarak kaynaklarda genel sekreter olarak Hakkı Behiç'ten bahsedilmekle birlikte, tarihçiler arasında bu durum genel yanılgı olarak değerlendirilmiş, Atatürk'ün Nutuk'taki bahsi üzerine yanılgının buradan yayıldığını söylenmiştir. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 21.

Komünisttir. Yeşil Ordu Nizamnamesinde oluşturulan hareketin İslami niteliği komünizmden üstün tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Bolşevizm esaslarına dayanmamaktadır[185]. Yeşil Ordu Cemiyeti kısa sürede çalışmalarına başlamış tüzüğünü ve görevli memurlarını her tarafa göndererek çalışma alanlarını genişletmiştir. Aynı zamanda çalışmalarından Mustafa Kemal'in haberdar olduğunu ve bilgisi dâhilinde çalıştıklarını bildirerek büyük bir kesimi etraflarında toplamışlardır[186].

Bakıldığı zaman Yeşil Ordu Cemiyeti'nin İslami Komünist yönü, Rusya'da Sultan Galiyev'in[187] İslam Sosyalizmi ekolüne benzetilebilir. Nitekim Sultan Galiyev Rusya'da ulusal bağımsızlık için Bolşevizmi yorumlamıştır. Onun yorumuna göre, Marksizm'deki proletarya tüm sömürülen Müslüman topluluklarıdır. Sömürgeciliğin karşısında da İslam dini durmalıdır. Müslüman sömürge halklarına sosyalist devrimin ulaşabilmesi için komünist ve aynı zamanda Müslüman bir örgütün kurulması gerekmektedir. Sultan Galiyev sömürülen, ezilen baskı gören halklar içerisinde komünizmi tesis etmeyi amaçlamıştır. Onun döneminde bu ezilen halklar Müslüman topluluklardır. Galiyev Müslüman proleterlerin sömürgesine son vermek ve eşitliği sağlamak için çalışmalar yürütmüştür. Ancak burada dikkati çeken husus

---

[185] Yeşil Ordu cemiyeti tüzüğü için bkz; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 22.

[186] İmren Arbaç, *a.g.m.,* s. 46.

[187] Asıl adı Mirseyid Sultan Galiyev'dir. Müslüman toplumları birleştirerek sosyalist bir Türkistan devleti kurmayı amaçlayan Tatar liderdir. Asıl amacı Müslüman Komünist Parti oluşturmaktır. Aynı zamanda kendi devletlerinin –Tatar Başkurt Devleti- özerkliği için çalışmıştır. Sultan Galiyev Tatar asıllı olup 1892'de bugünkü Rusya Federasyonuna bağlı Başkurdistan topraklarında bulunan Ufa bölgesinde dünyaya gelmiştir. 1911 yılında Öğretmen Okulu'nu bitirmiş pek çok bölgede öğretmenlik yapmıştır. Bunun yanı sıra kütüphane memurluğu görevinde de bulunmuş bu görevde iken sosyalizm Bolşevizm akımı ile tanışmış ve makaleler yazmaya başlamıştır. 1913 yılında Savaşçı Tatar Sosyalist Örgütü adında bir grup kurmuştur. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Bakü'ye geçmiş bir süre burada kalmıştır. 1917 devrimlerinde hala Bakü'de bulunan Galiyev, daha sonra Rus Müslümanları I. Kongresi'ne katılmak üzere Rusya'ya gelmiştir. Bir süre sonra Kazan'a geçen Galiyev'in Bolşevizm'e ve sosyalizme yakınlığı buraya geçtikten sonra başlamıştır. Kazan'da Mollanur Vahidov'un başında bulunduğu Müslüman Sosyalistler Komitesi'ne katılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu hareket tasfiye edilmiştir. Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevik Parti'ye katılmıştır. Burada Müslüman Merkez Komiserliği görevinde bulunmuştur. 1918 yılında Birinci Müslüman Kongresi'ni düzenlemiştir. 1919 Martında Moskova'da Rus Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresi'nde alınan kararla tüm milli komünist teşkilatların kapatılması kararı ile Sultan Galiyev'in Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu da kapatılmıştır. 1920 yılında Bakü Doğu Toplumları Kurultayı'na gönderilmeyen Galiyev, 1922 yılında Tiflis'e sürülmüştür. 1923 yılında Stalin ile olan çekişmelerinden sonra tutuklanmış kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Ulusal Komünizmin fikir babası ve kurucusu olan Sultan Galiyev 1940 yılında Rusya'da öldürülmüştür. Sultan Galiyev hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Reyhan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov Ve Sultan Galiyev*, Alter Yayınları, Ankara 2010, s. 27-201.

Sultan Galiyev'in din konusunda bakış açısının özgünlüğüdür. O İslamiyet'e ve dine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Bu konuda halkların tepkisini çekmemek için temkinli yaklaşmış, zamana yayarak halkın etrafında toplanması akabinde din kavramını sekülarize etmeyi amaçlamıştır[188]. Buradan da hareketle Yeşil Ordu Cemiyeti'nin İslami komünizm yönü Sultan Galiyev ekolüne benzediği söylenebilir. Ancak Sultan Galiyev'in dini bir araç olarak görmesi ve daha sonra sekülarize etmesi ile Yeşil Ordu Cemiyeti'nden ayrılmaktadır.

Yeşil Ordu Cemiyeti, Millî mücadeleye faydalı gayelerle kurulmasına rağmen zaman içinde bu amacın dışına çıkmış, hükümetin müdahalesini gerektirecek olaylara sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilki Çerkez Ethem'in[189] silahlı birlikleri (Kuvayı Seyyare) ile cemiyet içerisine girmesidir. Cemiyet'in Ankara Hükümeti nezdindeki güvenirliliği Çerkez Ethem'in cemiyete üye olmasıyla değişmiştir. Bunda Çerkez Ethem'in Ankara Hükümeti'ne karşı olan olumsuz tavırları büyük rol oynamıştır. Çerkez Ethem hükümete karşı olan bu tavırları düzenli orduya geçilmesiyle beraber başlamıştır. Anadolu'da pek çok isyanın bastırılmasında önemli rol oynayan Ethem ve başında bulunduğu Kuvayı Seyyare düzenli orduya geçilmesiyle birlikte eski önemini kaybetmiştir. Bulunduğu topraklarda özerk olmak isteyen Çerkez Ethem ve kardeşleri faaliyet gösterdiği yerlerdeki kumandanları dinlememeye başlamışlar ve bulundukları yerlerde huzursuzluk çıkarmışlardır. *Nutuk*'ta Çerkez Ethem ve kardeşlerinin daha ileri giderek Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in idamına karar verdikleri ve Mustafa Kemal Paşa'yı tehdit eden

---

[188] Baskın Oran, *a.g.e.*, s. 158; Vehbi Alpay Günal-Gökhan Çelen, "Sultan Galiyev 'in Turan Sosyalist Devleti Fikrinin İncelenmesi", *II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kütahya 2017, s. 339; Halit Kakınç, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, Bulut Yayınları, İstanbul 2003, s. 25-34.

[189] 1886 yılında doğan Çerkez Ethem'in kökenleri Pşav ailesinden gelmektedir. Ailesi Kafkasya'dan Bandırma'ya göç etmiştir. Ailenin 5 oğlundan en küçüğü olan Ethem, abilerinin subay olması sebebiyle askerliğe merak sarmıştır. Ethem Rüştiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'a gidip, Küçük Zabitan Mektebi'nde eğitim almış, I. Dünya Savaşı ve Balkan Harbi'nde astsubay olarak bulunmuştur. Savaş bitiminde Bandırma'ya dönmüştür. Düzenli orduya geçilmeden önceki dönemde birlikleriyle birlikte Anadolu'daki birçok isyanın bastırılmasında önemli rol oynamış ancak zaman içinde olumsuz faaliyetleri ve hükümet karşıtı tutumları sebebiyle hükümetin Çerkez Ethem üzerine müdahale kararı almasıyla sonuçlanmıştır. Nuran Kılavuz, "Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-i Seyyare'nin Teşkili Ve Tasfiyesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 1, Elazığ 2011, s. 277.

konuşmalarda bulundukları yazmaktadır[190]. Tüm bu sebepler dâhilinde Çerkez Ethem'in bu cemiyete katılması Mustafa Kemal Paşa ve çevresi tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa cemiyet üyeleriyle konuşarak durumun tehlikeli boyutlarını anlatmış ve cemiyetin kendisini feshetmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak bu istek kabul edilmemiş, Yeşil Ordu'nun büyük bir cemiyet haline geldiği öne sürülmüştür[191] 20 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun faaliyetlerini durdurması emrini vermiştir[192]. Cemiyet 1920 Ağustos'unda Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kapatılmıştır. Her ne kadar cemiyet resmen kapatılmış olsa da Çerkez Ethem, bu karara uymayarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Böylece cemiyetin faaliyet alanı Ankara'dan Eskişehir'e doğru kaymıştır[193]. Çerkez Ethem, Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* adı altında günlük gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetede Bolşevik faaliyetlerini yürütmüş, yayınlattığı yazılarda komünizmde İslam'a ilişkin özelliklere yer vermiştir[194]. Yeşil Ordu Cemiyeti kuruluşundan kapatılışına kadar geçen sürede, İslamiyet ile komünizmi bağdaştırmaya çalışmış, işçi, köylü ve halk kitlelerine hitap eden bir yapıda olmamıştır. Kapatıldıktan sonra cemiyetin bir kısım üyeleri, Hükümet tarafından kurulan Resmi Türk Komünist Partisi'ne üye olmuş, Yeşil Ordu'nun kapatılmasını istemeyen bir grup üye ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurmuşlardır[195].

---

[190] Nuran Kılavuz, *a.g.m.*, s. 279-281; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 469-470.
[191] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 470.
[192] Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapatılmasına dair belge için bkz. Ek-2. BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 6, Sıra No: 3, (00.00.1920), s. 105.
[193] İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 47.
[194] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 6, Sıra No: 3, (00.00.1920), s. 105; İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 48 ; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 25.
[195] İmren Arbaç, *a.g.m.*, s. 47; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 26.

1.5. YEŞİL ORDU'NUN MECLİSTEKİ TEMSİLCİSİ; HALK ZÜMRESİ

Yeşil Ordu Cemiyeti kapatılmasından bir süre sonra, Halk Zümresi adında bir siyasi parti ortaya çıkmıştır. Üyelerinin büyük çoğunluğunu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyeleri oluşturmaktadır[196]. Halk Zümresi, Yeşil Ordu'da olduğu gibi İslami esasları temel alan bir düşünceye sahiptir. Nitekim kaynaklarda; "*İslamcıların Partisi*" olarak adlandırılan Halk Zümresi Yeşil Ordu'dan bağımsız bir kuruluş olmayıp Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Meclis Grubu niteliğindedir[197]. Yeşil Ordu Cemiyeti ile aynı ekolü sürdürmektedir. Halk Zümresi de İslami Komünist bir partidir.

Halk Zümresi 1920 yılının yaz sonunda örgütlenmeye başlamıştır. Ancak Eylül ayı başında, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Genel Sekreteri ve Tokat Mebusu Nazım Bey'in Dâhiliye Vekili seçilmesiyle varlığını göstermiştir[198]. Halk Zümresi siyasi programı Yunus Nadi'nin editörlüğünü yaptığı *Yeni Gün* gazetesinde 8 Eylül 1920'de yayımlanmıştır[199]. Halk Zümresi üyelerinden Ali İhsan (İloğlu) Bey[200] tarafından yazılan bu programın maddeleri özetle şöyledir.

---

[196] Orhan Yeniaras, *a.g.e*, s. 210.

[197] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*., s. 35; Yeşil Ordu Cemiyeti, bilindiği gibi gizli bir oluşum olmasına karşın, Halk Zümresi yasal olarak hareket etmektedir. BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 6, Sıra No: 3, (00.00.1920), s. 106.

[198] 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Mebusu Nazım Bey'in 98 oy alarak Dâhiliye Vekili seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi karşılanmamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'in gösterdiği siyasi faaliyetler karşısında onun Dâhiliye Vekili olarak kalmasını uygun bulmayarak, istifa etmesini istemiş, Nazım Bey sağlığının bozulduğu gerekçe gösterilerek istifa etmiştir. Yerine ise Refet Bey oy çokluğu ile Dâhiliye Vekili seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu'nun meclisteki uzantısı olan Halk Zümresi'nin gücünü kırmak adına bu tutumu sergilemiştir. Nitekim Türk Komünist Fırkasını kurdurması da yine bu tutumun sonucudur. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 500-501; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*., s. 36.

[199] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 10, Sıra No: 3, (26.10.1921), s. 82.

[200] Ali İhsan Bey (İloğlu); 1870 yılında İstanbul'da doğmuştur, Harbiye Nezareti'nde memurluk, Halep ve Diyarbakır müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1909'da Esnaf Odaları Cemiyeti'ni kurmuştur. 1920 yılında Ankara'ya gelen Ali İhsan Bey, Halk Zümresinin bir üyesi olmakla birlikte, bu partinin siyasi programını hazırlamıştır. Meclise, üzerinde çalıştığı halkçılık ilkesine dayanan "mesleki temsilcilik" programını sunmuştur. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Türk Komünist Fırkası'na üye olmuştur. 1925 yılında İzmir Suikastında ismi geçse de, yargılanma sonucunda beraat etmiş, ancak ömrü sonuna kadar devlet memurluğu görevinde bulunmamıştır. 1940

Memlekette halk için kayıtsız şartsız olarak hiçbir kısıtlama olmaksızın Halk Zümresi kurulmuştur (madde 1). Çağın gerekliliğine ve toplumun gereksinimlerine uygun olarak gerekli olan yenilikleri sağlamak, Halk Zümresi'nin amacıdır (madde 2). Halk Zümresi İslamiyet'in esaslarına dayanarak, garptan gelen ahlaki kargaşalıkları birtakım ihtirasları bastırmak ve yok etmeye çalışmakla ilkesini İslami esaslardan seçmiştir (madde 3). Zümre'nin esas mesleği, halkın genel refahını eşit olarak kazanmasına hizmet etmektir (madde 4), Halk Zümresi emperyalizm karşısında savaşmayı kendisine borç bilir (madde 6), Yasama ve Yürütme ise Büyük Şura tarafından yapılmalı, bu Şura iki yıl için seçilmelidir (madde 9), Aynı zamanda Şura, Bakanlar Kurulu tarafından oluşturulmalıdır (madde 11- 12), ücretsiz eğitim verilmeli ülke geneline ücretsiz kütüphane ve okullar açılmalıdır (madde 18), adil vergi uygulanmalı ve toprak reformu yapılmalıdır (madde 19), toprak devlete ait olmalı ve hükümet tarafından köylülere bedel karşılığında arazi vermelidir (madde 20), Hükümet eğitim, adalet ve refah ilkelerini göz önünde bulundurmalıdır. Hükümet tarafından ücretsiz hastaneler açılmalıdır (madde 21), Bankalar devletin tekelinde olmalıdır. Yabancı sermaye ayrıcalık tanınmaksızın kabul edilmeli, hükümet halkı sendikalar etrafında toplanılması yönünde teşvik etmelidir (madde 24), Halk tarafından üyeleri seçilecek bir Halk Mahkemesi kurulmalıdır (madde 26), Dâhili ve harici ticaret Halk Zümresi tarafından oluşturulacak kooperatifler tarafından yapılmalıdır (madde 28)[201].

Ali İhsan Bey'e göre bu programda bahsi geçen yönetimin Rusya'nın yönetiminden daha üstün olacağını düşünmüştür[202]. Halk Zümresi siyasi programında görülen "Şura" tabiri ve toprak reformu gibi ifadeler ile Sovyet Rusya'dan ve komünizmden etkilendikleri görülmektedir. Burada Şura ile kastedilen

---

yılında vefat etmiştir. Muhiddin Bey (Birgen); Ali İhsan Bey'i şu şekilde anlatmış, ayrıca ona Türkiye'nin Karl Marx'ı lakabını vermiştir : "*Karl Marx'ın dünya tarihini araştırdığı noktada, aynısını Ali İhsan Bey Türkiye tarihini araştırmak ve incelemek için yapmıştır. Marks, tarih okudu, insanlığın geleceğini belirledi. Osmanlının tarihini inceleyen Ali İhsan Bey, Anadolu'nun kaderini ve geleceğini keşfetmeye çalıştı.".* BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 7, Sıra No: 2, (21.04.1921), s. 4; Ali İhsan Bey'in hayatı ve görüşleri için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-i Temsil Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, İstanbul 1977, s. 283-357.

[201] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 39-42.

[202] Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 313-317.

şey Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir[203]. Halk Zümresi üyeleri bu siyasi programı 13 Ekim 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya anayasa önerisi olarak sunmuştur. Bu program daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Halkçılık Programı olarak bastırıp yayımlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu tutumla, Halk Zümresini kontrolü altına almayı amaçlamıştır. Aynı zamanda program 1921 yılında çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bir taslağı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Halk Zümresi üyelerinin görüşlerini İslamcı ve gerici bulduğu için program üzerinde değişiklikler yaparak programı laikleştirmiş halkın hâkimiyetine dayalı bir örnek haline getirmiştir[204].

Halk Zümresi'nin amaçları ve siyasi programı Yeşil Ordu Cemiyeti ile neredeyse aynıdır. Yeşil Ordu Cemiyeti hafi (gizli) bir oluşum olmasına karşın, faaliyetlerinin durdurulmasının akabinde üyelerinin Halk Zümresi adı altında, meclis içerisinde yasal olarak ortaya çıktıkları siyasi bir oluşumdur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nde üyeler düşüncelerini gizli tutarken; Halk Zümresinde ise geliştirdikleri düşünceleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de öne sürmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin devamı olması suretiyle bu kuruluşu tehlikeli görerek Halk Zümresi'nin faaliyetlerini durdurmuş, partiyi kapatmıştır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa bu dönemde Anadolu'da kurulmuş olan bütün komünist partileri tek partide toplamak amacıyla Resmi Türk Komünist Fırkasını kurdurmuştur[205]

[203] *A.g.e.*, s. 315.
[204] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 37-38.
[205] Bu komünist partilerin içerisinde Hafi Komünist Partisi' de bulunmaktadır. Bu partiden ikinci bölümde bahsedilecektir. Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 36-39.

1.6. TÜRKİYE'DE İLK RESMÎ KOMÜNİST FIRKASI'NIN TEŞKİLİ

Türkiye Resmî Komünist Partisi, Türkiye'nin ilk resmî komünist partisi olma özelliğine sahiptir. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Ankara'da kurulmuştur. Partinin ortaya çıkışında, meclis içerisinde komünizm ve Bolşevizm faaliyetlerini destekleyen siyasî oluşumların Kurtuluş Savaşı'nın seyrini olumsuz etkileyeceği düşüncesi hâkim olmuştur[206]. Dolayısıyla hem ortaya çıkan bu oluşumların kontrolünü sağlamak hem de Sovyet Rusya'dan gelen yardımı tehlikeye düşürmemek için resmî bir Komünist Parti kurma fikri ortaya çıkmıştır[207].

Resmî Türkiye Komünist Partisi 18 Ekim 1920 tarihinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. 30 kişiden oluşan bir genel merkeze sahiptir. Bu partinin üyelerini Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi üyeleri oluşturmuştur. Bunun yanı sıra üyeler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden güvenilir kişiler de bulunmaktadır[208].

Fırkanın başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Hakkı Behiç (Bayiç) olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, fırkayı kurdurmadan önce 16 Ekim 1920 tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'nde "Rus Bolşevizm'i Türk Komünizmi" başlıklı Hakkı Behiç imzalı bir makale yayımlatmıştır. Bu makalede özetle; Rus Devriminden bahsedilmekle birlikte, Türkiye'nin de kendi devrimi için Rusya ile aynı yolda olduğunu ancak Rus Bolşevizmi ile Türk Devriminin her anlamda birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir. Türkiye'de Rusya'daki gibi kanlı bir eyleme gerek duyulmadığından bahsedilerek Bolşevizm inkılabının bütün komünist hareketler için bir model ve rehber olduğunu ancak bu rehberden yararlanmaya çalışırken Bolşevizm yöntemlerinin taklit edilmesinden sakınılması gerektiği

---

[206] Emel Akal, *a.g.e.*, s. 280; Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 209-210.
[207] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 210.
[208] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 10, Sıra No: 3, (26.10.1921), s. 1; Resmi Komünist Partisi üyeleri için bkz. Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 39.

vurgulanmıştır[209]. Ayrıca makale partinin siyasi rengini de ortaya koymaktadır. Fırka resmen kurulmadan önce yayınlanan bu makalede; Bolşevizm ve komünizm ayrımından bahsedilerek fırkanın Bolşevik olmadığından bahsedilmiştir. Bilhassa bu vurgu ile cephede askerin ve Anadolu'da halkın tepkisini çekmemek amaçlanmıştır.

Bu dönemde Bolşeviklik hususu ve Bolşevik olma hususunun I. Dünya Savaşı'nda Rusya ile karşı karşıya savaşan asker tarafından kendisine yapılmış bir ihanet olarak görülmesi ihtimali ve halk içerisinde Rusya karşıtı kimselerin Mustafa Kemal Paşa ve parti üyelerini Bolşeviklikle suçlayabilme ihtimalleri Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da istenmeyecek hareketlerdir. Dolayısıyla partinin Bolşevik olmadığını vurgulaması kamuoyunun tepkisini çekmemesi için yapılmıştır. Diğer taraftan Fırkanın komünist ismini alması da komünist kelimesinin "*duygusal değer yükünden yararlanmak*" için olduğu da söylenebilir. Resmi Komünist partinin ortaya çıkış amacı komünist propaganda faaliyetlerin getirdiği olumsuz yankıları ortadan kaldırmaktır. Aynı zamanda partinin aldığı komünist sıfatıyla da Sovyet Rusya Türkiye ilişkilerini olumlu kılabileceği de düşünülmüştür[210].

Mustafa Kemal Paşa yakın çevresinin fikirlerini almak partinin kurulduğunu bildirmek amacıyla, 26 Ekim 1920 yılında Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya telgraf çekmiştir. Hakkı Behiç ve Mustafa Kemal Paşa imzalı bu telgrafın bir nüshası da Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafında 18 Ekim 1920'de III. Enternasyonal'e bağlı bir komünist parti oluşturulduğu, memleketin durumuna göre partinin genel kongresi toplanıncaya kadar izlenecek adımlar için bir program oluşturulup gönderileceği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa yakın çevresinin bu konu hakkındaki görüşlerini beklediklerini söylemiştir[211]. Buradan da görüldüğü üzere partinin kamuoyuna Bolşevik olmadığını söylemesiyle tepki çekmemek, Mustafa Kemal Paşa'nın partinin III. Enternasyonal'e bağlı olacağını söylemesiyle de Sovyet Rusya ile yakınlığın tesisini sağlamak amaçlanmıştır. Anadolu'da

[209] Hakkı Behiç, "Rus Bolşevizm'i Türk Komünizmi" *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 60, 16 Ekim 1920, s. 1.
[210] Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 43.
[211] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 374.

Komünist bir partinin kurulmasını Ali Fuat Paşa makul karşılarken Kazım Karabekir Paşa, böyle bir oluşumun faydadan çok zarar getireceğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur[212].

Mustafa Kemal Paşa, Komünist Parti ile ilgili oluşan soru işaretlerini 31 Ekim 1920 tarihinde çektiği ikinci bir telgraf gidermiştir. Mustafa Kemal Paşa telgrafında; Komünizmin ülkemizde değil Rusya'da bile uygulanabilirliği konusunda kesin bir kanaatin olmadığını, ancak ülkemize Rusya'dan gelen Bolşevizm ve komünizm gibi akımların süratlice girdiğini, bu akımlara karşı önlem alınmazsa ülkemizdeki birlik ve huzuru bozacağını, en uygun ve kesin önlemin hükümetçe bir komünist parti kurulması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) gibi Millî mücadele liderlerinin de parti içerisinde bulunmaları ve gizli kalmalarını uygun gördüğünü belirtmiştir[213].

Resmi Türk Komünist Fırkası teşkili esnasında İçişleri Bakanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey tarafından 16 Ekim 1920 tarihli 1640 sayılı bir genelge yayımlanmıştır. Bu genelgeye göre resmi komünist fırkaya üye olmayan ve mühürlü üyelik kartı almayan kimselerin komünizm faaliyetlerinde bulunması ve komünizm propagandası yapması yasaklanmıştır. Komünist politika yalnızca hükümetin kurduğu fırka olan Resmi Komünist Fırkası aracılığıyla yapılabilir. Böylece resmi fırka dışındaki tüm siyasi oluşumları denetim altına almak ve gizli çalışan teşkilatların faaliyetlerini durdurmak amaçlanmıştır[214]. Parti faaliyete geçer geçmez Eskişehir'de yayımlanan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin isminden Seyyare ismini çıkartarak Ankara'ya taşıtmış[215], Bolşevik Devrimi'nin 3. Yıldönümünü vasıtasıyla komünist bayramını bir mektupla kutlamış, 31 Ekim 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde bir

---

[212] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 210.
[213] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 376.
[214] Hamit Erdem, *1920 Yılı Sol Ve Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 178-180.
[215] Mustafa Kemal Paşa Çerkez Ethem'e mektup yazarak, kendisini Resmi Komünist Partisi'ne kaydettiğini, gazetenin de Ankara'ya taşıtılacağını bildirmiştir. Çerkez Ethem gazetenin Ankara'ya taşıtılmasını komünist partisinin sesi olmasını istediği için kabul etmiş, ancak partiye girmemiştir. Yeşil Ordu'nun yayın organı olan ve Çerkez Ethem'in eline geçtikten sonra tehlikeli bir hal alan gazetenin faaliyetlerinin kontrolü, böylece Resmi komünist partisine geçmiştir. Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 215; Emel Akal, *a.g.e.*, s. 281.

tebrik mesajı yayınlatmıştır[216]. Ayrıca partinin faaliyet döneminde Moskova'ya gitmek üzere bir sefaret heyeti oluşturulmuştur. Bu Sefaret Heyeti'nin başında 9 Kasım 1920 tarihinde çıkarılan bir kanunname ile Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Ali Fuat Paşa bulunmaktadır[217]. Mustafa Kemal Paşa bu sefaret heyetinin beraberinde Resmî Komünist parti üyesi Tevfik Rüştü (Aras)'ın başında bulunduğu bir ilmi heyetin de gitmesini kararlaştırmıştır[218].

Sefaret heyeti 22 Kasım 1920'de Moskova'ya doğru yola çıkmıştır[219]. Moskova'ya gönderilen bu heyetin amacı Rusya ile bir siyasi anlaşma yapmaktır. Mustafa Kemal Paşa daha sonra Yusuf Kemal (Tengirşek) başkanlığında Maarif Vekili ve Sinop mebusu Rıza Nur'un da içinde bulunduğu bir heyet daha oluşturarak bu ikinci heyeti de Moskova'ya göndermiştir. Rusya ile olan anlaşma görüşmelerinin de başında Ali Fuat Paşa'nın bulunması istenilmiştir. 14 Aralık 1920'de yola çıkan ikinci heyet 7 Ocak 1921'de Kars'ta Ali Fuat Paşa'nın başında bulunduğu sefaret heyeti ile buluşmuş, 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır[220].

Ali Fuat Paşa ile birlikte Moskova'ya giden sefaret heyetinde bulunan Tevfik Rüştü (Aras), Türk Resmi Komünist Parti adına III. Enternasyonal'e (Komitern) başvuruda bulunmuştur. Ancak Komitern, Mustafa Suphi tarafından Bakü'de kurulan Bakü Türk Komünist Partisi'nin itiraz etmesi üzerine, partinin milliyetçi esaslarla kurulduğunu ve komünist ilkelerle örtüşmediğini gerekçe göstererek başvuruyu reddetmiştir[221].

---

[216] Tebrik mesajı için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 73, 31 Ekim 1920, s. 1.
[217] BCA, Fon No 30-18-1-1, Kutu No 1, Dosya No 8, Sıra No 12, (09.11.1920), s. 1.
[218] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.V, Devre I, Celse IV, Ankara 11 Ekim 1920, s. 154.
[219] Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 50.
[220] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 96; Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e*., s. 191-192.
[221] Komitern'in başvuruyu reddettiği tarihlerde zaten Resmi Komünist Partisi, Çerkez Ethem İsyanı ve Kurtuluş Savaşı seyri sebebiyle kapatılmıştır. Ancak partinin Moskova'daki elçilerinin bu durumdan haberi olmamıştır. Moskova'ya gidiş amaçları Türkiye'de uygulamak üzere komünizmi öğrenmek ve kendilerini Ruslara tanıtmak olduğu için bu suretle çalışmalarına devam etmişlerdir. Nitekim Tevfik Rüştü (Aras) Bey bu amaçla Mustafa Kemal Paşa tarafından Sefaret Danışmanı olarak görevlendirilmiştir. Aynı zamanda Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in bir Komitern gazetesinde de makalesi yayımlanmıştır. Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 49-110.

Resmi Komünist Partisi, üç ay kadar faaliyet göstermiştir. Anadolu coğrafyasında askeri ve stratejik önlemler alınmasını gerektirecek önemli hadiseler olduğu için bunlar üzerinde yoğunlaşmak zorunda kalınmıştır. Resmî Komünist Parti kendisinin III. Enternasyonal'e bağlı olduğunu bildirmesine karşın III. Enternasyonal tarafından kabul edilmemiştir. Diğer taraftan ne İslami Komünist ne de Bolşevik özelliklere sahiptir. Anadolu'daki komünist partileri tek bir elden kontrolünü sağlamak amacıyla kurulmuştur. Diğer taraftan komünist esasları kabul ettiklerini söylemeleri de Sovyet Rusya'nın gözünde komünist izlenimi oluşturmak içindir.

2. TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI VE FAALİYETLERİ (1920-1922)

2.1. THİF'İN GİZLİ FAALİYET DÖNEMİ

Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kurdurulan Resmi Komünist Parti henüz faaliyetlerine başlamamışken 1920 yazında Anadolu'da - Yeşil Ordu Cemiyeti'nden başka - gizli bir komünist partisi mevcuttur. Bu parti Halk İştirakiyun Fırkası'nın resmi faaliyet döneminden önce faaliyetlerini yürüttüğü Hafi Komünist Partisi'dir. Hükümete bir beyanda bulunmadıkları ve faaliyetlerini hükümetten gizli sürdürdükleri için Hafi Komünist Partisi ismini almışlardır. Bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkan diğer siyasi oluşumlar "fırka" olarak nitelenmiştir. Ancak Hafi Türk Komünist Partisi, üyeleri tarafından "parti" olarak adlandırılarak diğerlerinden ayrılmıştır[222]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gizli faaliyet dönemi boyunca Hafi Komünist Partisi ismiyle anılmıştır. Dolayısıyla bu iki ismin iki ayrı partiymiş gibi değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Hafi Komünist Partisi 14 Temmuz 1920'de Ankara'da Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Rusya elçisi Ziynetullah Nevşirvanov öncülüğüyle kurulmuştur[223]. İlk ortaya çıktığı dönemde Yeşil Ordu Cemiyeti ile irtibat kurmuştur. Bir süre sonra bu cemiyet ile ilişkisini kesip genel merkezini oluşturarak faaliyete başlamıştır[224]. Hafi dönemde partinin üyelerini Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Fatma Hacıoğlu, Ziynetullah Nevşirvanov, Cemile Nevşirvanova, Nazım (Resmor) gibi isimler oluşturmuştur[225]. Hafi parti Ankara genel merkezini oluşturduktan sonra kısa süre içerisinde aydınlar, düşük mertebeli askerler, devletin alt kademelerinde çalışan yetkililer, işçiler ve zanaatkârlardan oluşan sayıca yüz elliden fazla üye toplamıştır. Parti tarafından bu üyelere bulundukları yerlerdeki kesimleri etkileme ve partiye üye

[222] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 190 ; Erden Akbulut- Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 164.
[223] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No:1, Dosya No: 6, Sıra No: 3, (00.00.1920), s. 105; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 189-190.
[224] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 164.
[225] Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 91.

kaydetme görevi verilmiştir. Üyeler parti faaliyetlerini gizli yürüttükleri için çalışmalarını sözlü olarak sürdürmüş, bulundukları yerlerdeki kesimleri etkilemeyi başarmıştır[226].

Bunun sağlanmasında en önemli etken ise Kurtuluş Savaşı yıllarında çetelerin halka ve köylüye olan tutumları olmuştur. Kuvayı Milliye'nin gerek kendi bünyesinde bulunan gerekse Kuvayı Milliye'ye karşı gelen çeteler[227] bu dönemde talan, gasp, soygun ve adam kaçırma yöntemleri uygulayarak halkı korkutmaya bölgelerinde nüfuzlarını sağlamak için Kuvayı Milliye'yi kullanarak halka işkence etmeye başlamışlardır[228]. Bu dönemde bu sebeplerle şimendifer fabrikalarında çalışan işçilerin ve tarlalarını hasat eden çiftçilerin korktukları için işlerini bıraktıkları bilinmektedir[229]. Dolayısıyla işçiler ve köylüler partiyi kendilerine yakın görmeye ve partiye doğru yönelmeye başlamışlardır. Bu dönemde halkın büyük kesiminin parti taraftarı olduğu kaydedilmektedir[230].

Bu durum Rusya'da burjuvazi karşısında ezilen işçi ve köylünün, Geçici Hükümet karşısında Petrograd İşçi, Asker Vekilleri Sovyeti'nin etrafında toplanması örneğine benzetilebilir. Anadolu'da sınıf ayrımı olmamasına rağmen bu örnekte çeteler burjuvaziye, halk ise işçi ve köylü sınıfına benzemektedir. Rusya'da ezilen halk proletarya etrafında toplanarak birlikte hareket etmiştir. Anadolu'da halk ise aynı sebeplerle Hafi Komünist partisi etrafında toplanmıştır. Partinin tüzüğü incelendiğinde bu partinin tıpkı Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ya da sonradan

---

[226] Erden Akbulut- Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 164.
[227] Kurtuluş Savaşı sürecinde işgal coğrafyasında asker ihtiyacının karşılanması için düzenli orduya geçişin ilk ayağı olan Kuvayı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Bu Kuvayı Milliye birlikleri içerisinde efeler, eşkıya ve çete reisleri gibi kimseler de bulunmaktadır. Bu çeteler bulundukları coğrafyalarda Kuvayı Milliye adını kullanarak kendi nüfuzunu oluşturmak adına çeşitli sebeplerle isyan, yağma, hakaret, gasp gibi hareketlerle halka ve köylüye saldırıda bulunmuşlardır. Bu durum halkın Kuvayı Milliye'ye karşı izlenimini de etkilemiştir. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, Zafer Yayınları, İstanbul 1987, s. 120-128.
[228] *A.g.e.*, s. 127-128.
[229] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.III, Devre I, Celse I, Ankara 9 Ağustos 1920, s. 122.
[230] Erden Akbulut-Mete Tunçay. *a.g.e*, s. 166.

ismi Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)[231] olan parti ile aynı özellikleri taşımışlardır. Nitekim daha kurulduğu ilk andan itibaren Rusya'daki örneği gibi partinin etrafında toplanılması istenilen hedef kitlesi işçi, köylü ve askerlerden oluşmaktadır. Rusya'da bu kitlelerden oluşan halk proletarya etrafında toplanarak büyük devrimleri gerçekleştirmişlerdir[232].

Diğer taraftan Hafi parti faaliyete geçer geçmez parti programını oluşturmuştur. Hafi Komünist Partisi'nin 14 Temmuz 1920 tarihli beyannamesinde parti programı özetle şu şekilde açıklanmıştır. Sovyet Rusya'daki gibi Türkiye'de de fakir işçiler seçme ve seçilme haklarından mahrumdur. İşçilerin refahı için şahsi mülkiyetleri ortadan kaldırmak, üretim ve çalışma araçlarını her açıdan eşit hale getirerek ihtiyaçlara cevap vermek, ülkede refah ve genel mutluluğu temin etmek, geri kalmış olan eğitim ve öğretimi en kısa sürede en üst seviyeye taşımak için çalışmak Türk Komünist Partisi'nin amaçlarıdır[233]. Buradan da hareketle partinin programında bahsedilen hususların Rusya'daki olaylarla kıyaslandığı görülmektedir. Nitekim beyannamelerinde partinin, Sovyet Rusya'nın bir nüvesi olduğu ve Bolşeviklik prensibinin benimsendiği belirtilmiştir. Bilhassa partinin Sovyet Rusya'daki her olayı ve her hususu kendilerine örnek alıp parti faaliyetlerine devam ettiği de zaman içinde görülecektir.

---

[231] 1903 yılından 1918 yılına kadar Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ismi kullanılmıştır. 1918 yılından itibaren Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) ya da Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) olarak adlandırılmıştır. E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 15.

[232] Rus Sosyalist lider Vladimir Lenin 1905 yılında yazdığı bir makalede, proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek için köylülerle ittifak edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Lenin, köylülerin devrime ortak edilmesi ile kapitalist burjuvazinin daha kolay yıkılabileceğini öngörmüş, bu ittifakın sonunda ulaşılan zaferin işçi ve köylünün ortak zaferi olacağını savunmuştur. E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 61-62.

[233] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 191.

2.1.1. Hafi Dönem Parti Kongre ve Konferansları

Hafi Komünist Partisinin üyeleri, parti faaliyetlerinin seyrini etkileyen birtakım toplantılarda bulunmuşlardır. Bu toplantılardan ilki 21 Ağustos 1920 tarihine rastlamaktadır. Toplantıda Bakü Komünist Partisi tarafından Türkiye'ye gönderilen Süleyman Sami'nin sorduğu sorulara yanıt verilmiştir. Bu sorular partinin ortaya çıkışı, üyeleri ve teşkilatlanması hakkındadır. Parti üyeleri, III. Enternasyonal'in ilkelerini kabul ettiklerini ve Bakü Türk Komünist Partisi'ni resmen tanıdıklarını belirtmişlerdir. Faaliyetlerini gizli yürüttüklerini belirterek hükümetin partinin zuhurundan haberi olmadığını da bildirmişlerdir. Bunların yanı sıra Hafi Parti, Bakü'deki Komünist Parti'den, matbaa malzemeleri ve para talep etmişlerdir[234].

Bir diğer önemli toplantıları da 3-5 Ekim 1920 tarihleri arasında olmuştur. Bu toplantılarda Hafi partinin geçici yönetim kurulu üyelerini seçme, geçici yönetmelik oluşturma gibi hususların üzerinde durmuşlardır. Aynı zamanda toplantıda üyelerin kimliklerinin gizli tutulmasını ve Rusya'dan gelecek olan ilk sefaret heyeti elçilerine yemek düzenlenmesi için aralarında para toplanmasını kararlaştırmışlardır[235].

12-13 Ekim arasında yapılan toplantıda görüşülen konu ise oldukça dikkat çekicidir. Burada görüşülen konulardan biri Bakü Komünist Partisi'nden Hüseyin Hüsnü'nün başkanlık kurulu üyeliğine seçilmesidir. Bilindiği gibi Hüseyin Hüsnü 4 Ekim 1920'de ilk Rus heyeti ile birlikte Ankara'ya gelmiştir. Geldikten sonra Hafi parti üyeleri ile görüşmüş ve partiye üye olmuştur. Bir diğer önemli husus da partide hiçbir yetkisi olmayan Rus temsilcisi Upmal Angorski ve bu heyette bulunan Oruç Ali'ye Hafi Komünist Partisi'nde fahri başkanlık verilmesidir. Rus elçisini Komitern'e irtibat kurmada aracı olarak gören parti üyelerinin bu hareketi ile elçiliği

[234] Erden Akbulut- Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 168-169; III. Enternasyonal'e kabul edilme şartları, partinin bu şartları kabul edip etmediği ilerleyen kısımlarda verilmiştir. Bu şartların tamamını içeren kaynak için bkz. Hermann Weber, *a.g.e.,* s. 21-35.
[235] Erden Akbulut- Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 172-173.

partiye karşı ısındırmayı amaçlamışlardır. Diğer taraftan Rusya ile faaliyetlerini ortak yürütmek istedikleri de göze çarpan diğer bir hususdur[236].

Parti üyeleri 31 Ekim-1 Kasım tarihinde bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantının konusunu, 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Resmi Komünist Partisi'nin niteliğinin tartışılması oluşturmuştur. Toplantıda parti üyeleri tarafından hafi partinin resmiyete geçebilmesi için, parti beyanname ve nizamnamesiyle birlikte Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiyesi'ne başvurulması kararlaştırılmıştır. Hafi Komünist Partisi'nin 9-10 Kasım 1920 tarihinde bir toplantı daha yaptıkları bilinmektedir. Bu toplantı da Bolşevik İhtilali'nin sene-i devriyesi dolayısıyla bir tebrik mektubu hazırlanmıştır. Bu metin Hafi Partinin nizamnamesi ile birlikte Rus elçiliği aracılığıyla III. Enternasyonal'e gönderilmiştir. Partinin hafi olarak yaptıkları son toplantısı ise kadınların parti üyeliğine seçilme meselesiyle karşımıza çıkmaktadır. Hafi partide seçilen bu kişiler Fatma Hacıoğlu ve Cemile Nevşirvanova'dır. Parti içerisinde kadınların seçilmesi ve parti içerisinde çalıştırılması konusu oldukça önemlidir. Bu dönemde parti içerisinde kadınların çalıştırılması dönemin muhafazakâr kesimi tarafından eleştirilmiştir. Bu kesim kadınların kendilerini yavaşlatacaklarını düşünmüşlerdir. Bilhassa parti içerisinde üye bulunan birtakım kimseler kadınların partide yer almasını bahane göstererek partiden çıktıkları da bilinmektedir. Bu kişiler Halkçı olarak bilinen Memduh Şevket, Basri ve Asım gibi kimselerdir[237]. Diğer taraftan Anadolu'da kurulan diğer komünist partilerin üyelerine bakıldığında kadınların partide bulunmadığı görülmektedir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda parti içerisinde kadınlara yer verilmesi partinin ilerici bir tutumda olduğunun ve bu dönem içerisinde bir ilki temsil ettiğinin göstergesidir.

Partinin Rusya'daki örneklerine bakıldığında ise, Rusya'da kadınların Bolşevik Devrimi'nden önce düşünce, seçme ve seçilme haklarından yoksun olduğu bilinmektedir. Bolşevik İhtilali'ne kadar hiçbir hakka sahip olmayan Rus kadını için

[236] *A.g.e.*, s. 175.
[237] *A.g.e.*, s. 176- 181.

Bolşevik İhtilali'nden sonra çıkarılan yasalarla bahsi geçen haklar tanınmıştır[238]. Bu hakların yan ısıra partide ve Sovyetlerin çalışmalarında kadınlara görev verilmiştir. Lenin 6 Aralık 1920 tarihinde yaptığı bir konuşmada *"Rus kadınının Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği çalışmalarına katılmaları, iç savaşın bittiği ve barışın tesis edildiği şu zaman içinde büyük önem kazanmıştır*[239]" demektedir. Buradan da hareketle görülüyor ki Anadolu'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası henüz gizli döneminde -Hafi Komünist Partisi ismi ile adlandırılırken- bile, kadının partide çalışması hususu başta olmak üzere Sovyetler Birliğindeki esasları kendilerine model aldıkları söylenebilir.

2.1.2. Hafi Komünist Partisi'nin Ankara Hükümeti ile İlişkileri

Hafi Partinin hükümetle olan ilişkileri halkı ihtilale sürükleyen bildiriler yayımlamaya başlamalarından sonra başlamıştır. Bilhassa Eskişehir'de ve Ankara'da yazdıkları bildiriler ile açıktan komünizm propagandası yapmışlar, halkı ihtilale davet etmişlerdir[240]. Ankara Hükümeti bu bildirilerden sonra partiyi izlemeye başlamıştır. İlk olarak Şerif Manatov açık bir şekilde Bolşevizm propagandası yapma suçundan tutuklanmıştır. Şerif Manatov bir süre hapis yatırıldıktan sonra, ilk Rus heyetine teslim edilmiştir. Şerif Manatov'a Türkiye'ye girme yasağı koyularak sınır dışı edilmiştir[241]. Hükümet daha sonra hafi partiye üye olup devlet kademesinde çalışan tüm sivil ve askerlere parti ile ilişkilerini kesmesi, aksi takdirde görevlerinden men edileceği yönünde uyarılarda da bulunmuştur. Bu üyelere kontrol için gizli görevliler tayin edilmiştir. Bu görevliler aynı zamanda partiye üye olan herkesin Rus

---

[238]Aleksandr Robinowitch, *Bolşevikler İktidarda- Petrograd'da Sovyet Yönetiminin İlk Yılı*, s. 79. Bu dönem içinde kadının konumu ve kadın hakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emek Yıldırım, "Ekim Devrimi'nin Üç Önemli Kadın Figürü Üstünden Rusya'da Devrim ve Kadın", *1917 Rusya'da Devrimde Devrim*, (der. Mehmet Ö. Alkan-Y. Doğan Çetinkaya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 195-213.

[239] Marks, Engels, Lenin, *Kadın ve Aile*, (çev. Öner Ünalan), Eriş Yayınları, İstanbul 2006, s. 195.

[240] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 191.

[241] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No:6 , Sıra No: 3, (00.00.1920), s. 105 ; Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e.*, s. 165-166.

elçileri ile görüşüp görüşmeyecekleri konusunda gözlem yapmaları için görevlendirilmişlerdir[242].

Komünizm cereyanı kısa sürede halk, asker ve işçiler arasında yayılması ile birlikte, Hafi komünist Partisi'nin faaliyetleri, Kurtuluş Savaşı için tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Bu tehlikeli vaziyeti oluşturan, halkı kışkırtıp isyana sürüklemeleri, Türkiye'ye gelen Rus temsilcileri aracılığıyla Türkiye adına Rusya ile irtibat kurmaları ve olası bir ihtilali başlatma ihtimalleridir. Nitekim Rusya'daki ihtilaller göz önünde bulundurulduğunda Çarlığı ortadan kaldıran devrimin askerlerin ihtilale dâhil olmasıyla alevlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda ise cephede bulunan askerlerin ihtilal hareketlerine katılması ihtimali Türk Millî Mücadelesi için tehlikeli olmasının yanı sıra işgal devletlerinin işlerine yarayabilecek bir husustur.

Dolayısıyla tüm bu ihtimaller Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça düşündürmüştür. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak askerleri cephelere sevk ederek komünist faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumunu 1917 İhtilalleri sırasında Çar II. Nikolay'ın da uygulamaya çalıştığı bilinmektedir. Çarlık Rusya'da meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için halk Rus Çarı tarafından dağılmaları yönünde uyarılmış, eğer ayaklanmalar son bulmaz ise bu ayaklanmaya katılan işçi ve köylüleri cepheye göndereceğini bildirmiştir. Buradan da hareketle, Türkiye'de bir ayaklanma söz konusu olmasa da hem Rusya hem Türkiye'de ilk etapta ortaya çıkan sosyalist hareketler karşısında ülke liderlerinin önlem amacıyla aynı tutumu sergiledikleri görülmektedir[243].

Hafi Komünist Partisi faaliyetleri bakımından Rusya'daki örneklerine en yakın olma özelliğine sahiptir. 1920 yılı içerisinde ortaya çıkan diğer fırkalar -Yeşil Ordu ve Halk Zümresi- kendilerini açıkça belli etmemişler İslami-Komünizm üzerinde durmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kurulan Resmî Komünist Partisi de bütün komünist partileri tek bir elden yürütmek ve Sovyet Rusya ile

[242] *A.g.e.*, s. 167-168.
[243] M. Gorkiy - V. Molotov, vd., *a.g.e.*, s. 89-90.

yakınlığın tesisini sağlamak için kurulmuştur. Kendini Komünist olarak adlandırmasına karşın komünist prensipleri benimsememiştir. Dolayısıyla Hafi Komünist Partisi Bolşeviklik, komünizm, sosyalizm gibi esasları doğrudan kabul etmesi ve kendini Enternasyonal'e bağlı görmesi bakımından diğer fırkalardan ayrılmıştır.

Hafi Komünist partinin diğer illerdeki şubeleri gazete haberlerinde ilan edilen Resmi Komünist Fırkasını Hafi Parti ile karıştırmışlardır. Dolayısıyla Hafi Parti gizli faaliyetlerini resmiyete dökmeye karar vermiştir[244]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ismi partiye hafi döneminde verilmiştir. Parti üyeleri Osmanlı Türkçesinde komünist anlamına gelen "iştirakiyun" kelimesinin parti isminde yer alması konusunda hemfikir olmuştur. Partinin isminde bulunan "Halk" ismi ise Resmi Komünist Parti'den ayırmak için seçilmiştir. Parti resmiyete geçtikten sonra bu ismi kullanmaya başlamışlardır[245].

[244] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3 , (0.0.1921), s.111; Erden Akbulut-Mete Tunçay *a.g.e*, s. 167; Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 178-180.
[245] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 169.

2.2. THİF'İN RESMİ OLARAK KURULMASI VE İLK FAALİYET DÖNEMİ (1920-1921)

Halk İştirakiyun Fırkası'nın resmi olarak faaliyete geçebilmesi için Hafi Parti üyeleri partinin beyannamesi ve nizamnamesini onaylamak üzere hükümete beyan etmişlerdir. Hükümetin de onaylamasıyla birlikte Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 7 Aralık 1920'de resmen kurulmuştur[246]. Üyelerinin tamamını Hafi Parti ve Halk Zümresinin bir takım üyeleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda önde gelen parti üyeleri*;* Binbaşı Salih (Hacıoğlu), Tokat Mebusu Nazım, Ahmet Hilmi, Ziynetullah (Nevşirvanov), Bursa Mebusu Şeyh Servet, Afyon Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'dir. Hafi döneminde parti üyeliğine kabul edilen iki kadın üye parti resmiyete geçtikten sonra da partide bulundukları bilinmektedir[247].

Parti üyelerinin büyük çoğunluğunun daha önce teşekkül eden Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi gibi siyasi gruplarda da bulunması bu partilerle birleşmesi yahut devamı olması yönünde tartışmaları beraberinde getirmiştir. Halk İştirakiyun Fırkası hafi döneminin başlarında Yeşil Ordu Cemiyeti ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Ancak gerek aralarındaki münasebetler gerekse üyelerin ortaklığı bu iki partinin devamlılığı meselesini ortaya çıkarmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti ile Halk İştirakiyun Fırkası arasındaki partinin birleşmesi yahut devamlılığını ispat eden belgeler mevcuttur. Bu belgelerde Halk İştirakiyun Fırkası'nın yasallaştırılmadan önce merkez komitesi üyelerinin Yeşil Ordu ve Halk Zümresi üyeleri ile bir anlaşma için toplantı yaptıklarından bahsedilmektedir. Diğer taraftan bu toplantıda komünist bir temelde birleşme olasılığının tartışıldığından ve 22 Eylül 1920'de Halkçılarla Hafi parti üyeleri arasında bir anlaşma imzalandığından bahsedilmektedir[248]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın resmi faaliyet döneminde çıkardığı gazete olan *Emek*'te; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Halkçılarla Hafi Komünist Partisi'nin

[246] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3 , (0.0.1921), s. 111; Ali Ergin Güran, *a.g.e.*, s. 14.
[247] Hamit Erdem, *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart- Eylül 1922*, s. 14.
[248] Anlaşma hakkında bilgi veren belge için bkz. Ek-3. BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3 , (0.0.1921), s. 111.

birleşmesiyle ortaya çıktığını belirtilmektedir. Burada Halkçılar ibaresi ile Halk Zümresi üyeleri kastedilmektedir[249].

1 Şubat 1921 tarihli *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Tutanağın*da ise Türkiye Halk İştirakiyun Partisi kurucularından Nazım Bey'in Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetlerinin durdurulmasından sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın emrine uymayarak faaliyetlerini devam ettirdiğinden ve Bolşevik propagandası yürüttüğünden bahsedilmiştir[250]. Ayrıca iki parti üyelerinin birleştiği yönünde bilgi veren dönemin araştırma eserleri ve hatıratları da mevcuttur. Bu eserlerde bahsi geçen iki partinin Halk İştirakiyun Fırkası adı altında birleştikleri bilgisi verilmektedir[251].

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere iki parti üyeleri komünist temelde birleşmişlerdir. Ancak bu birleşme parti birleşmesinden ziyade üyelerin birleşmesi şeklinde adlandırılması daha doğrudur. Nitekim Halk İştirakiyun Fırkası takip ettiği politikalar ve uyguladıkları faaliyetler ile Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresinden ayrılmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti ve meclisteki ayağı olan Halk Zümresi faaliyet gösterdiği dönemde İslami-Komünist bir programa sahiptir. Hafi parti ise kendini Bolşevik olarak adlandıran ve Bolşevizm ideolojisini benimseyen tek partidir. Parti bazında birleşme olsa idi Hafi parti programında İslami-Komünist unsurlara yer verilmesi ve partinin kendini İslami Komünist sıfatıyla nitelemesi gerekirdi. Dolayısıyla bu birleşme daha çok Halk Zümresi üyelerinin zümre kapatıldıktan sonra hafi partiye geçmeleri şeklinde açıklanabilmektedir.

Diğer taraftan yukarıda bahsi geçen partilerin -Hafi Komünist Parti hariç- hükümet tarafından faaliyetleri durdurulduğu bilinmektedir. Bu sebeple parti üyeleri bu devamlılık yahut birleşme meselesinin olduğunu asla kabul etmemişlerdir. Nitekim böyle bir kabul meselesi hükümetin emrine itaatsizliğin kabul edilmesi

---

[249] Ali Ergin Güran, *a.g.e.*, s. 14.
[250] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.VIII, Devre I, Celse III, Ankara 1 Şubat 1921, s. 356-363.
[251] Aclan Sayılgan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, s. 138-144; Şevket, Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C. II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s. 332.

demektir. Partinin ilk faaliyet döneminin sona erdiği günlerde parti üyeleri bu konuda yargılanacaklardır.

2.2.1. Partinin Faaliyetleri ve Teşkilatlanması

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası resmen kurulduktan sonra şubelerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve diğer komünist fırka ve teşkilatlara resmen faaliyete başladığını bir bildiri ile duyurmuştur. Daha sonra Ankara Merkez Heyeti'ni oluşturarak çalışmalara başlamıştır. Parti toplantılarını yer bulamadıkları için Ankara Tahtakale'de bir matbaa dairesinde düzenlemişlerdir. Resmi olarak faaliyete geçtikten sonra ilk toplantılarını faaliyete geçtikten beş gün sonra yapmışlardır. Bu toplantılarda partinin vazifesi ve genel durumu değerlendirilmiştir. Ayrıca bu toplantıda nüveler arasında görevlendirme konusu da tartışılmıştır. Aynı zamanda derhal bir kongre düzenlenmesi, bir gazete çıkarılması ve Bakü'ye gönderilmek üzere kişi veya kişilerin seçilmesi kararlaştırılmıştır[252].

Halk İştirakiyun fırkası ilk faaliyet döneminde 14-22 Aralık 1920 tarihlerinde iki konferans düzenlemiştir. Bu ilk konferansta komünizm, kadınların partide yer alması gibi konuların tartışıldığı bilinmektedir[253]. 14 Aralık'ta düzenlenen ilk konferans hakkında yeterli belge ve bilgi bulunmamaktadır. Nitekim fırkanın ilk faaliyet devrinde yayımladığı *Emek*'in kısa bir süre sonra kapatılarak yayımdan kaldırılması, fırka program beyanname ve tüzüğünün yayımlanmaması, faaliyetlerinin kısa bir süre sonra durdurulmuş olması ve belgelerin günümüze kadar ulaşamamış olması buna genel sebeptir.

22 Aralık 1920 tarihinde düzenlenen konferans hakkında ise daha fazla bilgi mevcuttur. Bu konferansı parti üyesi Mehmet Şükrü Bey düzenlemiştir. Konferansta emperyalizm karşısında Bolşeviklik hususunun benimsenip benimsenmemesinin ne gibi durumlara yol açabileceği tartışılmıştır. Konferansta Rusya'nın kendi inkılabını

[252] Erden Akbulut - Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 181-183.
[253] *A.g.e*, s. 183-185.

gerçekleştirmesi örnek gösterilerek Türkiye'de buna benzer bir inkılabın gerçekleştirilmesi için Halk İştirakiyun Fırkası'nın meydana getirildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Rusya'daki ihtilal hareketleri örnek gösterilerek Türkiye'de de partinin buna önderlik ettiğini açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda partinin amaç bildiği hususların tümüne *Halk İştirakiyun Fırkası İnkılabı* adı verilmiştir. Bu hususlar ise halkın haklarını savunmak, halkın kaderini onların ellerine bırakmak ve olağan isteklerine kavuşturmak şeklinde açıklanmıştır[254].

Burada kastedilen Halk İştirakiyun İnkılabını anlamak için öncelikle inkılap kavramının tanımını yapmak gerekmektedir. İnkılap diğer bir ifadeyle devrim, "*toplum düzeninin yapısını daha iyi hale getirmek için yapılan köklü değişiklikleri"* ifade eder. İnkılap üç aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar "*fikri hazırlık, ihtilal (eylem*), *inkılap (mevcut düzenin değişmesi*)" şeklindedir. İhtilal ise, *mevcut düzeni zor kullanılarak değiştirmek* anlamına gelmektedir[255]. Bu tanımdan da hareketle, parti üyelerinin amaçladıkları hususları gerçekleştirebilmek için inkılabın fikri hazırlık aşamasını tamamladıkları, ihtilal safhasına geçmeyi amaçladıkları söylenebilir. Partinin kendi inkılabı konusunda dikkat çekici unsur olan halkın kaderini onların ellerine bırakma amacı, işgal Anadolu'sunda sadece hükümetin eliyle yapılabilecek unsurlardır. Parti üyelerinin bu hususta çalışmalarına bakıldığında ise mevcut durumun iyileştirilmesinden ziyade hükümeti devirme amacı taşıdıkları görülecektir. Halk İştirakiyun İnkılabını gerçekleştirmek için parti üyeleri tarafından Rus İhtilali, Rus İnkılabı model alınmıştır. Bilhassa parti üyelerinin partinin faaliyet dönemlerinde yaptıkları toplantılar ve halk arasında propaganda faaliyetleri ile işçileri ve köylüleri etraflarında toplayarak ihtilale sürüklemeye çalıştıkları hafi döneminde dahi bilinmektedir. Bu çalışmaların resmî faaliyet döneminde daha da arttığı ilerleyen zamanlarda görülecektir.

---

[254] Ali Ergin Güran, *a.g.e.*, s. 12.

[255] A. Mevhıbe Coşar- Emre Türkmen, "Bir Kavram Alanı Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyan", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları*, Trabzon 2017, s. 14-19.

Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk konferansından sonra parti üyeleri arasında görev dağılımı yapılmıştır. Bu görevlendirmelere göre basın ve yayın işleri İkaz Matbaası'nın sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'e verilmiştir. Merkez Teşkilatın sorumlusu Nazım Bey'dir. Parti propaganda faaliyetlerini yürütme ve yayma görevi Ziynetullah Nevşirvanov'a, parti içi istihbarat ve haberleşme görevi de Hüseyin Hüsnü Bey'e verilmiştir. Parti içerisinde kadın üyelerden Cemile Nevşirvanova kadınlar arasında propaganda yapma görevini, Fatma Kudret ise kadınların teşkilatlandırılması görevini üstlenmiştir. Partinin muhasebe işlerinden Ahmet Hilmi ve Mehmet Nasip sorumludur. Sanayi işlerine de parti üyelerinden Mukbil ve Salih Hacıoğlu bakmaktadır[256].

Parti üyeleri haberleşme ve propaganda faaliyetlerinin seyri için bir matbaaya gereksinim duydukları için Mehmet Şükrü Bey'in Afyon Karahisar'daki matbaasına ortak olarak matbaayı Karahisar'dan Ankara'ya taşımışlardır[257]. Ankara'da Tahtakale'ye taşınan bu matbaada parti üyeleri 16 Ocak 1920'de ise *Emek* adında günlük gazete çıkarmaya başlamıştır[258]. Gazete ilk çıktığı dönemde halk tarafından çekince ile karşılanmıştır. Buna genel sebep ise fırkanın genel kâtibi olan Salih Hacıoğlu'nun hükümetin askeri olması sebebiyle yaptığı propaganda faaliyetlerinden dolayı gazetenin yayımlanmasından beş gün evvel tutuklanmasıdır[259]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının hafi (gizli) faaliyet döneminde birçok ilde şubesi bulunmaktadır. Merkezi Ankara olmak üzere Eskişehir, Kastamonu, Karahisar-ı Şarki (şimdiki Afyon Karahisar), Yozgat, Yabanabad (şimdiki Ankara Kızılcahamam), Trabzon, İnebolu, Konya, Sivas'tır. Kaynaklarda 12 şubesi olduğu kaydedilmektedir. Ancak diğer 2 şubenin ismine rastlanılmamıştır[260].

Fırka hafi (gizli) faaliyet döneminden itibaren yaptıkları sözlü ve yazılı propagandalarla kısa sürede işçi ve köylüleri etkilemeyi başarmıştır. Zaman içinde bu üye sayıları daha da artmıştır. Bilhassa Anadolu'da kurulan ve kapatılan diğer

[256] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 204.
[257] BCA, Fon No:30-18-1-1, Kutu No: 1, Dosya No: 15, Sıra No:19 , (10.10.1920), s. 1.
[258] Ali Ergin Güran, *a.g.e.*, s. 7.
[259] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 205.
[260] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3 , (0.0.1921), s. 111

komünist teşekküllere bakıldığında Halk İştirakiyun Fırkası etrafında toplanan üyelerin ve taraftarlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda Yeşil Ordu Cemiyeti hafi (gizli) bir oluşum olduğu için etrafında toplanan kesimin de sayıca daha az olması ve Yeşil Ordu Cemiyet'inin meclisteki ayağı olan Halk Zümresi'nin de faaliyet gösteremeden kısa süre içerisinde hükümet tarafından kapatılmış olmasının da etkisi bulunmaktadır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası resmi olarak faaliyete başladıktan sonra bahsi geçen şehirlerdeki şubelerine faaliyete başlamalarını bildirmiştir. Ancak hükümet tarafından parti faaliyetleri engellendiği için hafi (gizli) parti döneminde kurulmuş olan şubelerin yasal aşamaya geçmesi zorlaşmıştır. Bu şubelerden Yozgat şubesi parti resmî faaliyete geçtikten sonra çalışmalarına başlamıştır. Bunun haricinde Afyon Karahisar ve Kastamonu şubesi de yasal olarak faaliyetini yürütmektedir. Diğer şubeler hükümet tarafından faaliyetleri durdurulmuştur[261].

2.2.2. Partinin Beyannamesi ve Nizamnamesi

Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri ilk faaliyet döneminde fırka program ve beyannamesini oluşturmuşlardır. Bu beyannamenin bir nüshası neşredilmesi için Ankara'da bulunan *Yeni Dünya*, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerine verilmiştir[262]. Ancak bu beyanname bahsi geçen gazetelerde hükümet engeline takıldığı için yayımlanmamıştır. 15 Aralık 1920 tarihli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Beyannamesi ancak partinin yayın organı olan *Emek*'in yayım hayatına başlamasından sonra yayımlanabilmiştir. Halk İştirakiyun Fırkası Beyannamesinde partinin kuruluşu, üyeleri, amacı ve toplanma yeri hakkında bilgiler bulunmaktadır[263].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Nizamnamesi (tüzüğü) ise partinin gizli faaliyet döneminde hazırlanmıştır. Fırkanın 25 maddelik genel nizamnamesinde, partinin ortaya çıkış amacından bağlı oldukları teşkilatlara kadar

[261] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 181.; Emel Akal, *a.g.e*., s. 295.
[262] Ali Ergin Güran, *a.g.e*., s. 14.
[263] Parti beyannamesi için; *a.g.e*., s. 14.

bilgi bulmak mümkündür. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Nizamnamesinin dikkat çekici maddeleri özetle şöyledir;

Türkler için, Türkiye'de mümkün olan en kısa sürede devrimin başarısını sağlamak için, Türkiye'de sosyalizme öncülük edebilmek için Türk Komünist (Bolşevik) Partisi kuruldu (madde 1). Türk Komünist Partisi, Türk halkını emperyalizm ve kapitalizmden kurtarmak için tüm gücüyle savaşacaktır (madde 2). Türkiye Komünistleri hükümet biçimi konusunda, Bolşeviklik rejimini benimserler (madde 3). Türkiye Komünistleri bütün insanlığın sesini duymak ve kendi mücadelesinde başarılı olmak için bütün ülkelerin komünist ve sosyalist devrimci örgütleriyle yakın bir ittifak kurar, onlarla birlikte çalışır ve III. Enternasyonal'e bağlıdır (madde 6). Türk Komünistleri toprak, fabrikalar, bankalar, dükkânlar, binalar, yollar gibi mülkleri tamamen devletleştirir. Dış ticaret ve mübadele devletlerin tekelindedir (madde 10). Türk Komünistleri, Türkiye'den ve sosyalizmi benimseyen diğer milletler ile politik ve siyasi sınırları yok ederler (madde 18). Türk Komünist Partisi Moskova'da bulunan III. Enternasyonal'in Bakü Kongresi'nin kararları vasıl oluncaya kadar, halkı aydınlatmaya devam edecektir (madde 25)[264].

Görüldüğü üzere beyannamede Halk İştirakiyun Fırkası kendisini Bolşevik olarak adlandırmış, III. Enternasyonal'e bağlı olduğu belirtilmiştir. Partinin beyannamesi oluşturulduğunda III. Enternasyonal'in partiyi tanıması hususu henüz sağlanmış değildir. Bolşeviklik esaslarını kabul ettiklerini belirttikleri bu beyanname ile parti üyeleri, partinin Rusya tarafından kabul görmesini ve Rusya'dan parti için maddi yardımı sağlanması amaçlamışlardır. Bunun yanı sıra, ikinci faaliyet dönemine gelindiğinde dahi partinin III. Enternasyonal'e kabul koşullarını içeren bir belgeyi henüz imzalamadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla partinin bu konuda politik yaklaşıp yaklaşmadığı partinin ikinci faaliyet döneminde görülecektir. Diğer taraftan III. Enternasyonal'in Bakü Kongresi diye bahsedilen kongre, III. Enternasyonal tarafından organize edilen 10 Eylül 1920'de gerçekleşen Bakü Türk Komünist Fırkası'nın yeniden kuruluş kongresidir. Beyanname yazıldığında kongre henüz

[264] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 6, Sıra No:3, (00.00.1920), s. 106-110.

gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Bakü Türk Komünist partisi üyeleri hafi (gizli) parti ile irtibat kurmuş değildir. Bilhassa bu dönemde parti üyeleri Bakü komünist partisi üyeleri aracılığıyla Enternasyonal'le bağlantı kurmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla Bakü Türk Komünist Fırkası'nın kuruluşu Enternasyonal ile bağlantı kurması ve partiye gelecek yardımı aralaması bakımından parti üyeleri için önem arz etmiştir.

2.3. PARTİ ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE İLK DÖNEMİN SONA ERMESİ

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gizli faaliyet döneminde olduğu gibi resmi olarak faaliyete geçtikten sonra da hükümet tarafından takip edilmiştir. Partinin "Halk İştirakiyun İnkılabı" adını verdiği propaganda faaliyetleri işçiler ve köylüler arasında yankı uyandırmıştır. Böylelikle fırka kısa süre içerisinde işçi ve köylü kesimin büyük çoğunluğunu etrafında toplamıştır. Bu durum milli mücadele ruhunu ve halkın tutumunu etkilediği için ülke için tehlike arz etmiştir. Fırkanın yayın organı olan *Emek* Gazetesi'ndeki yayımlarında açıkça halkı isyana davet ettikleri görülmüştür. *Emek* Gazetesi'nin 6. Sayısında yayımlanan bir beyanname mevcuttur. Bu beyanname "Ziya" isimli bir kişi tarafından yazılmıştır. Bu kişinin Bulgaristanlı bir Türk Komünisti olduğu bilinmektedir. Yazdığı beyannamede ülkeyi sadece sosyalist ihtilalin kurtarabileceğini bu sebeple Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde bir iç savaşın başlatılması gerekliliğini öne sürmüştür[265]. Bu beyanname fırkanın halkı galeyana sevk etmek için yaptığı propaganda örneklerinden bir tanesidir. Nitekim sadece bu örnek bile partinin amacını ülke için nasıl tehlike arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan partinin ilk faaliyet döneminde Çerkez Ethem'in partiye üye olduğu da bilinmektedir. Çerkez Ethem'in maiyetindeki askerler ile birlikte partide bulunması partinin askeri kanadını temsil eder niteliktedir. Nasıl ki Sovyet Rusya' da

[265] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 176.

Kızıl Ordu Bolşevik partinin askeri kanadı ise Çerkez Ethem'in başında bulunduğu Kuvayı Seyyare de parti içerisinde öyle gözükmektedir. Ancak Kuvayı Seyyare Kızıl Ordu gibi faaliyetlerde bulunmadan hükümet tarafından üzerine önlem alınmıştır. Bunda Çerkez Ethem'in hükümete karşı asiliğe varan faaliyetlerde bulunması ve o partiye girdikten sonra partinin hükümete açıkça muhalefet etmeye başlamasının etkisi büyüktür[266]. Parti gerek yayımladığı beyannamelerle gerekse propaganda faaliyetleriyle halkı komünizm ve ihtilale sürüklediği için hükümetin tepkisini çekmiştir. Bu konuda hükümete ilk ihbar Amasya Merkez Kumandanı Nurettin Paşa tarafından yapılmıştır. Nurettin Paşa parti üyelerinin Bolşevik propaganda faaliyetleri yürüttüklerini, ellerinde bulunan program ve genelgeleri gittikleri yerlerde dağıttıklarını Genel Kurmay Başkanlığı'na bildirerek bu durumun Kurtuluş Savaşı için tehlike arz ettiğini bildirmiştir[267].

Resmi faaliyet döneminde fırkanın propaganda faaliyetlerinde bulunduklarına dair 18 Ocak 1921 tarihinde meclise gönderilen telgraflar da mevcuttur. Bunlar Şeyh Servet Efendi'nin Sivas'ta Bolşevik Propagandası yaptığı, Ankara'da bulunan Bolşevik heyetinin para karşılığında halka Bolşevik propagandası yaptırdıkları ve Şeyh Servet dâhil fırka üyelerinin Bolşevik heyetinden para aldıkları bilgisini içeren telgraflardır[268]. Gizli meclis tutanaklarında birtakım mebusların verdikleri bilgilere göre halk arasında da Bolşevik heyetlerinin para dağıttıkları ve halka verilen paraların cazip geldiği için çiftçiliği bırakarak fırkaya yöneldikleri kaydedilmektedir. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi mebusları tarafından yazılan Şeyh Servet'in tüm bu sebeplerle yargılanması için meclise verilen dilekçelerde mevcuttur[269]. Bu şikâyetler üzerine Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa 19 Ocak 1921[270] tarihinde bir resmî bir vesika ile durumu Vekiller Heyeti'ne bildirmiştir[271]

---

[266] *A.g.e.*, s.170; Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 216.
[267] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 220.
[268] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.VII, Devre I, Celse III, Ankara 22 Ocak 1921, s. 325-326.
[269] *A.g.e.*, s.326-345.
[270] Bu tarih, *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972* adlı eserde "24 Ocak 1921" olarak geçmektedir. Ancak burada bir yazım hatası yapılmıştır. Gizli Celse Zabıtlarında vesika tarihi 19 Ocak 1921'dir.

Mustafa Kemal Paşa meclisten de şikâyetlerin gelmesi üzerine bu durumun adalet yoluyla çözülmesi gerektiğini düşünerek durumu 23 Ocak 1921 tarihinde İstiklal Mahkemesi'ne bildirmiştir. İlk olarak İstiklal Mahkemesi, T.B.M.M.'ne başvurarak İştirakiyun Fırkası'nda bulunan mebusların dokunulmazlıklarının kaldırılmasını istemiştir. Bu başvuruda özetle şu hususlardan bahsedilmiştir. Ankara Eskişehir ve diğer mevkilerde bir süreden beri Yeşil Ordu Cemiyeti ve Hafi Komünist Partisi adı altında bir takım siyasi partiler kurulmuştur. Son dört aydan beri milli hükümetin aksine olumsuz bir siyaset izlemektedir. Oluşturdukları program ve tamimlerle, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde söylemlerle halkı galeyana getirip ihtilale sürüklemektedir. Diğer taraftan Bolşevik heyetinden para alarak bu parayı ihtilal hazırlığı için kullanmışlardır[272]. İstiklal Mahkemesi'nin bu başvurusu akabinde partiyi ilgilendiren önemli gelişmeler yaşanmıştır.

1921 yılının ilk ayları Çerkez Ethem isyanının da patlak vermesi Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk faaliyet döneminin sonunu getirmiştir. Dolayısıyla önce bu isyandan bahsetmek sonra parti üyeleri ile alakasını açıklamak gerekmektedir. Çerkez Ethem Anadolu'daki yapmış olduğu olumsuz faaliyetler karşısında hükümetin emirlerini dinlemediği gibi cepheyle de irtibatını kesmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın uyarılarını dikkate almayan Çerkez Ethem ve kardeşleri hükümete karşı isyan planlamış, bu doğrultuda harekete geçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 5 Ocak 1921 günü Gediz'e doğru hareket ederek Ethem ve kardeşlerinin çıkardığı ayaklanmayı bastırmıştır[273]. Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'nden itibaren Anadolu'daki komünist partilerde faaliyet göstermesi hükümetin tepkisiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla parti üyelerinin bu dönemde takip ettikleri propaganda faaliyetleri ve Çerkez Ethem ile irtibatta bulunmaları, onun çıkarttığı isyan ile ilişkilendirilmelerine sebep olmuştur. Her iki olayın sonucunda hükümetin parti

---

Mustafa Kemal Paşa tarafından bu vesikaya cevap 23 Ocak 1921 tarihinde gelmiştir. Dolayısıyla doğru olan tarih 19 Ocak 1921'dir. Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972*, s. 159; Türkiye *Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.VII, Devre I, Celse III, Ankara 22 Ocak 1921, s. 325-326.

[271] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 221.

[272] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 159-160.

[273] BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No:7, Dosya No: 18, Sıra No: 16, (7.05.1923), s. 1.

üyeleri üzerinde önlem almaya başladığı görülmüştür. Hükümetin ilk önlemi parti içerisindeki mebusların dokunulmazlıklarını kaldırmak olmuştur.

Partiye üye olan mebusların dokunulmazlıklarının kaldırılması meselesi 1 Şubat 1921 tarihinde meclisin gizli oturumunda tartışılmıştır. Bu oturumda mecliste bulunan mebuslar parti üyeleri hakkında beyanlarda bulunmuşlar ve bu konu ile ilgili oylama yapmışlardır. Bu oylama sonucunda parti içerisinde yer alan milletvekillerinden Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü'nün dokunulmazlıkları kaldırılmıştır[274].

Bu doğrultuda Aralık 1920'de resmen faaliyete başlayan parti 1921 yılı şubat ayında kendini tatil etmiştir. Ancak bu durum parti üyelerini tutuklanmaktan kurtaramamıştır. 11 Ocak 1921'de Salih Hacıoğlu'nun tutuklanmasını, 27 Ocak 1921'de Ziynetullah Nevşirvanov'un tutuklanması takip etmiştir. 12 Nisan 1921'de Nazım Bey'in de tutuklanmasıyla birlikte parti üyelerinin yargılanma süreci başlamıştır. İstiklal Mahkemesi'nde 9 Mayıs 1921 tarihinde görülen dava neticesinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve üyeleri hakkında alınan karar şu şekildedir: Gizli Komünist Partisi oluşturma suretiyle hükümeti devirme teşebbüsünde bulunan şahısların "*Ceza Kanunu'nun 46. Maddesi*" ve "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 12. Maddesi"* gereğince Nazım Bey 15 yıl ağır hapis cezası olmak üzere, Salih Hacıoğlu ve Ziynetullah Nevşirvanov 15'er yıl hapis cezası, Abdülkadir Bey ve Behram Lütfi Bey 5'er yıl hapis cezası almışlardır. Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü'nün takipsizliğine karar verilmiş olup diğer üyeler de hükümet tarafından özel denetime alınmıştır[275]. 15 yıl hapis cezasına çaptırılan Ziynetullah Nevşirvanov, Şerif Manatov ile birlikte Sovyet elçilerinin aracılığıyla serbest bırakılmış Rusya'ya iade edilmişlerdir[276].

---

[274] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C.VIII, Devre I, Celse III, Ankara 1 Şubat 1921, s. 356-363.
[275] BCA, Fon No:930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3 , (00.00.1921), s. 113; Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 176 ; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 194.
[276] Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 177.

Parti kapatıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Moskova'da bulunan Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e Ali Fuat Paşa aracılığıyla 16 Mayıs 1921 tarihinde bir mektup yollamıştır. Bu mektupta özetle; ülkenin içinde bulunduğu siyasi buhrandan, Rusya ile olan ilişkilerden ve iki devlet arasındaki yardım meselesinden dolayı müsamaha gösterilen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve diğer komünist partilerin kapatıldığından bahsetmiştir. Diğer taraftan sadece anayasanın izin verdiği partilerin hükümet tarafından kabul edileceğini ve Rusya ile olan dostluğun devamlılığı için bu ilkelerin bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır[277].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri tutuklanmış olsa da hükümet Anadolu içerisinde Bolşeviklik siyaseti ve faaliyetlerinin devam edebileceği hususunu göz önünde bulundurarak, bunlar karşısında önlem alınması gerekliliğini kendine millî, dinî vazife ve bir borç olarak görmüştür. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı tarafından 26 Mayıs 1921 tarihide dâhilde (içerde) ve hariçte (dışarıda) Bolşeviklik gibi çeşitli propagandalara karşı önlem alınması için bir kararname çıkarmıştır[278].

[277] Mete Tunçay, *Türkiye Sol Tarihine Notlar- Tarih ve Toplum Yazıları*, İletişim Yayınları İstanbul 2017, s. 149-151.
[278] BCA, Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 54, Dosya No: 354, Sıra No:23, (26.5.1921), s. 1. Bu kararname için bkz. Ek-I ; Aclan Sayılgan, *a.g.e.*, s. 177.

2.4. PARTİ ÜYELERİNİN AFFEDİLMESİ

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin yargılanması sonrasında ağır hapis cezalarına çarptırılmaları ile parti yaklaşık bir sene kadar kapalı kalmıştır. Partinin tatil edilmesinden ikinci dönemine geçen süre de ülkede meydana gelen gelişmeler partinin kaderini belirlemiştir. Bu durum ülkenin içinde bulunduğu durum ile alakalıdır. Parti faaliyetlerine devam ederken Türkiye ve Sovyet Rusya arasında Moskova Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Moskova'ya gönderilen Rus heyetinde bulunan Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa ile Rusya Hariciye Komiseri Lenin arasında imzalanmıştır. Bugünkü Türkiye-Rusya doğu sınırını çizen bu anlaşma aynı zamanda Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerini bir üst kademeye de taşımıştır[279]. Diğer taraftan parti üyelerinin tutuklanmasından sonraya rastlayan bir tarihte Türkiye cephede büyük başarılar sağlamıştır. Sakarya Savaşı'nın Yunan ordusu karşısında başarılı olması karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın kalıcılığı anlaşılmıştır. Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk Anlaşması ile aradaki ilişkilerin pekiştirilmesinin yanı sıra cephede Türk ordusunun başarılar da ülkede zaferle karşılanmıştır. Bu zafer heyecanından Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da payını almıştır. Diğer taraftan Rusya'nın Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin affedilmesi konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya olan ısrarcı talepleri başarılı olmuş[280], parti üyeleri 29 Eylül 1921 yılında çıkarılan bir af kanunu ile serbest kalmıştır[281]. Tüm bu gelişmeler sonrası bir kanun ile parti üyelerinin affedilmesi tesadüfî değildir. Partinin kapatılması ve üyelerinin tutuklanması safhasında üyelerinin affedilmesi konusunda Rusya'dan gelen talepler göz önüne alınmıştır. Neticede Rusya ile olan iyi ilişkilerin bozulmaması adına parti üyelerine ve faaliyetlerine bir süre daha müsamaha gösterilmiştir[282]. Parti üyeleri serbest kaldıktan 6 ay kadar sonra parti faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönem 1922 yılının ilk aylarına rastlamaktadır. Bu süre partinin yeniden kurulması için hazırlık safhasıdır.

---

[279] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Soysal, *a.g.e*, s. 27-39.
[280] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e*., s. 195.
[281] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*., s. 237
[282] George S. Harris, *a.g.e*., s. 154.

3. İKİNCİ FAALİYET DÖNEMİNDEN KAPATILMA SÜRECİNE KADAR TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI (1922-1923)

3.1. THİF'İN YENİDEN AÇILMASI- İKİNCİ FAALİYET DÖNEMİ VE BEYANNAMELERİ

Parti üyeleri serbest kalmaları akabinde Ankara'ya gelerek burada bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda partiyi faaliyete geçirmek için bir süre daha beklenilmesi bu süre içerisinde devletin tutumunun gözlemlenmesi kararını alarak ilerideki faaliyetleri hakkında da görüşmeler yapmışlardır. Bunun yanı sıra bu toplantıda parti üyeleri aralarında para toplanılması ve partiye maddi bütçe oluşturmak için bir bakkal açılması kararlaştırmıştır. Bir kısım üyelerin bu bakkalın başında bulunması, diğer bir kısım üyelerinde çeyrek payı fırkaya ait olan sinemada çalışmasına karar verilmiştir. Buna göre *Emek* Gazetesi Müdürü Abdulkadir Bey ve tüccar Hilmi Bey sinemanın başında bulunacak, Tüccar Ahmet ve Kenan Bey'ler bakkalı işletecektir. Salih Hacıoğlu ise Kırşehir'e giderek burada *Kurtuluş* adında bir gazete çıkaracaktır. Böylece tüm bu işletmelerden gelen gelirleri parti bütçesine eklenecektir[283].

Salih Hacıoğlu'nun Kırşehir'de gazete çıkarmaya başlaması parti üyelerinden Nazım Bey'i oldukça endişelendirmiştir. Salih Hacıoğlu'nun ileri giderek kendisinin parti içerisindeki liderliğine zarar getirecek bir davranışta bulunmasından endişe etmiştir. Bu doğrultuda da partinin hiç bekletilmeden derhal açılmasını uygun görmemiştir. Diğer üyeler partinin açılması için karar verseler de bu karara muhalefet Nazım Bey tarafından gelmiştir. Kendisine rakip olarak gördüğü

[283] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 237-238.

Salih Hacıoğlu'na muhalefet ederek partinin yeniden kurulmasını engellemeye çalışmıştır. Parti içerisindeki bu muhalefet parti faaliyetlerini yavaşlatmıştır[284].

Parti içerisinde muhalefetin oluşması partinin tekrar kuruluş hazırlığında işlerin yavaşlamasına sebep olsa da partinin kurulmasını hızlandıran sebepler de söz konusudur. Bu sebeplerden ilki parti üyelerinin 18 Mart 1922'de Paris Komünü'nün kurulmasının 51. yıldönümü nedeniyle Türkiye'nin Rusya Büyükelçiliği binasında verilen bir törene katılmasıdır[285]. Salih Hacıoğlu bu törende Rusya Büyükelçisi Simeon İvanoviç Aralov[286] ve Komitern temsilcisi Michel Golman ile görüşme fırsatı bulmuştur. Bu görüşmenin konusunu Halk İştirakiyun Fırkası oluşturmuştur. Salih Hacıoğlu parti içerisindeki anlaşmazlıkları bu iki temsilciye anlatmıştır. Bu görüşmede Salih Hacıoğlu'nun Kırşehir'de başında bulunduğu matbaanın Ankara'ya taşınması, bu matbaada *Yeni Hayat* adında bir dergi çıkarılması ve dergi yayımlarının, uluslararası işçi bayramı olarak kutlanan bu günden -18 Mart 1922- itibaren başlatılması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan partinin faaliyete geçebilmesi için Rus elçisi Aralov'un partinin yeniden kurulması hususunu Mustafa Kemal Paşa'ya uygun bir şekilde anlatması kararlaştırılmıştır[287]. Mustafa Kemal Paşa'nın partinin yeniden kurulmasına izin vermesi akabinde Halk İştirakiyun Fırkası 28 Mart 1922 tarihinde beyannamesini oluşturup hükümete vermiş, böylece parti resmen faaliyete başlamıştır. Parti üyeleri ilk faaliyet döneminde çıkardıkları aylık gazete olan *Emek*' i de tekrar yayın hayatına açmışlardır[288].

---

[284] *A.g.e.,* s. 238

[285] George S. Harris, *a.g.e.,* s. 158.

[286] Simeon İvanoviç Aralov, Kasım 1921'de Türkiye'nin Rusya Büyükelçiliği'ne atadığı Rus elçisidir. Başında bulunduğu elçilik heyeti ile birlikte 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelmiştir. Mustafa Kemal ile görüşmeler gerçekleştiren bu elçi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci faaliyet döneminde önemli rol oynamıştır. Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 196.

[287] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 238; Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarihlerde cephede olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Aralov 27 Mart 1922'de Batı cephesine geçmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın tekrar kurulması konusunu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş nihayetinde Mustafa Kemal Paşa partinin tekrar kurulmasına izin vermiştir. Mehmet Perinçek, *a.g.e.,* s. 132.

[288] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 256.

3.1.1. İkinci Faaliyet Döneminde Parti Üyeleri ve Teşkilatlanması

İkinci faaliyet döneminde Thif üyelerinin büyük bir kısmının parti içerisinde bulunmalarına karşın bir kısım üyeler de partiye girmemiştir. Bu durum parti üyelerinin ilk faaliyet döneminde tutuklanmasından dolayı parti faaliyetlerine çekimser bakmalarından kaynaklanmıştır. Partinin ilk faaliyet döneminde aktif olarak çalışan Şeyh Servet'in partinin ikinci döneminde partiye girmediği bilinmektedir. Partinin eski ve daimî üyeleri olan Nazım Bey, Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nevşirvanov, Mehmet Şükrü, Hilmi, Ahmet ve Abdülkadir Bey partinin ikinci faaliyet döneminde de aktif rol oynamışlardır. İkinci faaliyet döneminde partinin kadın üyelerinden sadece Cemile Nevşirvanova'nın ismi geçmektedir. Ancak parti üyeleri arasında çıkan karışıklıklar sebebiyle partide çok aktif olmamıştır[289].

Partinin ikinci faaliyet dönemi hazırlık safhasında parti yeni üyeler kaydetmeye başlamıştır. Dolayısıyla ilk faaliyet döneminde partide bulunmayan ve yeni katılan üyeler de bulunmaktadır. Bunlar İstanbul komünist çevresinden Mehmet Vehbi Sarıdal, Nizamettin Ali Sav gibi kimselerdir[290]. Partiye yeni katılan üyelerin içerisinde daha önce Halk Zümresinde bulunan kimselerde bulunmaktadır. Bu kişiler Salih (Yeşiloğlu) Efendi, M. Lütfi (Azer) Efendi, Sırrı (Tayanç) Bey, Ali Rıza (Özdarende) Efendi'dir. Ayrıca ikinci faaliyet döneminde Kenan, Affan, Mustafa Beyler de partide öne çıkan yeni isimlerdendir[291].

Partinin ikinci dönem hazırlığında parti üyelerinin sağlıklı irtibat kuramaması ve parti içinde oluşan muhalefet sebebiyle parti içerisinde görev dağılımı teşkilatlanması ve faaliyet planlaması partinin resmen kurulmasından sonra olmuştur. Partinin hazırlık döneminde aktif olarak Salih Hacıoğlu'nun isminin görülmesine karşın parti resmi olarak faaliyete başladığında ağırlıklı olarak Nazım

[289] *A.g.e.*, s. 239.
[290] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 156.
[291] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 241.

Bey'in isminin baskın olması dikkat çekmektedir. Parti içerisinde oluşan iki grup mevcuttur. Nazım Bey ve taraftarları çoğunluğu oluşturmaktadır.

Parti üyeleri resmî olarak faaliyete geçtikleri gün bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda partinin genel merkezinde iş dağılımı yapmışlar partinin, teşkilatlanması ve propaganda faaliyetleri üzerinde konuşmuşlardır. Yapılan görüşmelerden sonra parti genel merkezinde görev dağılımları şu şekilde olmuştur. Yürütme Kurulu ve Başkanlık Divan üyeleri; Nazım Bey, Ziynetullah Nevşirvanov ve Salih Hacıoğlu Beylerdir. İcra heyeti üyeleri ise; Mehmet Şükrü, Affan ve Kenan Beylerden oluşmaktadır. Ayrıca partinin Ankara teşkilatlanmasında ve faaliyetlerinde idare Nazım Bey'de olmuş, Salih Hacıoğlu ise partinin Adana ve Mersin kolunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Nazım Bey'in başında bulunduğu Ankara kolunda partinin yönetim program ve faaliyet planları yapılmış, Komitern ve Rus elçilikleri ile görüşme sağlanmıştır. Salih Hacıoğlu'nun başında bulunduğu Adana ve Mersin kolunda ise başta Suriye ve Mezopotamya olmak üzere güneydeki İslam halkını örgütleyip ulusal isyan hareketi oluşturmak için bu ülkelerin komünistlerini bir araya getirerek tek bir koldan yönetmek amaçlanmıştır. Salih Hacıoğlu ve Komitern temsilcisi Michel Golman'ın başında bulunduğu bu faaliyetler illegal olarak yürütülmüştür. Parti üyeleri buradaki faaliyetleri için kongre ve konferanslar toplamayı amaçlamıştır[292].

Partide görev dağılımları belirlenmesine rağmen parti içerisinde üyelerin birbirlerine olan güvensizliği ve hoşnutsuzluğu devam etmiştir. Bu sıralarda Ziynetullah Nevşirvanov Komitern 'in emri ile partiden istifa etmiştir. Bu istifanın sebebi Ziynetullah Nevşirvanov 'un hükümete gönderilen parti beyannamesinin altında isminin bulunmasıdır. Bu durum hükümet tarafından hoş karşılanmamıştır. Ziynetullah Nevşirvanov Rusya'nın Türkiye'deki temsilcilerinden biri olması sebebiyle, parti üyeliğinin yasak olması bu duruma sebep teşkil etmiştir[293].

[292] *A.g.e.*, s. 239-255.
[293] *A.g.e.*, s. 257.

Tarihler 1 Mayıs'ı gösterdiğinde parti üyeleri işçi bayramını sadece *Yeni Hayat*'ta bir tebrik mesajı ile kutlamakla yetinmiş, elçilikteki işçi bayramı kutlamalarına katılmamışlardır. Bundan dolayı da Komitern temsilcisi Michel Golman tarafından ağır bir şekilde eleştirilmişlerdir. Bu konu daha sonra Golman ile bir araya gelip yüzleştikleri bir toplantıda tekrar açılmıştır[294]. Ziynetullah Nevşirvanov 'un partiden ayrılığını Mayıs ortalarına gelindiğinde ise Mehmet Şükrü Bey takip etmiştir[295].

3.1.2. İkinci Dönem Halk İştirakiyun Fırkası Beyannameleri

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ikinci faaliyet dönemi beyannamesini oluşturarak 28 Mart 1922'de hükümete vermiştir. Bu tarihten sonra resmi olarak faaliyete başlamıştır. Hükümete verilen parti beyannamesi ilk olarak 1 Nisan 1922'de *Yeni Hayat* Dergisi'nin 3. sayısında yayımlanmıştır. Bu beyannameden başka yurtiçindeki ve yurtdışındaki işçi ve köylü kesime ve III. Enternasyonal aracılığıyla Türkiye'deki ve dünyadaki diğer komünist fırka ve teşkilatlara hitaben yayınladıkları beyannameleri de mevcuttur. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne hitaben oluşturduğu uzun bir beyannamede amaçları ve istekleri Doğu siyaseti hakkında görüşleri, hükümet ile hangi şartlarda birlikte hareket edileceği ve partinin vaatleri açıkça belirtilmiştir. Bu beyanname en sade haliyle şöyledir;

"Bu beyannamenin amacı, Türkiye iktisadi ve siyasi hayatının son olaylarını ve hükümetin iç ve dış siyasete olan bakış açısını açıklamak, geçici olarak tatil edilen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın amacını bildirmek ve tekrar faaliyete başladığını duyurmaktadır. Bolşevik esaslarına dayanan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, ülkenin iç ve dış siyasî ve iktisadî durumunu çözümleyerek, olayların gelecekte

[294] *A.g.e.*, s. 265; Yeni Hayat'taki 1 Mayıs tebriği için Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 156-158.
[295] *A.g.e.*, s. 282.

alabileceği şekli tahmin ederek önceden planlanan genel amaçlara yol gösterecektir. Türk halkının ve T.B.M.M.'nin esas ilkesi olan Misak-ı Milli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın da ilkesidir. Buna uymayan tüm kararlar ve teklifler parti tarafından kabul edilemez. Yakındoğu'nun ve Türkiye'nin Avrupa ve Amerika emperyalizmi ve kapitalizmi karşısında millî ve büyük sanayisinin olmaması Şarkta diğer milletlerle, bu milletlerin komünist kesimleriyle birlikte bir cephe oluşturulması gerekliliğini göstermektedir. Türkiye'nin iktisadî hayatının çoğunluğunu, tarımla uğraşan çiftçiler ve küçük mülkiyeti elinde bulunduran kimseler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Millî Mücadele Hareketi'nin çoğunluğu oluşturan köylülerin katılımını sürdürmek için iktisadî yenilikler yapmak ve bir teşkilat oluşturmak zorunludur. Türkiye içinde bulunduğu durum itibariyle ya Misak-ı Millîyi bir kenara bırakıp Batı Devletleri ile anlaşarak kendi ölümünü kabul edecek ya da ülke içerisinde burjuva demokrasisi esasıyla yenilik yaparak emperyalizme karşı mücadele edecektir.

Birinci ihtimali seçmek hem Türkiye'nin diğer devletler karşısında itibarını yerle bir, hem de Millî Mücadele'ye katılan Türk halkına verilmiş sözleri ve bağımsızlığı ihlal ederdi. Diğer taraftan iyi ilişkiler kurulmuş olan Sovyet Rusya ile mevcut ilişkileri bulandırıp anlaşmaları ihlal ederdi. İkinci ihtimali seçmek en doğru yoldur. Hükümetin bu yolu seçmesi gerekmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu savaşın sonrasında hükümetin alakadar olacağı önemli meseleler vardır ki bunlardan en önemlisi köylülerin hükümete olan ilgi ve sevgisini devam ettirmek meselesidir. Nitekim savaşlar sona erdiği andan itibaren ülke içerisinde köklü bir iktisadi ıslahat oluşturulması şarttır. Savaş sonrasında köylüler bozulan iktisadî yapının iyileştirilmesini beklemektedirler. Savaş sırasında hayvancılık ve üretim bir hayli zayıflamış iktisaden önemli kayıplar verilmiştir. Bunun yanı sıra vergi ve gümrük idareleri artmış ihracatta azalmıştır.

Dolayısıyla bu ıslahatlar yapılmazsa köylünün tepkisi ile karşılaşmak mümkündür. Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durumdan bahsederken dış siyasetten de bahsedilmesi gerekmektedir. Dış siyasette emperyalizmin ve

kapitalizmin saldırılarına karşı ülkeyi savunmayı Türkiye işçi ve köylülerinin haklarının savunucusu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kendisine vazife bilmektedir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası büyük Türk ordusunun zaferinin sağlanması için işçi ve köylüleri orduya katılmaları için teşvik etmeye devam edecektir. İngiliz ve Yunan İşgalini ortadan kaldırmak için, Yunan İşgaline karşı bulunan Tüm Yunan komünist ve işçilerine bir bildiri yollayarak bu göreve davet edilecektir. Bunun yanı sıra hükümetin Amerika Belçika ve Fransa'dan Türkiye'ye gelen sermayedar ve temsilcileri temkinli davranarak kabul etmesi gerekmektedir. Bu devletler Türkiye'nin içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak kendi çıkarlarına olan şartları kabul ettirmek isteğine girişebilirler. Bunun yanı sıra dünya emperyalizmi karşısında Şark'ta mücadele ve savunma cephesi oluşturulmalı ve bu Türkiye'nin Şark siyasetinde yeri olmalıdır. Bunun için de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bütün İslam ülkelerini kapsayan Şark memleketleri konferansları düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Şark milletlerinin ittifakı iktisadî konularda da olmalıdır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın bu düşünce ve talepleri aynı zamanda tüm dünya komünistlerinin ve fırkanın bağıntılı olduğu III. Enternasyonal'in de düşünceleridir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 7 Aralık 1920 tarihinde hükümete programı onaylatıp resmi faaliyete geçtiği andan itibaren, partinin hükümetle olan ilişkilerini suiistimal etmek isteyen kesimler de vardır. Öyle ki bu sebeple fırka üyelerinden Nazım Bey meclisteki görevinden alınmıştır ve daha sonraki süreçte görevine iadesi gündeme gelmemiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası faaliyetlerinde şahsi çıkar ve ihtiraslardan tamamıyla uzaktır. Dolayısıyla partinin amacı ihtiraslarla muhalefet etmek değildir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası emperyalizm ile mücadelede T.B.M.M. Hükümeti'ne her koşulda yardıma hazırdır. Fırka Beyannamede teklif edilen ıslahatların ve esasların hükümet tarafından kabul edilmesini talep etmektedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Genel Merkezi[296]

[296] Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 86-89.

Halk İştirakiyun Fırkası'nın hükümete verdiği bu beyannamede hükümetten istekleri açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Kurtuluş Savaşı sonrasında bozulan iktisadî ve ekonomik yapının hükümet tarafından ıslahatlarla iyileştirilmesi gerektiğini aksi takdirde toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi ve köylünün hükümete karşı tavır alabileceğini belirtmiştir. Nitekim Rus elçisi Aralov 22 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi'ndeki görüşmesinde köylüler arasında sosyal reform yapılması hususunu da önermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu hususu kabul etmemiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın bu görüşü, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabına bir göndermedir[297]. Bu durumun Rusya'daki örneğine bakıldığında ise Rusya'da ihtilalleri tetikleyen unsurlardan biri I. Dünya Savaşı döneminde Rusya'nın giderek zayıflayan ekonomisidir. Bu koşullar karşısında Rus Çar'ının hiçbir şekilde reforma yanaşmaması işçi ve köylünün Çarlık yönetimine karşı ayaklanmasıyla sonuçlanmıştır[298].

Türkiye'ye bakıldığında ise Kurtuluş Savaşı sonrasında ekonomik anlamında benzer gelişmelerin yaşandığı görülecektir. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi beraberinde, toprak kaybı, dış borçlanmalar ve giderek zayıflayan ekonomiyi getirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile de ekonomi neredeyse duraklama safhasına gelmiştir. Bu dönemde tarlada çalışan köylüde dâhil eli silah tutan herkesin cepheye sevk edilmesiyle topraklar boş kalmış ülke ekonomisinin temeli geçim kaynağı olan tarım, yok olma noktasına gelmiştir[299]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bu konuda Rusya'yı kendine model olarak aldığı için benzer reform beklentilerini, Anadolu'nun şartlarına uyarlayarak Ankara Hükümeti'nden istemiştir. Reform yapılmadığı takdirde karşılaşılabilecek problemler de işaret edilmiştir.

[297] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 155-156.
[298] Oskar Anweiler, *a.g.e.*, s. 50-54.
[299] Ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 28-36.

Dikkat çekici bir diğer unsur da Avrupa ve Amerika kapitalizmi karşısında diğer Müslüman devletler ile cephe oluşturulması meselesidir. Bilindiği gibi Rusya'daki sosyalizm prensipleri kapitalist burjuvazi karşısında proletarya ve köylünün aynı tabanda birleşerek mücadele etmesini öngörmüştür[300]. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ise Avrupa ve Amerika kapitalizmi karşısında Şark milletlerinin komünist kesimleriyle birlikte aynı tabanda hareket etmesi gerektiğini öne sürmektedir. Buradan da hareketle beyannamede de belirtildiği gibi partinin Marksist esasları ve Rusya'daki sosyalizmi her anlamda benimseyip Türkiye'ye uyarlamaya çalıştığı sonucuna varılabilmektedir.

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Amerika, Belçika ve Fransa'dan gelen temsilcilere ve sermayedarlara karşı temkinli davranılması hususudur. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin bu konudan bahsetmesi tesadüfi değildir. Parti üyeleri bu dönemde kendilerine karşı değişen hükümet siyasetini Fransa-Türkiye ilişkilerine bağlamışlardır. Bu görüşü bu sebeple dile getirmişlerdir[301].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci beyannamesini açıklamadan önce Cenova Konferansı'ndan bahsetmek gerekmektedir. Nitekim bu beyannamenin konusunu bu konferans oluşturmuştur. Cenova Konferansı Batılı ülkelerin, 10 Nisan 1922 tarihinde sözde sulh tesis etmek ve irtibatlarını güçlendirmek gerçekte ise, Rusya'nın şarktaki etkisini yok etmek ve kendi ekonomik durumlarını düzenlemek amacıyla bir araya geldikleri konferanstır. Konferansa Türkiye'yi çağırmayan Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin iyi ilişkiler yürüttüğü Sovyet Rusya'yı davet etmişlerdir. Bu ülkelerin bir diğer hedefleri de Türkiye ve Sovyet Rusya'nın arasını açarak bu buhrandan yararlanmaktır. Nitekim Konferansta da Sovyet Rusya'dan Türkiye konusunda tarafsız kalması istenmişse de Sovyet Rusya bu teklifi şiddetle reddetmiştir. Sovyet Rusya, Türkiye'nin konferansa çağrılması için ısrarcı taleplerde bulunsa da Avrupa'nın bu emperyalist devletleri tarafından dikkate alınmamıştır.

[300] E. H. Carr, *a.g.e.*, s. 61-62 ; V. İ. Lenin, *Seçme Eserler*, s. 90-98.
[301] Bu konu ilerleyen kısımlarda daha net anlaşılacaktır. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 316-317.

Neticede İtilaf Devletleri'nin konferans başında hedeflediği amaçları başarısız olmuş, konferans, bir uzlaşmaya varılamadan 19 Mayıs 1921'de sona ermiştir[302].

Partinin Dünya işçi ve köylülerine, Komitern aracılığıyla bütün komünist fırka ve teşkilatlara hitap ettiği beyanname, Yeni Hayat Dergisi'nin 5. Sayısında 15 Nisan 1922'de yayımlanmıştır. Bu beyannamede ise özetle; Cenova Konferansı'nın Avrupa Emperyalist hükümetlerinin kurduğu bir tuzak olduğu, bu suretle de Sovyet Rusya Hükümeti'nin bu konferansa çağrılmasının tamamıyla bu tuzağın eseri olduğu belirtilmiştir. Yönünü Şark'a çevirmiş olan bu emperyalist devletlerin amacı tüm dünya emekçilerini aldatmaya çalışmaktan ibaret olduğu vurgulanmıştır. Bunun karşısında Doğu devrimcilerinin bu oyuna gelmeyecekleri, kurdukları tuzağa emperyalist devletlerin kendilerinin düşeceği belirtilmektedir. Parti olarak tüm dünya emekçilerine ve komünistlerine seslenen bu beyanname, Cenova Konferansı'na itibar edilmemesi yönünde çağrı yapmaktadır[303].

3.1.3. Partinin Yayın Organları; Yeni Hayat- Emek Ve İkaz

Partinin yayın organları olan *Yeni Hayat* dergisi ve *Emek* ve *İkaz* adındaki gazeteleri partinin ikinci faaliyet döneminde önemli bir yere sahiptir. Dergi ve gazeteler, gerek yayımları gerekse geniş kesimlere hitabı ile partinin propaganda faaliyetlerinin yayılmasında aktif rol oynamışlardır. Bilhassa 18 Mart 1922'de çıkarılmaya başlayan *Yeni Hayat* Dergisi partinin faaliyet döneminde özel bir yere sahiptir. Parti ikinci faaliyet dönemine *Yeni Hayat* Dergisi'ni çıkararak başlamış, geniş kesimlere faaliyete geçtiklerini bu dergi ile duyurmuştur.

Haftalık olarak çıkarılan bu dergi Ankara İmaret Mahallesinde bulunan İkaz Matbaasında basılmıştır. Bu matbaa partinin ilk faaliyet döneminde de parti matbaası

[302] Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 137-139.
[303] Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 116-117.

olarak kullanılmıştır. *Yeni Hayat* Dergisi cumartesi günü çıkarılmakla birlikte her sayı 16 sayfadan oluşmuştur. Derginin sahibi ve müdürü Nazım Bey'dir. Dergi siyasî, içtimaî, iktisadî ve ilmî içeriğe sahiptir. İçeriğinde partinin kuruluş amacı, tüzüğü ve beyannameleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra önemli günlere atıflar, devrimci ve sosyalist kişilere ait tanıtım amaçlı biyografiler, partinin amacını ve faaliyetlerini açıklayan deneme ve makaleler ve propaganda amaçlı birtakım yazılar derginin içeriğini oluşturmaktadır[304].

Mart-Ekim 1922 tarihleri arasında yayım hayatına devam etmiş olan dergi toplamda 26 sayı çıkmıştır. Dergi yayımlarında partinin amaçlarına, beyannamelerine, işçi ve emekçileri ilgilendiren önemli günlere (1 Mayıs- 18 Mart gibi), Komünist inkılâbı hakkında bilgilendirmelere, Türkiye ve Rusya içerisindeki siyasî ve iktisadî önemli gelişmelere, dünyadaki önemli komünist liderlerin biyografi, söyleşi ve komünist tezlerine (Vladimir Lenin - Karl Marks gibi), Enternasyonal ile ilgili gelişmelere, Anadolu ve Şarktaki önemli gelişmelere ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içerisindeki gelişmelere (Kongre, konferans ve görüşmeler) yer verilmiştir. Derginin son sayısında yayımlanan makaleler derginin kapatılmasına sebep olmuştur[305]. Dergi kapatıldıktan sonra bu derginin yasaklatılması ve yurtdışından ülkeye sokulmasına izin verilmemesi son sayıların bulunmamasına ihtimal vermektedir[306].

Partinin yayın organlarından *Emek* Gazetesi, ilk faaliyet döneminde çıkarılmaya başlanmış olup partinin tatil edilmesi ile de kapatılmıştır. Dönem içinde yaşanan gelişmeler ile de halkın gazete üzerinde şüpheci yaklaşımına sebep olmuştur. Partinin ikinci faaliyet döneminde ise kapatılan bu gazetenin geri açılma çalışmaları faaliyet hazırlığı döneminde olmuştur. *Emek* gazetesi faaliyete başladıktan sonra partinin ortak olduğu İkaz Matbaasında aylık olarak yayımlanmaya başlamıştır. Partinin ikinci faaliyet döneminde yayımlanan *Emek* ve *İkaz* Gazeteleri

---

[304] Hamit Erdem, *a.g.e.,* s. 16.
[305] Derginin tüm sayıları için; Hamit Erdem, *a.g.e.,* s. 11- 474.
[306] Derginin yasaklatılması hakkında çıkan kararname için bkz. BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 7, Dosya No: 30, Sıra No: 11, (1.09.1923), s. 1.

hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ulaşılan bilgiler geneli ifade etmektedir ve matbaada görev paylaşımını içermektedir. Buna göre İkaz matbaasının sorumlusu Salih Hacıoğlu, dergi sorumlusu Nazım Bey, düzeltmenler Hilmi ve Affan Bey'lerdir[307].

Emek ve *İkaz* Gazetesi hükümet aleyhinde neşirler yapması dolayısıyla partinin dağılma sürecinde gazete de kapatılmıştır[308]. Parti kapatıldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Mahsus Kalemi matbaaya bir telgraf çekerek gizli tutulan nüshaların teslim edilmesini istemiştir[309]. Aynı zamanda *İkaz* gazetesinin parti kapatıldıktan sonra da Afyon'da basılmaya devam ettiği bilinmektedir. 1925 yılında çıkartılan bir kanun ile buradaki *İkaz* gazetesi de yasaklanmıştır[310]. Özetle partinin yayın organları, ilk ve ikinci faaliyet döneminde parti faaliyet ve propagandalarının yürütüldüğü dergi ve gazetelerden oluşmaktadır. Gerek gazeteler gerekse dergilerde yayımlanan neşirler, halkı galeyana sürüklemesi ve hükümet karşıtı tutumlarından dolayı sakıncalı bulunup yasaklanmış, bu yayın organları kapatılmıştır.

[307] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 246.
[308] BOA, DH. KMS., Kutu No: 54 Gömlek No. 48 Sıra No:0 (H.15.11.1337- 15 Kasım 1921), s. 1.
[309] BOA, DH.ŞFR, Kutu No: 102 Gömlek No. 109, Sıra No:0 (H.15.11.1337- 15 Kasım 1921), s. 1.
[310] BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 13, Dosya No: 13, Sıra No: 7, (11.03.1925), s. 1.

3.2. İKİNCİ DÖNEM THİF FAALİYETLERİ VE PARTİ İÇİ GELİŞMELER

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci faaliyet döneminde parti üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları ve iletişimsizlik Ankara'daki faaliyetleri uzun bir süre aksatmıştır. Dolayısıyla Ankara'da mart ayından ağustos ayına kadar geçen süreç parti faaliyetlerden ziyade merkez komite üyelerinin anlaşmazlıklarına ve Komitern ve Sovyet elçisi ile kurdukları iletişime sahne olmuştur. İkinci faaliyet döneminde parti üyeleri, faaliyetlerinde daha temkinli davranmıştır. Üyelerinin bilhassa ağır cezalarla yargılanmaları parti üyelerini bu davranışlara itmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci faaliyet dönemi daha çok Komiternin yönlendirmesi ile faaliyetlerini sürdürdükleri bir dönem olmuştur[311]. İlk faaliyet döneminde parti üyeleri Komitern ve diğer komünist teşkilatları ile irtibatlarını gizli kurarlarken ikinci faaliyet döneminde gerek Rus elçileri gerekse Komitern temsilcileri ile çekinmeden görüştükleri de göze çarpmaktadır. Rusya Büyükelçisi Aralov ile yapılan görüşmeler, Komitern temsilcisi Golman ile yapılan faaliyet planlamaları bu rolün en net göstergeleri olmuştur[312].

Partinin resmi faaliyete geçebilmesi için Aralov'un ön ayak olduğundan daha önce bahsedilmiştir. Bunun haricinde parti üyelerinden Nazım Bey'in de Rus elçiliği ile yakın temaslar kurduğu da bilinmektedir. Ancak bu yakınlık uzun süreli olmamıştır. Aralov'un parti ile kurduğu temaslar sebebiyle Ankara Hükümet ile Sovyet Rusya'nın arasının bozulacağı endişesi, bir süre sonra onun parti üyelerinin illegal faaliyetlerinden hükümeti haberdar etmesiyle son bulmuştur. Bu durum hükümetin parti üzerinde önlemler almasına sebep olmuştur[313].

---

[311] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 157-158.
[312] *A.g.e.*, s. 158.
[313] Bu konu ilerleyen zamanlarda daha net anlaşılacaktır. *A.g.e.*, s. 159.

Partinin sıkı temaslar kurduğu bir diğer kişi de Michel Golman'dır. Komitern'in Ankara Temsilcisi olan Golman ikinci faaliyet dönemi başlangıcından itibaren parti faaliyetlerini takip ederek Komitern'e bildirmiş, buradan gelen emirlerle de partinin faaliyetlerini düzenlemiştir[314]. Golman'ın parti içerisindeki aktif rolü Nazım Bey diğer üyelerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Aynı zamanda Nazım Bey ve taraftarlarının, partinin Suriye ve Mezopotamya'daki faaliyet planlamalarına sıcak bakmaması da Golman ile olan ilişkilerin bozulmasına etken olmuştur. Parti üyeleri Golman'ın parti içerisinde sürekli "Komitern' den gelen para yardımları olmasaydı parti olmazdı, sizler olmazdınız" gibi sözleri bu hoşnutsuzluğu daha çok perçinlemiştir[315].

Komitern temsilcisi ile araları açılan parti üyeleri bu süreç içerisinde ilişkileri iyileştirmeye yönelik girişimlerde bulunmadıkları gibi Komitern'in kongre ve konferanslar için gönderdiği parayı da almak üzere elçiliğe gitmemişlerdir. Parti üyelerindeki bu hoşnutsuzluklar Golman'ın da üyeler üzerinde tavırlarının değişmesine sebep olmuştur. Tüm bu hoşnutsuzluklar bir yana parti üyelerinin III. Enternasyonal'e katılmanın 21 Koşulunu da kabul etmemeleri aradaki huzursuzluğu daha da arttırmıştır. Bunun üzerine Rusya büyükelçisi Aralov araya girerek, aradaki ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini söylemiş aksi takdirde partinin kapatılacağı uyarısında bulunmuştur[316].

Komitern temsilcisi ve parti üyeleri aradaki gerginliği sona erdirmek üzere Aralov'un da aracılığıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede ilk olarak parti üyelerinin Komitern'in gönderdiği parayı elçilikten teslim almamaları tartışılmıştır. Golman'ın parti üyelerinin davranışlarına istinaden fikri parti üyelerinin Komitern'in güdümünde olmak istememeleri yönündedir. Buna karşılık parti üyeleri ise Golman ile olan sorunların sebebinin taraflar arasındaki iletişimsizlik olduğunu, partinin Komitern'e gönülden bağlı olduğunu, Komitern'e her açıdan ihtiyaç duyduklarını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra parti Golman'ın sürekli irtibat kurduğu

[314] İ. Safarov'a gönderilen bildirinin tam metni için; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 258.
[315] *A.g.e.*, s. 300.
[316] *A.g.e.*, s. 301- 302.

Komitern Doğu Sekreterliği temsilcisine dair salahiyet belgesi beyan edilmesini istemişlerdir. Bu belgeyi isteme amaçları, Komitern'den gerçekten bir emir gelip gelmediğini tartmak, gelen emirlerde Golman'ın keyfi yönlendirmelerinin olup olmadığını kontrol etmek amaçlanmıştır.

Parti üyeleri sadece Komitern'den gelen emirlere uyabileceklerini bunun haricinde şahsi yönlendirmeleri kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Burada kastedilen Rusya elçisi Aralov ve Golman'ın yönlendirmeleridir. Parti üyeleri Rus elçiliğinin ve dolayısıyla Aralov 'un hükümetle olan münasebetlerinden ve kendilerini yönlendirmeye çalıştıklarından rahatsızlık duyduklarını dile getirmişlerdir[317].

Parti üyeleri Komitern'in söz verdiği hususları yerine getirmediklerini bildirmişlerdir. Aynı zamanda elçiliğe gidilmemesinin sebeplerinin bu hususlardan kaynaklandığını bildirmişlerdir. Diğer taraftan bu görüşmelerde parti üyelerinin 1 Mayıs kutlamaları için elçiliğe gelmemeleri de gündeme getirilmiş, parti üyelerinin bu konudaki savunması da kendilerinin yok sayıldıkları düşüncesiyle ve Komitern'den para yardımı gelmemesi ile bilinçli bir şekilde kutlamalara katılmadıkları şeklinde olmuştur. Bu görüşmelerde çözüme kavuşturulması için görüşülen son konu da parti kongre ve konferans konusu olmuştur. Parti üyeleri konferansın düzenleneceğini, bunun için maddî olarak Komitern'in yardımı gerektiğini en yakın sürede bir kongre toplayacaklarını bildirmişlerdir[318].

Bu dönemde yaşanan dikkat çekici gelişmelerden bir diğeri de Nazım Bey ve Aralov arasındaki görüşmedir. Nazım Bey 1922 yılı temmuz ayında yapılacak hükümet seçimlerinde Aralov'dan Rus yanlısı bir hükümet kurulması için hükümete baskı yapmasını ve Rusya'nın bu konuda kendisine yardım etmesini istemiştir[319]. Nazım Bey kendisine yardım edilmesi halinde Sovyet Rusya yandaşı bir hükümet oluşturulması için 120 oy alabileceğini iddia etmiştir. Bir süre sonra Nazım Bey'in

[317] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 303-306.
[318] *A.g.e.,* s. 306.
[319] Orhan Yeniaras, *a.g.e.,* s. 245; George S. Harris, *a.g.e.,* s. 159.

aşırı ısrarcı tavırları Aralov'u rahatsız etmiştir. Nitekim Aralov bu konuda ısrarcı olarak hükümetin tepkisini çekmek istememiştir. Bu durumun Türkiye - Sovyet Rusya ilişkilerine zarar vereceğini düşündüğü için bu ısrarcı teklifin Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyesi Nazım Bey tarafından yapıldığını hükümete bildirmiştir. Yeni kurulacak hükümetin bu konuda tepkisi Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kaderini belirlemiştir[320].

Nitekim takvimler temmuzu gösterdiğinde partinin siyasi hayatını etkileyecek olan hükümet seçimleri yapılmıştır. Hüseyin Rauf Bey (Orbay) 12 Temmuz 1922'de yapılan bir seçimle 197 oy ile Başbakanlığa getirilmiştir[321]. Rauf Orbay'ın komünizm karşıtı tutumu partinin faaliyetlerini çıkmaza sokmuştur[322]. Nitekim Rusya Büyükelçisi Aralov, Rauf Bey'in komünizm düşmanlığından ziyade Sovyet Rusya düşmanı olduğunu kaydetmektedir[323]. Rauf Orbay Hükümeti'nin kurulması akabinde bütün komünist unsur ve propagandalar yasaklanmaya başlamıştır[324]. Bu durum karşısında parti üyeleri hükümetin kendilerine karşı siyasetlerinin bir anda değişmesini hükümetin Fransa ile olan ilişkilerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Nitekim Aralov da hatıratında bu düşünceye benzer görüşlerini belirtmiştir. Aralov bu dönemde Sovyet Rusya'nın Mersin Konsolosluğu'nun açılmasına Fransa'nın engel olmasından ve hükümetin o dönemde konsolosluğu açmak için acele etmemesinden bu dönemde hükümetin Sovyet Rusya'ya karşı tutumunun değiştiğinden bahsetmektedir. Mustafa Kemal Paşa o dönemde Mersin Konsolosluğu açılması emrini vermiştir ancak konsolosluğun açılması 2 ay kadar sonra olmuştur[325]. Ancak Rusya'ya olan ilişkilerin değişmesi, temmuz ayına değil, eylül ayına rastlamaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın zafer ile sonlanması ile birlikte Sovyet Rusya'dan gelen yardımların eskisi kadar önemi

---

[320] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 159; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 196.
[321] Rauf Bey kabinesi için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, C.XXI, Devre I, yetmiş birinci İnikat, 12 Temmuz 1922, s. 368 ; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 197.
[322] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 160.
[323] S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 2*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Yenigün Haber Ajansı Basım Ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 159.
[324] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 197.
[325] S. İ. Aralov, *a.g.e.*, s. 172.

kalmamıştır. İki devlet arasındaki ilişkilerin değişmesi Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içerisinde de etkisini göstermiştir[326].

Temmuz ayı sonlarına doğru parti kongre ve konferans konusu gündeme gelmiştir. Nitekim parti üyeleri arasındaki muhalefet dolayısıyla bu faaliyetlere geç kalınmış, Komitern ile de ilişkilerin bozulduğu dönemde de parti kongre ve konferans faaliyetleri askıya alınmıştır. Komiternin bu konu üzerinde ısrarları üzerine parti üyeleri konferans düzenleme konusunda hazırlığa girişmişlerdir. Ancak hükümetin parti üzerindeki sert tutumları bu konferansların yasaklanmasıyla sonuçlanmıştır. İlk etapta hükümet tarafından toplanılmasına müsaade edilen kongre, yabancı ülkelerinin temsilcilerin katılacağının öğrenilmesinden sonra yasaklatılmıştır. Hükümetin kongreyi yasaklamasının asıl sebebi, bu kongrenin hariçte diğer ülkelerle ilişkilerin bozulması dâhilde ise ülkenin durumunu olumsuz etkileyeceği düşüncesidir[327].

Bu durum karşısında Nazım Bey Komitern temsilciliğine mektup yazarak hükümetin parti üzerine olan baskılarından bahsetmiş ve bu baskıların Fransa ile olan ilişkilerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Komitern temsilciliğinden hükümetin parti üzerindeki baskılarının ve yasaklarının kaldırması için hükümete karşı baskın olmalarını istemiştir. Diğer taraftan Aralov da Sovyet temsilciliğine bir telgraf göndererek partinin ilk kongresinin düzenleneceğini ancak kongrenin hükümet tarafından yasaklandığını dolayısıyla illegal yollarla toplanılacağını belirtmiştir. Ayrıca Komitern'in kongreye herkesçe bilinen, iyi bir komünistin gönderilmesini, aynı zamanda hükümetin kongre yasağını kaldırması konusunda ikna edilmesini talep etmiştir[328].

[326] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 163.
[327] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 198
[328] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 316-317,383.

3.3. THİF KONGRE VE KONFERANSLARI

Rusya'daki Komitern temsilciliği, Aralov'un mektubunu dikkate alarak hükümeti yasağı kaldırması için ikna etmek amacıyla kaynaklarda Rus propagandacısı olarak geçen Sergei Zorin adında birinin başında bulunduğu yetkili bir kurulu Ankara'ya göndermiştir. Bu heyetin içerisinde Jacques Sadoul, Fransız Komünist Partisi yetkilisi Magdeleine Marx Paz ve eşi Marcel Paz ve Ahmet Cevat (Emre) bulunmaktadır. Moskova'yı ziyaret etmekte olan Fransız komünist yetkililerinin Sergei Zorin ile birlikte gönderilmeleriyle heyetteki kişi sayısını çok göstermek amaçlanmıştır. Bu kurul Anadolu'ya girerken sorun yaşamamak için yetkililere kendilerinin yalnızca inceleme heyeti olduklarını belirtmişlerdir. Heyet Ankara'ya ulaştıktan sonra Ali Fuat Paşa vasıtasıyla hükümete ulaşmayı planlasalar da başarılı olamamışlardır[329]. Yasağı kaldırmak için yapılan tüm bu çabalar sonuçsuz kalmış, hükümet yasağı kaldırmayı reddetmiştir. Bu sebeple Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi'nin illegal yollarla yarı gizli olarak yapılması planlanmıştır[330].

Hükümetin yasak koymasına rağmen parti üyeleri ve Komiten kongre hazırlıklarına devam etmiştir. Nitekim parti üyeleri kongre hazırlığında bir gündem planı oluşturmuş Parti Genel Merkezi üzerinden diğer şubeler ve faaliyet alanlarındaki temsilcilerine göndermeleri için il basınlarına duyuru metinleri yollamışlardır[331]. Gönderilen bu ilanlarda partinin kongre gündem planlaması sadeleştirilmiş olarak şu şekildedir:

1. Genel merkezin kongreye kadarki çalışmalarına ilişkin rapor
2. Fırka beyanname ve tüzüğünün değişikliği ya da onaylanması,
3. Doğu'da komünist partilerinin ulusal hadiselere dair bakış açıları ile kabul edilmesi gereken durumların saptanması

[329] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 161.
[330] *A.g.e*., s. 162 ; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 198.
[331] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 198.

4. Dördüncü Enternasyonal Kongresi'ne gönderilecek delegelerin seçilmesi
5. Anadolu'nun iç ve dış siyaseti hakkında açıklamalar
6. Emperyalizm karşısında ortak bir cephenin tesisi
7. Sendika meselesi
8. Enternasyonal'in son faaliyetlerine dair açıklama
9. Köylü, işçi ve memurlar arasında etkinlikler
10. Partinin yayın organlarının izleyeceği yol nasıl olmalıdır?
11. Parti programında belirtilen Yunan ordusunu dağıtmak için Yunan askerlerine ve halkına yazılacak bildirinin kongre tarafından doğrulanması" şeklindedir[332].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi 16 Ağustos 1922 tarihinde başlamıştır. İllegal olarak toplanılan bu kongrenin ilk oturumunda partinin illerdeki şubelerinden Mersin, Adana, Ankara, Karahisar, Trabzon, Amasya, Sivas ve Kayseri'den olmak üzere toplamda 22 temsilci katılmıştır. Zonguldak, Konya ve Tarsus delegeleri kongreye geliş izni alamadıkları için kongrede bulunmadıkları bilinmektedir. Malatya'dan gönderilen temsilciler ise kongreye ulaşamamışlardır[333]. Kongreye partinin merkez komitesi üyelerinin tamamı katılmıştır. Bunun yanı sıra Sovyet Rusya'yı temsilen Büyükelçi Aralov, Komitern'i temsilen Michel Golman, Kafkasya'yı temsilen Azerbaycanlı büyükelçi İbrahim Abilov da kongreye katılanlar arasındadır. Aynı zamanda bu kongreye işçi ve köylülerden oluşan çok sayıda sivil halkın katıldığı da bilinmektedir[334].

---

[332] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.,* s. 197-198.
[333] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 356-359.
[334] George Harris kongreye katılım oranının yüzde seksen olduğunu söylemekte ve Aralov ve Abilov'un haricinde iki Alman ve bir Afrikalı zatın kongrede bulunduklarını kaydetmektedir. Erden Akbulut ve Mete Tunçay bu kişilerin Almanya'yı temsilen Friedrich Akkerman ve Dyute Leonid olduklarını kaydetmektedir. George S. Harris, *a.g.e.,* s. 162; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.,* s. 364.

Kongrede ilk olarak Genel Kurul oluşturularak işe başlanmıştır. Bu kurul, parti üyelerinden Salih Hacıoğlu, Nazım ve Hilmi Beyler'den oluşmuştur. Kurulun sekreterleri ise Ruşen Zeki, Ata (Çelebi) ve Kenan Beylerdir. Kongre genel kurulunu seçmesi akabinde Trabzon'da ölen Mustafa Suphi'yi ve arkadaşlarını anma konuşmasıyla devam etmiştir. Aynı zamanda Lenin ve Troçki gibi önderlere, Batıdaki diğer komünist partilere ve komünist taraftarlarına selam iletilmesi fikri de kongrece kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Komitern vasıtasıyla Şark'taki komünist kuruluşlara ve Kızıl Ordu'ya selam telgrafı gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararı kongre gündeminin okunması takip etmiştir[335].

Kongrede Komitern temsilcisi Michel Golman oldukça dikkat çeken bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Türkiye amele ve köylülerin hükümetin baskısına karşısında kendi mücadelesini verdiğini, halkın bu konuda henüz bilinçlenip partiyi savunmadığını, işçilerin kölelikten kurtulması için bir devrimci entelektüel kesimin etrafında toplanarak mücadele verilebileceğini ve ülkede işçi ve köylü hükümeti kurulamamasının işçi hareketinin zayıflığından kaynaklandığını söylemektedir. Ayrıca 1898 yılında Minsk'te toplanan kongrenin de katılım sayısının aynı bu kongredeki kadar olduğunu ve zaman içinde başarılı olduğunu, Doğu'daki komünist hareketin de başarılı olması için tüm işçi ve köylülerin birleşmesi gerektiğini söylemiştir[336]. Ancak bilinmesi gereken önemli bir husus vardır ki, Golman'ın bu görüşlerinin aksine Türkiye'de kölelik ve sınıf yoktur. Aynı zamanda Türkiye'de Batılı tarzda işçi toprak sorunu da söz konusu değildir. Golman'ın bu konuşması ile hükümet karşıtlığı açıkça ortaya konulmuştur. Türkiye'nin, Rusya'da olduğu gibi işçi sınıfını hareketi ile kurtulabileceği dile getirilmiştir. Komitern temsilcisi Golman Minsk Kongresi'nin başarılarına gönderme yaparak kitleleri etkilemek ve Türkiye'de de aynı harekete özendirmek istemiştir. Kongrede parti üyelerinin de benzer unsurlara dikkat çekmeye çalıştıkları da görülmektedir. Partinin program ve faaliyetleri açıklanırken partinin amaçlarından birinin ezilen emekçilerin yanında olmak ibaresi yine aynı propagandanın bir ürünüdür.

---

[335] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 360.
[336] *A.g.e.,* s. 361.

Kongrenin ikinci oturumu ise ilk oturumundan yaklaşık bir hafta sonra 25-26 Ağustos'ta elçilik binasında yapılmıştır. Hükümetin kongreden haberdar olması ve kongre üzerine önlem almasıyla kongre üyeleri sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Komitern tarafından Ankara'ya gönderilen Sergei Zorin ve yanında bulunan heyet ikinci oturumda da kongreye katılmışlardır. Kongrenin ikinci oturumunda Komitern'i, Sergei Zorin, Michel Golman, J. Sadoul ve Ahmet Cevat (Emre) temsil etmekle birlikte Fransız Komünist Partisi'ni Magdeleine Marx Paz ve eşi Marcel Paz, Almanya'yı Friedrich Akkerman ve Dyute Leonid temsil etmiştir. Kongrenin ilk oturumunda olduğu gibi partinin illerdeki şubelerinden temsilciler bulunmaktadır. Bu oturumda Komitenden gelen temsilcilerin kongrenin genel kuruluna seçilmesi oylamaya sunularak kabul edilmiştir[337].

İkinci oturum parti gündeminde dâhili ve harici vaziyet, amele ve köylü sorunu, Komitern kongresine delege seçimi, program ve teşkilat raporlarının sunulması vardır. Bu oturumda önceden hazırlanan ve gündemi oluşturan tezler ve program tasarılarının tamamı kabul edilmiştir[338]. Aynı zamanda tarım sorunları üzerinde durulmuş bu konuyu tartışıp tamamlamak amaçlanmıştır. Parti bu konuda Rus İhtilali'ni örnek alarak Türkiye'deki işçi ve köylülerin Sovyet Rusya'daki örnekleri gibi devrimci olarak örgütlendirilmesini amaçlamışlardır[339].

Bu oturumda partinin merkez komitesi üyelerinin yeniden seçilmesi kararlaştırılmış ve oylanmıştır. Oylamalar sonucunda Parti Merkez Komite üyelerini; parti üyeleri olan Salih Hacıoğlu, Nazım Bey, Affan, Kenan ve Hilmi Beylerin yanı sıra kongreye katılan işçilerden Mehmet Ali, Cevat, Sosyalist Edip ve Ata (Çelebi) Bey'ler oluşturmuştur. Burada dikkat çeken husus daha önce partide bulunmayan kişilerin partinin merkez komitesine seçilmiş olmasıdır. Ata (Çelebi) Bey bu kişilerin dışındadır. Partinin ikinci faaliyet döneminin başından itibaren Mersin'de *Doğru Öz* gazetesini çıkararak parti faaliyetlerine katılmıştır. Nitekim Ata Bey, oylama yapılırken eski-yeni üyeler olarak ayrışma yapılmaması gerektiğini savunmuştur. Bu

[337] *A.g.e.*, s. 364.
[338] Tezler ve program tasarılarının tamamı için; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 340-354.
[339] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 162-163.

oturumda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri III. Enternasyonal'e Katılmanın 21 Koşulunu da oylama ile kabul etmiştir[340].

Kongrenin ikinci oturumunda son olarak, 5 Kasım 1922'de Moskova'da yapılacak olan Komünist Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi'ne gönderilmek üzere delege seçilmiştir. Kongreye gönderilmek üzere seçilen delegeler, Salih Hacıoğlu, İsmail Hüsrev (Tokin), Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), ve Cemal ve Galip adında iki komünistten müteşekkil 6 kişilik bir heyetten oluşmaktadır. Bu heyete yönergeler ve yetkiler verilerek Moskova'ya gönderilmiştir[341]. Lenin'e sağlık problemlerinden dolayı bir iyi dilek mektubu gönderilmesi kararlaştırılarak kongreye son verilmiştir[342]. Kongrenin icra edildiğini haber alan hükümet kongre evraklarının ve kongrede tartışılan raporların hükümete verilmesini emretmiştir. Ancak parti üyeleri bu emire uymamışlardır[343].

Partinin ilk kongresinin bitimine rastlayan günlerde Anadolu'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Batı'da Yunanlılara karşı verilen mücadelenin son safhası olan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Yunanlıların ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır[344]. Türk Ordusu'nun İzmir'e girmeleriyle birlikte de Anadolu'da zafer kutlanmaya başlamıştır. Bu sebeple Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne 3 Eylül 1922 tarihinde bir tebrik telgrafı yollamışlardır. Bu tebrik telgrafında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın hükümetle beraber olduğunu ve hükümetin yardımına hazır olduğunu

---

[340] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 368-369.
[341] George S. Harris, *a.g.e*., s. 163.; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.199.
[342] Bilindiği gibi Lenin 1922 yılının ortalarında bir suikast girişimine uğramıştır. Kongre esnasında Lenin'in durumunun iyi gittiğinin bilgisi gelmesi üzerine kongreye katılan temsilcilerin önerisiyle Lenin'e iyi dilekler içeren bir mektubun gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e*., s. 371.
[343] *A.g.e.,* s. 383.
[344] Sakarya Meydan Muharebesinde Yunanlılar ağır yenilgiye uğratılmış, toparlanmasına müsaade edilmeden yeni bir harekât hazırlığına girilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Haziran 1922'de taarruz emri vermiş, Yunanlılara son darbe olacak bu savaşın hazırlığına başlanmıştır. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz 30 Ağustos 1922'de Yunanlıların ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Buradaki Türk zaferi 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtarılmasıyla taçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için; Sadık Sarısaman-Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, Sayı XXV, İzmir 2016, s. 270-300.

belirtilmekle birlikte partinin gelecekteki faaliyetleri için izin istenmiştir[345]. Aynı günlerde Hükümet tarafından Ankara'da T.B.M.M.'de zafer kutlamaları düzenlenmiştir. Bu kutlamalara Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası tarafından partiyi temsil etmesi adına üye gönderilmesi düşünülmüştür. Hükümetin de müsaade etmesi üzerine Salih Hacıoğlu'nun bu kutlamalarda partiyi temsil etmesi kararlaştırılmıştır[346]. Ancak kısa bir süre sonra Hükümet Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasını ve faaliyetlerinin derhal durdurulmasını emretmiştir. hükümetin bu kararı parti içerisinde büyük yankı uyandırmıştır. Parti üyeleri hükümetin bu kararını protesto edercesine *Yeni Hayat*'ta neşirler yapmaya başlamışlardır. Parti üyelerinden Salih Hacıoğlu ise yazmış olduğu mektupları hükümete göndermiştir. Gönderdiği bu mektuplarda hükümetin bu kararının ülkedeki amele ve köylülere açılmış bir savaş olduğunu, parti etrafında birleşen amele ve köylülerin şimdiye kadar grev, isyan vd. unsurlarda bulunmadığını, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın şimdiye kadar sadece hükümetin dış siyasetine muhalefet ettiğini buna rağmen kongrelerinin yasaklanarak hükümet tarafından kendilerine savaş açıldığını söylemiştir. Ayrıca partinin her ne olursa olsun faaliyetlerine devam edeceğini ve hükümetin bu kararını protesto ettiklerini bildirmiştir[347].

Hükümetin partinin kapatılması konusunda ültimatomları parti üyelerini de kendi aralarında ikiye bölmüştür. Salih Hacıoğlu hükümete bu karara uyulmayacağını söylerken aynı günlerde Nazım Bey ve diğer parti üyelerinden Affan, Kenan, Mehmet Ali ve Edip Beylerle gizli bir toplantı yaparak hükümete partinin kendisini feshettiğine dair bir bildiri yazıp imzalamışlardır. Ancak bu bildiri hükümete gönderilmeye fırsat kalmadan parti içerisinde duyulmuş ve oldukça yankı uyandırmıştır[348]. Parti üyeleri 18 Eylül 1922'de olağanüstü bir toplantı yaparak hükümetin ültimatomları karşısında nasıl tutum sergilenmesi ve neler yapılması gerektiğini görüşmüşlerdir. Bu toplantıya Komitern Temsilcisi Golman da katılmıştır. Toplantı kararlarında bilhassa Golman'ın büyük etkisi olmuştur. Golman Nazım Bey ve taraftarlarının partinin kendisini feshettiğine dair yazıp imzaladığı

[345] Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 434-435.
[346] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 372.
[347] *a.g.e.*, s. 397-399.
[348] *a.g.e.*, s. 417.

bildirinin partinin tüzüğüne, Komitern'in emirlerine ve Komünist Enternasyonal'e kabul şartlarına aykırı olduğunu ve Komitern 'in bu konuda hoşgörü tanımayacağını söylemiştir. Aynı zamanda Komitern'in bu konuda verdiği kararı parti üyelerine bildirmiştir. Bu karar Nazım Bey ve taraftarlarının şahsi çıkarları yönünde hareket ettikleri gerekçesiyle partiden çıkarılması yönündedir[349]. Golman Komitern kararını açıkladıktan sonra parti üyelerini tehdit edercesine teklifte bulunmuştur. Bu teklif, hükümete beyanname sunan üyelerin partiden çıkarılması yönündedir. Bu teklife uyulmaması halinde parti üyelerinin Komitern'den aldıkları paraları Komitern'e geri iade etmeleri ve partiyi kapatmaları belirtilmiştir[350].

Nazım Bey yaptığı savunma konuşmasında, Rauf Bey'in kendisinden yazılı bir beyanname istediğini ancak Rauf Bey'e diğer parti üyeleri olmadan böyle bir karar veremeyeceğini söylediğini, bu durumdan diğer parti üyelerini haberdar ettiğini ve böylelikle bir görüşme gerçekleştirdiğini söylemiştir. Parti üyeleri ise Golman'ın yaptığı teklife de hükümete böyle bir beyannamenin verilmemesi gerektiği konusunda hemfikir olduklarını belirtmişlerdir. Neticede Nazım Bey'in Moskova'ya Kontrol Komisyonu'na gönderilmesi, parti üyelerinden Affan'ın da Adana'ya gönderilmesi kararlaştırılarak toplantıya son verilmiştir[351].

Diğer parti üyeleri bir yana Nazım Bey'in böyle bir beyannameyi yazıp hükümete gönderme teşebbüsü parti üyeleri arasında onun bir provokatör oluşu şeklinde yorumlanmıştır. Nazım Bey böyle bir beyannamenin varlığını kabul etmese de Komitern belgelerinde ve raporlarda onun bu beyannameyi imzaladığı bilgisi mevcuttur. Diğer taraftan Komitern temsilcisi tarafından Nazım Bey'in bu hareketi Rauf Bey ile anlaşma olarak değerlendirilmiştir[352].

---

[349] BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 7, Dosya No: 25, Sıra No: 18, (25.11.1922), s. 14.
[350] Golman'ın parti içerisindeki görüşlerini ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılma sürecine dair belge için bkz. Ek-6. BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 16, Sıra No: 1, (25.11.1922), s.14; Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 403-407.
[351] *a.g.e.,* s. 415-418.
[352]Nazım Bey'in Rauf Bey'e partinin kendisini feshettiği hususunda beyanname verdiğini belirten belge için bkz. Ek-5. BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 16, Sıra No: 1, (25.11.1922), s. 14.

Golman'ın Komitern'e yazdığı bir raporda Nazım Bey'in ne kadar kabul etmese de hükümetle gizli bir şekilde görüşerek böyle bir bildiri oluşturduğunu, bu bildiriye diğer imza atan üyelerin bilinçsiz ve istemeden imzaladıklarını, Nazım Bey'in Moskova'ya gitmemekte direndiğini bu sebeple de Komitern'in resmi bir evrak göndererek Nazım Bey'i Moskova'ya çağırmasını talep etmiştir. Ayrıca Nazım Bey'in Ankara'da kalması durumunda partinin sonunu getirebileceğini de belirten Golman bu konuda acele edilmesini söylemiştir[353].

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın son konferansı olan Çukurova Kilikya Konferansı 4-7 Ekim 1922'de Mersin'de gizlice yapılmıştır. Konferansa partinin yeni merkez komite üyelerinden Ata Çelebi başkanlık etmiş, Mersin fabrika işçileri adına katılan Komünist Hilmi ve Adana komünist işçilerinden Abdurrahman sekreterlik görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda konferansa Mersin, Tarsus ve Adana'da bulunan fabrikalardan çok sayıda işçi ve işveren katılmıştır. Toplanış amacı işçi sorunlarını çözmek ve işçi birliğini sağlamak olarak açıklanmıştır[354]. Ancak konferansın geneline bakıldığında burada yapılan konuşmalar bu problemleri çözmekten ziyade partinin içinde bulunduğu durumdan dem vurarak işçileri sınıfsal ayrımın varlığına inandıran, ihtilale teşvik edici bir nitelik taşımıştır.

Konferansta ülkenin içinde bulunduğu durum itibariyle henüz sonlanan savaşların ülke ekonomisini çıkmaza sürüklediği bundan en çok tarlasını ekip biçen köylünün ve sanayinin kötüleşmesiyle de işçinin etkilendiği belirilmiştir. Bu doğrultuda da ülkenin harici ve dâhili durumunu ve hükümetin işçi sınıfına olan tutumunu belirleyen birtakım kararlar alınmıştır. Bunlardan ilki hükümet bahsi geçen konularda iyileştirmeye gitmez ve işçi sınıfına bilhassa partiye baskılarına devam ederse işçilerin hükümete olan desteğinin geri çekileceğidir[355]. İkinci karar ise, işçilerin diğer meslek gruplarıyla (memurlar vd.) eşit hakka sahip olması konusunda

[353] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 417.
[354] *A.g.e.*, s. 469-470.
[355] George S. Harris, *a.g.e.*, s. 163.

ısrar edilmesi yönündedir. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin Batılı Devletlerle yaptığı her anlaşmanın işçi sınıfına yapılmış bir kışkırtıcı unsur olarak görülmesi de kabul edilmiştir. Ankara Hükümeti'nin Batılı devletlerden değil işçi sınıfından yardım alması gerektiği savunulmuştur. Bunların haricinde işçi sınıfının görevleri de düzenlenmiş ve bu konuda karar alınmıştır. İşçi sınıfının politik ve ekonomik temelde haklarını aramaları ve kendi sınıfsal örgütlerinde birleşmeleri gerektiği bildirilmiştir[356].

İşçi sınıfının amaçlarına ulaşmak için belirledikleri sınırlar ise "Gün içinde 8 saat çalışma şartı, gece çalışma şartının kaldırılması, çok zorunda kalınırsa işçilerin iki katı kadar ücret karşılığında çalıştırılması, asgari ücretin sendikalar tarafından belirlenmesi, öğretmenlerin vb. mesleklerin maaşlarının arttırılması, işçilere hayat sigortası bağlanması ve işçilerin ücretsiz muayene olması, İşçi bayramlarının 1 Mayıs, 18 Mart ve 7 Kasım olarak kabul edilmesi" şeklindedir[357]. Çukurova Kilikya Konferansı Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın son faaliyetidir. Bu konferanstan sonra illegal yürütülen faaliyetler hükümet tarafından durdurulmuştur.

[356] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 487-489.
[357] *A.g.e.*, 489-490.

3.4. HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN SONU- ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE YARGILANMA SÜRECİ

Kurtuluş savaşının sona ermesiyle beraber Sovyet Rusya'dan yardım alma konusu hükümet için eski önemini yitirmiştir. Sovyet Rusya'ya karşı siyasetin değişmesinin sebebi elbette sadece yardım ihtiyacının bitmiş olması değildir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'den beklediği devrimci rejimin Türkiye'de uygulanamayacağı en başından beri savunulmuştur. Hükümet içerisinde devrimci bir fırkanın bulunması da ülke için zararlı görülmüştür. Bilhassa hükümet böyle bir oluşum ile Sovyet Rusya'nın güdümünde olmak istememiş ve Sovyet Rusya'nın Türkiye içerisindeki faaliyetleri yönetmesi de sakıncalı bulunmuştur. Bu sebeple hükümet Rusya ile olan samimiyete set çekip Batı'ya yönelmenin en doğrusu olacağına kanaat getirmiştir[358]. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın güdümünde bulunan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın hükümet tarafından kapatılması da tesadüf değildir. Diğer taraftan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ikinci döneminde parti içerisinde oluşan muhalefet ve üyelerinin şahsi çıkarları yönünde hareket etmesi parti faaliyetlerinin duraksamasına ve Komitern ile olan ilişkilerini zedelemesine sebep olmuştur. Dolayısıyla hükümetin baskılarının arttığı dönemde parti bu sebeplerden dolayı hükümet karşısında kararlı bir duruş sergileyememiştir.

Çukurova Kilikya Konferansı'nın sona erdiği günlerde parti üyelerinin hükümetin partinin kendini kapatması kararına karşı gelip illegal faaliyetlerine devam etmesi, hükümetin parti üzerinde ağır önlemler almasıyla sonuçlanmıştır. *Yeni Hayat* dergisinde hükümetin bu kararını protesto eden neşirler derginin ve partinin kapatılmasına üyelerinin tutuklanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle *Yeni Hayat*'ın 26. Sayısında Rauf Orbay aleyhinde yazılmış bir yazı ile hükümet karşıtı tavır ve

[358] Orhan Yeniaras, *a.g.e.*, s. 246; Aralov, Türkiye'nin uyguladığı bu siyasetin Rusya tarafında hissedildiğini, Sovyet Rusya'nın 3 Ekim 1922'de kendi aracılığıyla Türkiye'ye bir nota göndererek Türkiye'nin Batı Devletleri (İtilaf Devletleri) ile olan bu yakınlaşmasından ve bu devletlerle yapılacak olan Mudanya Konferansı'ndan kendilerinin haberdar edilmediği yönünde sert bir çıkış yaptığını söylemektedir. Ancak bu notanın Türkiye tarafından önemsenmediği ve uyarılara rağmen Mudanya Konferansı'na gidildiği bilgisini vermektedir. S. İ. Aralov, *a.g.e.*, s. 188-189.

halkı galeyana sürükleyen hususlar açıkça ifade edilmiştir. Eylül ayına rastlayan bu yazıdan sonra hükümet parti üyelerinin ihtilal yapmak için çalışmalarda bulundukları gerekçesiyle sıkı bir takibata başlamıştır[359]. Parti üyeleri yakalanma korkusuyla bir süre saklanmıştır. Ancak Ekim ayına gelindiğinde bu durum onları tutuklanmaktan kurtaramamıştır.

19 Ekim 1922'de parti üyelerinin tutuklanması başlamıştır. Tutuklanan kişiler arasında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komite üyelerinin tamamı bulunmaktadır. Diğer tutuklananları ise parti içerisine Çukurova Konferansı ile sonradan dâhil olan komünist işçiler oluşturmuştur. Tutuklanan kişiler 24 Ekim 1922'de mahkemeye çıkarılmışlardır. Mahkemede bilhassa Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi'nin elçilikte yapılıp yapılmadığı ve Komitern'den kongre için para alıp almadıkları konusunda sorgulama yapılmıştır. Mahkeme sonucunda aralarından 11 kişi para cezası ile serbest kalmıştır. Serbest kalanların arasında parti üyelerinden Ata Çelebi'de bulunmaktadır. Tutuklu kalanlar arasında parti üyelerinden Nazım, Abdülkadir, Kenan ve Ahmet Beyler bulunmakla birlikte, konferansa katılan işçilerden ise Muhiddin, Şefik, Necati Beyler bulunmaktadır[360].

Tutuklanan üyelerin tekrar mahkemeye çıkarılması ve yargılanmalarının sonuçlanması ağustos 1923 yılına tekabül etmektedir. Bu süre zarfında tutuklu kalan üyelerden Nazım Bey, tutuklandıktan hemen sonra Ankara Valisi'ne ve Adliye Vekil'ine mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Ankara Valisi'nden hapiste gördükleri muameleye bir çözüm bulmalarını isterken, Adliye Vekili'ne ise partinin kapatılmasına sessiz kalındığını bu konuda tarafsız davranılması gerektiğini söylemiştir. Kasım ayına gelindiğinde ise Nazım Bey'in Komitern'in Doğu Temsilciliği'ne gönderdiği bir mektupta mevcuttur. Bu mektupta Komitern, parti üyelerinin tutuklama sürecinde yaşadıkları olaylardan parti üyelerinin akıbetinden haberdar edilmiştir[361].

---

[359] Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 197; George S. Harris, *a.g.e.*, s. 164.
[360] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 512-513.
[361] Mektupların tam metni için bkz. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 547- 550.

Tutuklu olan bu parti üyeleri nisan ve mayıs aylarında mahkemeye çıkarılmışlardır. Burada verdikleri ifadeler aynı olmakla beraber, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi'nden ve Komitern'den alınan paralardan haberlerinin ve bilgilerinin olmadığı yönündedir. Moskova'ya Komitern Kongresine giden Salih Hacıoğlu da Ankara'ya dönmesi akabinde tutuklanmıştır. Tutuklandıkları ekim ayından ağustos ayına kadar geçen süre sonucunda 9 Ağustos 1923 yılında mahkemenin verdiği karar özetle şu şekildedir: Tutuklu bulunan parti üyelerinin 3 er ay hapis ve dönemin parasıyla 25 lira para cezasına çarptırılmasına, bu cezayı mahkeme süresi boyunca hapis yattıkları sebebiyle de tahliye edilmelerine karar verilmiştir. Salih Hacıoğlu bu cezalar haricinde İmalat-ı Harbiye Müdürü Tevfik Bey'e hakaret etmesi sebebiyle yukarıdaki cezaya ek olarak 15 gün hapis ve 100 lira para cezası almıştır[362]. Serbest kalan parti üyelerinden sadece Ata Çelebi'nin Mersin'de bir gazete çıkarmaya başladığı bilgisine rastlanmaktadır. Diğer taraftan Parti üyelerinden Nazım Bey'in tekrar komünist faaliyetlere girişebileceği kuşkusuyla hükümet tarafından sınır dışı edilmiş, Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır[363].

Üyelerin serbest kalmaları akabinde partiyi tekrar canlandırma teşebbüslerine girişmedikleri bilinmektedir. Böylece Ankara'daki sol hareket tamamen bastırılmıştır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasından sonra İstanbul'daki Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası ve Müstakil Sosyalist Fırkası gibi partiler faaliyetlerine devam etmiş, ancak 1923 yılından itibaren partiler kapatılarak üyeleri tutuklanmış, İstanbul'daki komünist gruplar da dağıtılmıştır[364]. Komünizm propagandası yapmak suretiyle Rusya'da Türkçe olarak yayınlanan Yeni Fikir ve Yeni Hayat gazetelerinin 22 Temmuz 1923 yılında çıkarılan bir kanun ile Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır[365].

---

[362] *A.g.e.*, s. 598-600.
[363] BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 5, Dosya No: 23, Sıra No: 2, (1.08.1922), s. 1.
[364] Bu partiler hakkında ayrıntılı bilgi için ; Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 378-393.
[365] Bu kanun metni için bkz. Ek-7. BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 7, Dosya No: 25, Sıra No: 18, (22.07.1923), s. 1.

SONUÇ

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ilk olarak Hafi Komünist Partisi ismi ile 14 Temmuz 1920 yılında gizli bir parti olarak kurulmuştur. Gizli faaliyet döneminde işçileri, köylüleri ve düşük mertebeli askerleri etrafında toplayarak kısa sürede geniş kesimlere hitap etmiştir. Bu yönüyle Anadolu'da bu dönemde kurulan diğer komünist partilerden ayrılmıştır. Bunda 1920 yılında Anadolu'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin gizli bir parti olması sebebiyle halk tarafından pek bilinmemesi ve Halk Zümresi'nin faaliyetlerinin kısa süre içerisinde durdurulmuş olmasının da etkisi büyüktür.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gizli faaliyet döneminde yaptığı propaganda faaliyetleri sebebiyle hükümet tarafından takibata alınmıştır. Gizli faaliyet döneminde faaliyetlerini rahat yürütemeyen parti üyeleri 7 Aralık 1920 tarihinde hükümete beyannamelerini vererek resmi olarak faaliyete başlamışlardır. Üyelerinin büyük çoğunluğunun daha önce Yeşil Ordu Cemiyeti'nde de bulunması, bu iki partinin birleşmesi yönünde bir algı oluşmuş olsa da bu algı dönemin yanlış yorumlamasının bir ürünü olmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın siyasi programları, savunduğu görüşler ve benimsediği prensipler birbirinden farklıdır. Yeşil Ordu Cemiyeti İslami Komünizmi benimsemiş iken, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kendini Bolşevik olarak adlandırarak bu dönemde Anadolu'da kurulan tüm komünist teşekküllerden ayrılmıştır. Dolayısıyla bu durum parti birleşmesinden ziyade üyelerin birleşmesi şeklinde açıklanabilmektedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası işçi ve köylülerin haklarını savunmak, işçi hareketlerini üstlenmek amacıyla ortaya çıktıklarını bildirmişlerdir. Ancak faaliyet dönemleri incelendiğinde bu amaçları paravan olarak kullandıkları göze çarpmaktadır. Parti üyeleri halkın hakkını aramaktan ziyade çeşitli propaganda faaliyetleri ile halkı ihtilale teşvik etmişler, Anadolu'da ihtilal yolu ile hükümeti devirmeyi amaçlamışlardır.

Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu'da ortaya çıkan komünist teşekküllerin kendilerine Sovyet Rusya'yı model aldıkları görülmektedir. Ancak bu teşekküllerin faaliyetleri incelendiğine hiçbir komünist partinin tam anlamıyla Bolşevik prensiplere dayanmadığı görülmektedir. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi partileri İslami Komünizm üzerinde durmuş, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Resmi Komünist Fırkası da isminde komünist ibaresini bulundurmasına rağmen komünist unsurlara dayanmamıştır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri kendilerini Bolşevik olarak adlandırıp faaliyetlerine başlamalarına karşın Bolşeviklik konusunda çok az bilgi sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Bu konu hakkında bilgileri genellikle Türkiye'ye gelen Rus temsilcileri ya da Komitern'in direktifleri ile olmuştur. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kendilerine model olarak Bolşevikliği ve onun getirdiği prensipleri almaları Sovyet Rusya'ya ve Rusya'daki ihtilallere sempati duymalarından ve Anadolu'daki faaliyetlerinde madden ve manen Sovyet Rusya'nın desteğini almak istemelerinden kaynaklanmıştır. Sovyet Rusya'nın ve Komitern'in maddi manevi yardımlarına ihtiyaç duydukları da dönem içinde karşılaşılan unsurlar içindedir. Kendilerini komünist olarak görüp Komitern'in 21 şartını kabul etmemeleri, üyelerinin söylemleriyle tezatlık arz etmektedir. Her ne kadar bu konuda Komitern temsilcisi ile olan münakaşalarını öne sürseler de akabinde Komitern'den bekledikleri yardımın gelmediğini söylemeleri, üyelerin bu konuda tavırlarını ortaya koymaktadır. Parti üyelerinin bu tutumu politik yaklaşım sergilediklerinin bir göstergesidir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyeleri bu dönemde sosyalizm ve komünizmden daha çok Rus sempatizanlığı ve madden ve manen Rusya tarafından desteklenmesi karşılığında Bolşevikliği benimsemişlerdir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa Rus yardımlarının kapılarını aralamak için nasıl politik davrandı ise parti üyelerinin bu konuda da yaklaşımları aynı olduğu görülmektedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın parti üyelerine bakıldığında partide Halkçı yönleriyle ön plana çıkan üyelerin partide sivrildiği görülmektedir. Bilhassa Nazım Bey ve Mehmet Şükrü Bey bu Halkçılar arasındadır. Nazım Bey'in komünist olmamasına rağmen parti içinde ön plana çıkması ve etrafında büyük taraftar toplaması komünist olarak adlandırılan bir partide dikkat çekici bir durumdur. Partinin faaliyet dönemlerine bakıldığında ise, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk faaliyet dönemi çok kısa sürmesine karşın ikinci faaliyet dönemine kıyasla etrafında daha çok taraftar topladığı görülmektedir. Bunda partinin üyelerinin tutuklanması ve hapise girmelerinin de etkisi büyüktür. Üyelerinin affedilmesiyle birlikte hapisten çıkan parti üyelerinin aynı taraftarı bulması bu sebeple zorlaşmıştır. Ayrıca ilk faaliyet döneminde partide bulunan bazı üyelerin, ikinci faaliyet döneminde partiye girmemeleri aynı sebepten kaynaklanmıştır. Bu üyeler çekimser kalmayı tercih etmişlerdir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk faaliyet döneminde üyeler arasında muhalefet durumu söz konusu değil iken ikinci faaliyet döneminde ortaya çıkan muhalefet kendini oldukça hissettirmiştir. Parti faaliyetleri üyeler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı bir süre aksamış, partinin yeniden kurulması bir süre gecikmiştir. Bu dönemde partide şahsi çıkarların ön plana çıktığı görülmektedir. Bilhassa Nazım Bey'in mecliste mebusluk görevine geri gelebilmek için partiyi feshetmeyi göze alması bu şahsi çıkarların bir göstergesidir. Parti üyeleri bu dönemde parti faaliyetlerinde özgür olmak istemişlerse de gerek Rus elçiliği gerekse Komitern'in parti içerisindeki aktif yapısı parti üyelerinin Komitern ve Rus elçiliğine tavır almasına sebebiyet vermiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ilk faaliyet döneminde Bakü Türk Komünist Fırkası ile irtibat halinde olmuştur. Mustafa Suphi'nin tasfiye ederek yeniden oluşturduğu Bakü Türk Komünist Fırkası III. Enternasyonal'e doğrudan bağlı olması Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin bu partiyi Komitern'e ulaşmada aracı olarak görmelerine sebebiyet vermiştir. İlk faaliyet döneminde bu fırka ile irtibatta olan parti, Komitern ile bağlantı kurması akabinde ikinci faaliyet döneminde Bakü Türk Komünist Fırkası ile irtibatını kesmişir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın dönem içerisinde bir diğer dikkat çeken unsuru ise parti içerisinde kadınlara da yer vermesidir. Dönemin şartları içerisinde kadınların partilerde bulunması Türkiye içerisinde görülmeyen bir durumdur. Bilhassa bu dönemde dinî bakış açısı ve ataerkil zihniyet kadınların parti içerisinde bulunmasını engellemiştir. Kadınların partilerde yer alması günümüzde bile tartışmalı bir konu olmuştur. Günümüzde kadın parti üyeleri genellikle hemcinslerine hitap edebilmesi ve onları kendi taraflarına toplayabilmesi yönüyle parti içerisinde tercih edilmişlerdir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın içerisinde bulunan kadın üyelerin de kadınlar arasında teşkilatlanma ve propaganda faaliyetlerini yürüttükleri bilinmektedir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içerisinde kadın üyelerin kadınlar arasında teşkilatlanmaları için bir aracı olarak görüldükleri söylenebilir. Ancak o dönem için kadınların bu sebeple bile olsa parti üyeliğinde bulundurulması partinin dönem içindeki diğer partilere kıyasla ilerici bir görüşe sahip olduğunun da göstergesidir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyet dönemleri Türkiye - Sovyet Rusya ilişkisine bağlı olarak gelişim göstermiştir. Parti faaliyetleri hükümet karşıtı tavırlarından dolayı durdurulmuş, parti üyeleri tutuklanarak ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. 1921 yılı eylül ayında Sovyet Rusya'nın ısrarları ile parti üyeleri affedilmiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde Sovyet Rusya'dan gelen yardımlar oldukça önemli bir yere sahip olduğu için hükümet ve Mustafa Kemal Paşa parti üyelerinin faaliyetlerine biraz daha müsamaha göstermeye çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde artık Rusya ile olan ittifak eski önemini yitirmiştir. Dolayısıyla bu durum parti faaliyetlerine de yansımış, parti propaganda faaliyetleri ve halkı isyana teşvik edici söylemleri Kurtuluş Savaşı'nda tehlike arz etmesi sebebiyle parti kapatılmış, üyeleri tutuklanmıştır. 1923 yılı itibariyle hükümet tarafından Anadolu'daki komünist faaliyetler tamamen durdurulmuş, parti üyelerinin serbest kalmaları akabinde tekrar parti kurma ya da komünist faaliyet yürütme girişiminde bulunmamışlardır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ YURTDIŞI ARŞİV BELGELERİ (RUSYA MİLLİ ARŞİVİ'NDEKİ TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ BELGELER)

BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 6, Sıra No: 3, (00.00.1920).

BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 13, Sıra No:3, (00.00.1921).

BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 7, Sıra No: 2, (21.04.1921).

BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 10, Sıra No: 3, (26.10.1921).

BCA, Fon No: 930-2-0-0, Kutu No: 2, Dosya No: 16, Sıra No: 1, (25.11.1922).

BAŞBAKANLIK KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 1, Dosya No 8, Sıra No: 12, (09.11.1920).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 1, Dosya No: 15, Sıra No: 19, (10.10.1920).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 5, Dosya No: 23, Sıra No: 2, (1.08.1922).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 7, Dosya No: 18, Sıra No: 16, (7.05.1923).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 7, Dosya No: 30, Sıra No: 11, (1.09.1923).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 7, Dosya No: 25, Sıra No: 18, (22.07.1923).

BCA, Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 13, Dosya No: 13, Sıra No: 7, (11.03.1925).

BAŞBAKANLIK MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BCA, Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 54, Dosya No: 354, Sıra No:23, (26.5.1921).

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BOA, Dâhiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), Kutu No: 54 Gömlek No. 48 Sıra No:0 (H.15.11.1337- 15 Kasım 1921).

BOA, Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), Kutu No: 102 Gömlek No. 109, Sıra No:0 (H.15.11.1337- 15 Kasım 1921).

RESMİ YAYINLAR

T.B.M.M. GİZLİ CELSE ZABITLARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.I, Devre I, Celse IV, Ankara 24 Nisan 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.II, Devre I, Celse III, Ankara 29 Mayıs 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.II, Devre I, Celse III, Ankara 3 Temmuz 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.III, Devre I, Celse I, Ankara 9 Ağustos 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.IV, Devre I, Celse II, Ankara 25 Eylül 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.V, Devre I, Celse IV, Ankara 11 Ekim 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.V, Devre I, Celse III, Ankara 16 Ekim 1920.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.VII, Devre I, Celse III, Ankara 22 Ocak 1921.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.VIII, Devre I, Celse III, Ankara 1 Şubat 1921.

T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.XIII, Devre I, Seksen üçüncü İnikat, Ankara, 29 Eylül 1921.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.XXI, Devre I, yetmiş birinci İnikat, Ankara, 12 Temmuz 1922.

GAZETE

Hâkimiyet-i Milliye, no: 60, 16 Ekim 1920.

Hâkimiyet-i Milliye, no: 73, 31 Ekim 1920.

Hâkimiyet-i Milliye, no: 101, 2 Şubat 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, no: 108, 14 Şubat 1921.

ARAŞTIRMA ESERLERİ VE KİTAPLAR

Akal, Emel, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm,* İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____ , *Moskova Ankara Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Akbulut, Erden, - Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Akşin, Sina, *İç Savaş Ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Anweiler, Oskar, *Rusya'da Sovyetler (1905-1921),* (çev. Temel Keşoğlu), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 1990.

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 2*, (çev. Hasan Ali Ediz), Yenigün Haber Ajansı Basım Ve Yayıncılık, İstanbul 1997.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C. II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999.

Bourgin, Georges - Adamov, Arthur, *1871 Paris Komünü*, (çev. A. Tokatlı-G. Üstün), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1968.

Carr, Edward Hallett, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi* (1917-1923), C. 2, (çev. Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul 1998.

_____ , *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi (1917-1923),* C. 1, (çev. Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul 2005.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları (21/11/1920- 2/6/1922)*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.

Cengiz, Halil Erdoğan, *Enver Paşa'nın Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Cliff, Tony, *Lenin I (1893-1914) Partinin İnşası*, (çev. Tarık Kaya), Yeni Gün Yayınları, İstanbul 1987.

————, *Lenin 4 Bolşevikler ve Dünya Devrimi*, (çev. Bernar Kutluğ), İde Yayınları, İstanbul 2000.

Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki,* İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Erdem, Hamit, *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart- Eylül 1922*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.

———————— , *1920 Yılı Sol ve Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası,* Sebil Yayınları, İstanbul 1995.

Getzler, Israel, *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Cambridge University Press, New York 1967.

Gorkiy, M. – Molotov, V. – Voroşilov, K. – Kirov, S. – Jdanov, A. – Stalin, J., *1917 Sovyet Devrimi*, (çev. Alaaddin Bilgi), C. I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2014.

Güran, Ali Ergin, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları Emek I-Yeni Hayat 1-2-3*, Katkı Yayınları, İstanbul 1975.

Gürün, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Güven, Cemal, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas Ve Görüşmeleri (Asker Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

Harris, George S., *Türkiye'de Komünizm Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976.

Heywood, Andrew, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, (çev. Özgür Tüfekçi), Adres Yayınları, Ankara 2010.

İleri, R. Nuri, *Atatürk ve Komünizm Kurtuluş Savaşı Stratejisi*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2014.

Kakınç, Halit, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, Bulut Yayınları, İstanbul 2003.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar***,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Lenin, Vladimir I., *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, (çev. M. Ardos), Sol Yayınları, Ankara 1969.

_____ , *III. Enternasyonal Konuşmaları*, (çev. Cemal Eren), Pencere Yayınları, İstanbul 1989.

_____ , *Lenin 2017- Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak,* (der. Slavoj Žižek), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.

_____ , *Seçme Eserler*, (çev. Saliha N. Kaya), C. III, İnter Yayınları, Ankara 1994.

Marks, Engels, Lenin**,** *Kadın ve Aile*, (çev. Öner Ünalan), Eriş Yayınları, İstanbul 2006.

Marx, Karl,- Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, (çev. Tanıl Bora), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018.

Nur, Rıza, *Dr. Rıza Nur'un Moskova- Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980),* C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele 1919-1922,* C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

Perinçek, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Reyhan, Hakan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov Ve Sultan Galiyev*, Alter Yayınları, Ankara 2010.

Robinowitch, Aleksandr, *Devrim'e Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (çev. Serpil Pehlivan), Yordam Kitap, İstanbul 2014.

_____ , *Bolşevikler İktidarda Petrograd'da Sovyet Yönetiminin İlk Yılı,* (çev. C. Saday- H. Başgüney-N. Elmas), Yordam Kitap, İstanbul 2013.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972*, Hareket Yayınları, İstanbul 1972.

_____ , *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Mars Matbaası, Ankara 1968.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Zafer Yayınları, İstanbul 1987.

Sonyel, Salahi R., *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

_____ , *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003,

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa-İttihat Ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş,* Kamer Yayınları, İstanbul 1997.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik Tarihi), (haz. SBKP Merkez Komitesi Komisyonu), Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Tevetoğlu Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

_____ , *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

Tunçay, Mete, *Türkiye Sol Tarihine Notlar-Tarih ve Toplum Yazıları,* İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

_____ , *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967.

Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, (çev. Doğukan Mızrak- Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

Yeniaras, Orhan*, Atatürk'ün Kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi Ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler*, Alter Yayınları, Ankara 2012.

Weber, Hermann, *III. Enternasyonal Belgeler 1919-1943*, (çev. Ümit Kıvanç), Belge Yayınları, İstanbul 1979.

MAKALELER

Ahmad, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* (der. Mete Tunçay - Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 13-32.

Albayrak, Mustafa, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18, Ankara 1996, s. 89-121.

Arbaç İmren, "Millî Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu - Çerkez Ethem - Mustafa Suphi Ve Arkadaşları Üçgeni", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi,* C. 1, S. 2, İstanbul 2017, s. 38-54.

Coşar, A. Mevhıbe - Türkmen, Emre, "Bir Kavram Alanı Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyan", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları,* Trabzon 2017, s. 11-28.

Çalışkan, Ülkü, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk- Sovyet Rusya İlişkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 93-110.

_____ , "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Malî ve Askerî Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Ankara 2006, s. 35-54.

_____ , "27 Şubat Devrimi Sonrasında Geçici Hükümetin Kuruluşu ve Yönetim Problemi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28, S. 1, İstanbul 2018, s. 1-20.

Erol, Mehmet S.- Abdürrahim F. Aydın, "Kafkas Seddi Projesi ve Türkiye" *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 7, Ankara 2014, s. 19-35.

Gökay, Bülent. "The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Documents" , *Turkish Studies Association Bulletin*, vol. 18, no. 2, 1994, pp. 41-57.

Günal, Vehbi Alpay – Çelen, Gökhan, "Sultan Galiyev 'in Turan Sosyalist Devleti Fikrinin İncelenmesi", *II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kütahya 2017, s. 329-342.

Jäschke, Gotthard, "Türk-Rus Dostluk İlişkilerine Giden Yol" (çev. Aytunç Ülker), *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı VI, İzmir 2010, s. 203-217.

Kayıran, Mehmet, - Metintaş, Mustafa Y., "Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 5, Ankara 2013, s. 579-615.

Kılavuz, Nuran, "Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-i Seyyare'nin Teşkili ve Tasfiyesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 1, Elazığ 2011, s. 273-288.

Sarısaman, Sadık, - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, C. 9, S. XXV, İzmir 2016, s. 269-310.

Toprak, Zafer, "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 13, İstanbul 1981, s. 141-156.

Tekeli, İlhan, - İlkin, Selim, "(Kör) Ali İhsan Bey ve Meslek-i Temsil Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, İstanbul 1977, s. 283-457.

Yıldırım, Emek, “Ekim Devrimi’nin Üç Önemli Kadın Figürü Üstünden Rusya’da Devrim ve Kadın”, *1917 Rusya'da Devrimde Devrim*, (der. Mehmet Ö. Alkan - Y. Doğan Çetinkaya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 195-213.

Yurdakul, İlhami, “Kûtü’l Amâre’nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa”, *Kûtü’l Amâre 1916 Olaylar Hatıralar Raporlar*, (Derleyen Mehmet Yaşar Ertaş - Hacer Kılıçarslan), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 124-140.

DİZİN

A

A. Şliapnikov, 30

Abdulkadir Bey, 90

Adnan (Adıvar), 58, 67

Afyon Karahisar, 77, 81, 82

Ahmet Hilmi, 77, 81

Albay İlyaçef, 41

Albay Kazım (Özalp), 39

Ali Fuat Paşa, 14, 35, 66, 67, 68, 88, 89, 106

Ali İhsan (İloğlu), 62

Ali Rıza (Özdarende) Efendi, 92

Amasya, 35, 55, 85, 107

Anadolu, I, V, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 36, 37, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 80, 82, 86, 88, 97, 100, 106, 107, 110, 117, 119, 126

Ankara, I, II, VIII, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 67, 70, 71, 73, 75, 78, 79, 81, 82, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 97, 99, 101, 102, 106, 107, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128

Ankara Hükümeti, I, VIII, 41, 43, 44, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 75, 97, 114

Ata (Çelebi), 108, 110

B

Baha Sait Bey, 40

Bakü, V, 16, 18, 23, 40, 42, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 68, 72, 73, 79, 83, 84

Bakü Türk Komünist Fırkası, VIII, 49

Bekir Sami (Kunduh), 43

Bolşevik, I, 10, 14, 15, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 46, 50, 52, 58, 59, 61, 65, 66, 67, 68, 71, 73,

74, 78, 83, 85, 86, 95, 117, 119, 124, 126

Bolşeviklik, I, 11, 13, 14, 15, 19, 35, 36, 41, 49, 65, 72, 76, 80, 83, 88, 117

C

Celaleddin Arif Bey, 45

Cemile Nevşirvanova, 70, 73, 92

Ç

Çarlık Rusya, V, 21, 22, 76

Çerkez Ethem, 57, 60, 67, 68, 85, 86, 87, 128

Çukurova-Kilikya Konferansı, 115

D

Devrim, 13, 22, 28, 74, 80, 123, 126, 128, 129

Doğu Halkları Kurultayı, 51, 52

E

Emek, IX, 12, 74, 78, 79, 81, 82, 84, 90, 92, 99, 100, 101, 124, 129

Enver Paşa, 40, 44, 48, 56, 124

Erkan-ı Harp Mustafa, 49

Eskişehir, 58, 61, 67, 75, 81, 86

F

Fatma Hacıoğlu, 70, 73

Fransa, 20, 28, 50, 96, 98, 105

Fuat Sabit, 40, 44, 45, 49, 51

G

Geçici Hükümet, 25, 26, 27, 28, 30, 71

Georgi Llov, 25

Georgiy V. Çiçerin, 43

H

Hafi Komünist Parti, 56

Hâkimiyet-i Milliye, 12, 13, 38, 39, 46, 47, 57, 65, 67, 82, 123

Hakkı Behiç, 13, 58, 65, 66

Halil Paşa, 40, 44, 45, 49, 51, 126

Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi, 106, 107, 116

Halk Zümresi, V, VIII, 16, 17, 48, 61, 62, 63, 64, 76, 77, 78, 82, 117

I

I. Dünya Savaşı, 22, 31, 40, 51, 56, 59, 60, 65, 97

II. Nikolay, 22, 24, 27, 76

III. Enternasyonal, 17, 18, 19, 40, 51, 54, 66, 68, 72, 73, 83, 94, 96, 103, 110, 125, 127

İ

İbrahim Süreyya (Yiğit), 58

İbrahim Tali (Öngören), 43, 53, 54

ihtilal, 21, 28, 29, 30, 37, 76, 80, 86, 115

İkaz, IX, 12, 81, 99, 100, 101

inkılap, 53, 80

İslami Komünist, I, 59, 62, 68, 79

İsmail Hüsrev (Tokin), 110

İtilaf Devletleri, 35, 36, 98, 115

İttihatçı Bolşevizm, 48

K

Kamanev, 26, 29, 30, 31

Karahisar-ı Şarki, 81

Karakol Cemiyeti, 16, 40

Karl Marx, 20, 62

Kastamonu, 14, 43, 81, 82

Kazım Karabekir Paşa, 14, 19, 35, 40, 42, 43, 45, 49, 50, 53, 56, 66

Kerenskiy, 24, 25, 27, 28, 29, 31

Kızıl Ordu, 36, 41, 47, 56, 57, 85, 108

komünizm, I, V, 11, 13, 16, 17, 19, 20, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 60, 64, 65, 66, 67, 75, 76, 79, 85, 104, 119

Konya, 38, 55, 82, 107, 125

Kurtuluş Savaşı, I, III, IV, V, 11, 13, 14, 18, 19, 34, 38, 39, 40, 41, 43, 47, 48, 53, 55, 56, 64, 65, 68, 70, 75, 84, 85, 97, 105, 114, 117, 125, 126, 127, 128

Kurucu meclis, 29, 32

Kuvayı Milliye, 70

Kuvayı Seyyare, 60, 85

M

M. Lütfi (Azer) Efendi, 92

Marksizm, 59

Mehmet Şükrü, 12, 77, 80, 81, 87, 92, 93, 94, 118

Memduh Şevket, 74

Mersin, 93, 105, 107, 110, 113, 117

Mezopotamya, 93, 102

Millî Mücadele, 18, 35, 39, 40, 41, 44, 48, 57, 95, 126

Milyukov, 25, 27

Moskova, 14, 17, 23, 29, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 59, 67, 68, 83, 88, 89, 106, 110, 112, 113, 115, 116, 123, 124, 126

Muhittin Baha (Pars), 58

Mustafa Kemal Paşa, I, 13, 14, 15, 18, 19, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 76, 78, 86, 88, 89, 91, 97, 105, 110, 117, 119, 125

Mustafa Suphi, 18, 50, 51, 54, 55, 57, 68, 108, 123, 128

O

Oruç Ali, 45, 73

Osman (Rize), 43

P

Paris Komünü, 20, 91, 124

Petrograd, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 71, 74, 126

R

Rauf Bey, 104, 112, 113

Resmi Komünist Parti, 48, 68, 69, 77

Rıza Nur, 48, 67, 89, 126

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 23, 26, 71

S

Salih (Yeşiloğlu) Efendi, 92

Salih Hacıoğlu, 70, 81, 87, 90, 91, 92, 93, 101, 108, 109, 110, 111, 116

Salih Zeki, 49, 50, 52, 53, 56

Seyfi (Düzgören), 43

Sırrı (Bellioğlu),, 58

Sırrı (Tayanç) Bey, 92

Sivas, 38, 40, 41, 55, 82, 85, 107

Sosyalizm, I, 20, 39, 127

Sovyet Rusya, I, IV, V, 15, 19, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 63, 64, 66, 68, 71, 76, 85, 98, 115, 117, 124, 128

Sultan Galiyev, 59

Süleyman Sami,, 49, 56

Ş

Şerif Manatov, 46, 70, 75, 88

Şeyh Servet, 58, 77, 85, 87, 92

T

T.B.M.M., 10, 34, 41, 42, 86, 95, 96, 111, 122

Talat (Muşkara), 49

Tevfik Rüştü (Aras), 68, 88

Tokat Mebusu Nazım, 12, 58, 62, 77

Trabzon,, 55, 82, 107

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, I, III, IV, V, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 56, 69, 79, 82, 83, 96, 116, 119, 123, 124

U

Upmal Angorski, 45, 73

V

V. Milyutin, 30

Vakkas Ferit, 46

Vladimir Lenin, 19, 21, 71, 100

Volinski, 24

Y

Yabanabad, 82

Yeni Hayat, IX, 12, 77, 91, 94, 99, 100, 111, 112, 115, 117, 124

Yeşil Ordu Cemiyeti, V, 16, 17, 48, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 69, 70, 77, 78, 82, 87, 117

Yeşil Ordu Nizamnamesi, 58

Yozgat, 82

Yusuf Kemal (Tengirşek, 43, 67

Yüzbaşı Yakup, 49

Z

Zinovyev, 29, 30, 31, 54

Ziynetullah Nevşirvanov, 70, 87, 92, 93, 94

EKLER

EK-1

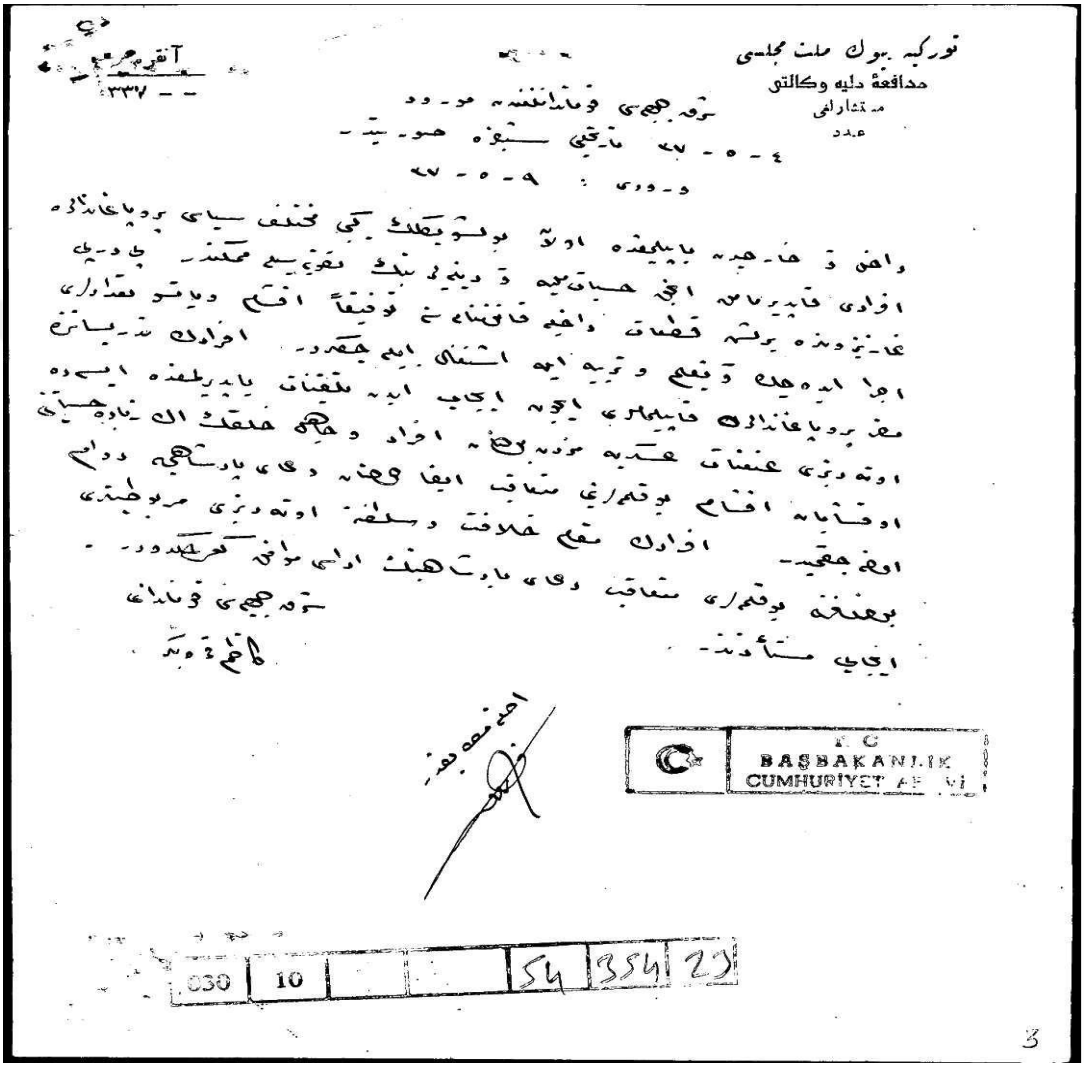

(Dâhilde ve hariçte Bolşeviklik gibi çeşitli siyasi propagandalara karşı tedbir alınması için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 26.05.1921 tarihinde çıkarılan kararı içeren belge).

EK-2

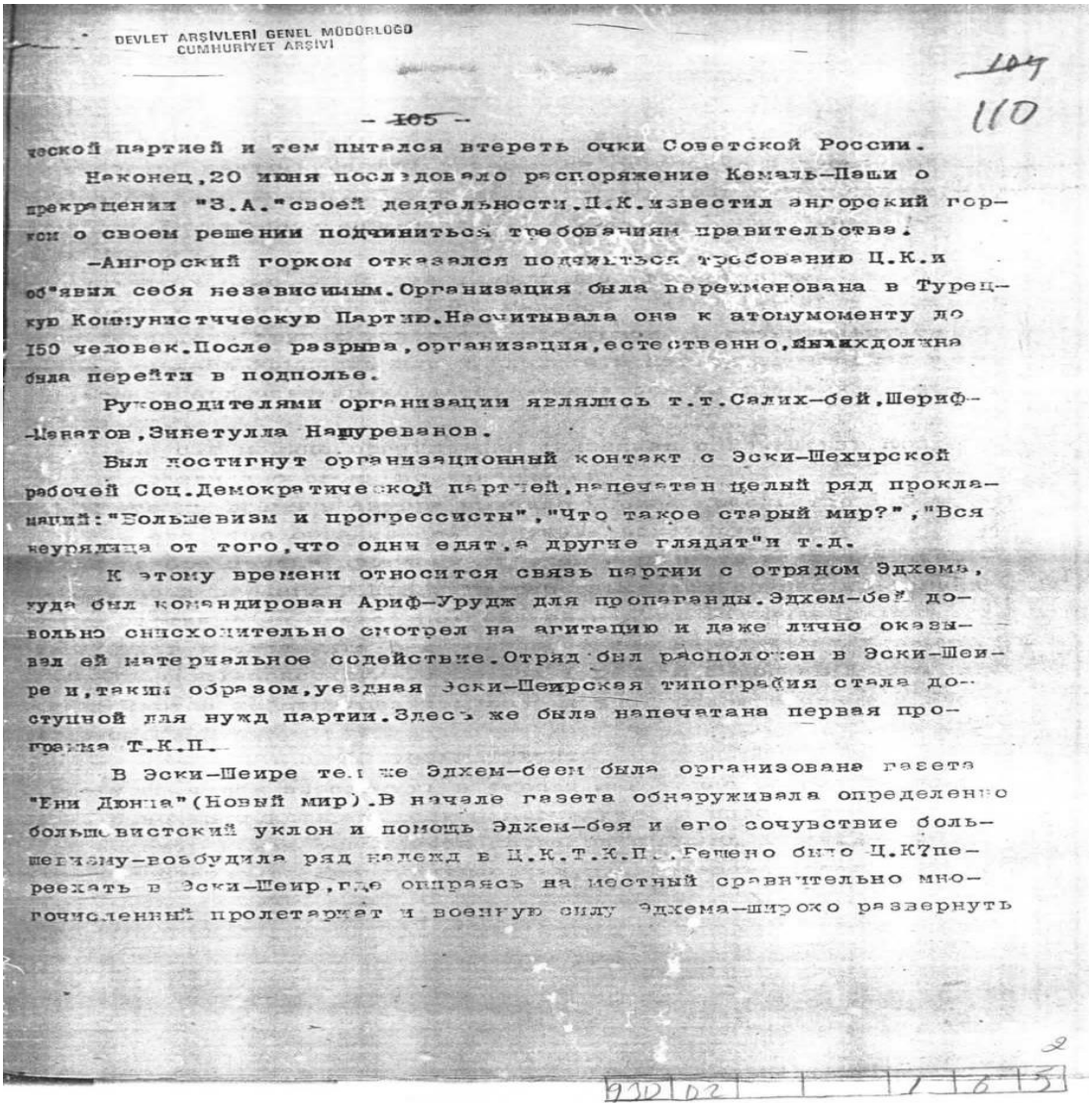

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

~~104~~
110

- ~~105~~ -

ческой партией и тем пытался втереть очки Советской России.

Наконец, 20 июня последовало распоряжение Кемаль-Паши о прекращении "З.А." своей деятельности. Ц.К. известил ангорский горком о своем решении подчиниться требованиям правительства.

-Ангорский горком отказался подчиниться требованию Ц.К. и об"явил себя независимым. Организация была переименована в Турецкую Коммунистическую Партию. Насчитывала она к атому моменту до 150 человек. После разрыва, организация, естественно, должна была перейти в подполье.

Руководителями организации являлись т.т. Салих-бей, Шериф-Манатов, Зинетулла Нашуреванов.

Был достигнут организационный контакт с Эски-Шехирской рабочей Соц. Демократической партией, напечатан целый ряд прокламаций: "Большевизм и прогрессисты", "Что такое старый мир?", "Вся неурядица от того, что одни едят, а другие глядят" и т.д.

К этому времени относится связь партии с отрядом Эдхема, куда был командирован Ариф-Урудж для пропаганды. Эдхем-бей довольно снисходительно смотрел на агитацию и даже лично оказывал ей материальное содействие. Отряд был расположен в Эски-Шеире и, таким образом, уездная Эски-Шеирская типография стала доступной для нужд партии. Здесь же была напечатана первая программа Т.К.П.

В Эски-Шеире тем же Эдхем-беем была организована газета "Ени Дюнна" (Новый мир). В начале газета обнаруживала определенно большевистский уклон и помощь Эдхем-бея и его сочувствие большевизму-возбудила ряд надежд в Ц.К.Т.К.П. Решено было Ц.К7переехать в Эски-Шеир, где опираясь на местный сравнительно многочисленный пролетариат и военную силу Эдхема-широко развернуть

2

930 02 1 6 5

(Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından kapatılması ve Hafi Komünist Parti'nin 1920 sonbaharında kurulması hakkında bilgi veren Rusça belge).

EK-3

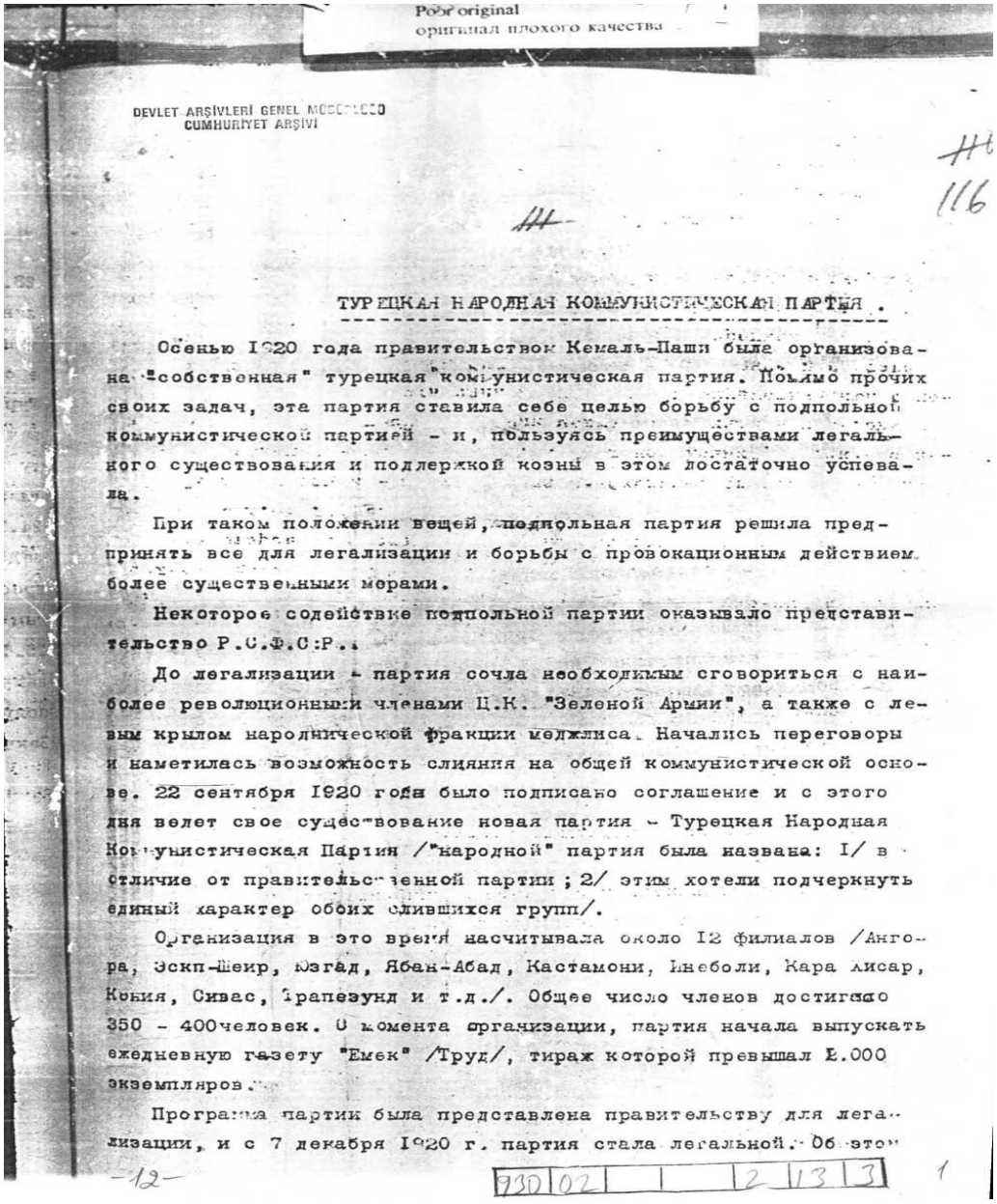

Poor original
оригинал плохого качества

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

116

ТУРЕЦКАЯ НАРОДНАЯ КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ.

Осенью 1920 года правительством Кемаль-Паши была организована "собственная" турецкая коммунистическая партия. Помимо прочих своих задач, эта партия ставила себе целью борьбу с подпольной коммунистической партией - и, пользуясь преимуществами легального существования и поддержкой казны в этом достаточно успевала.

При таком положении вещей, подпольная партия решила предпринять все для легализации и борьбы с провокационным действием более существенными мерами.

Некоторое содействие подпольной партии оказывало представительство Р.С.Ф.С.Р.

До легализации - партия сочла необходимым сговориться с наиболее революционными членами Ц.К. "Зеленой Армии", а также с левым крылом народнической фракции меджлиса. Начались переговоры и наметилась возможность слияния на общей коммунистической основе. 22 сентября 1920 года было подписано соглашение и с этого дня ведет свое существование новая партия - Турецкая Народная Коммунистическая Партия /"народной" партия была названа: 1/ в отличие от правительственной партии; 2/ этим хотели подчеркнуть единый характер обоих слившихся групп/.

Организация в это время насчитывала около 12 филиалов /Анкара, Эскп-Шеир, Юзгад, Ябан-Абад, Кастамони, Инеболи, Кара Хисар, Конья, Сивас, Трапезунд и т.д./. Общее число членов достигало 350 - 400человек. С момента организации, партия начала выпускать ежедневную газету "Емек" /Труд/, тираж которой превышал 8.000 экземпляров.

Программа партии была представлена правительству для легализации, и с 7 декабря 1920 г. партия стала легальной. Об этом

-12-

930 02 1 2 13 3

(Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşu, şubeleri, Halk Zümresi üyeleri ile anlaşma imzalaması hakkında bilgi veren ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Resmi Komünist Partisi ile mücadelesini içeren 1921 tarihli Rusça belge).

EK-4

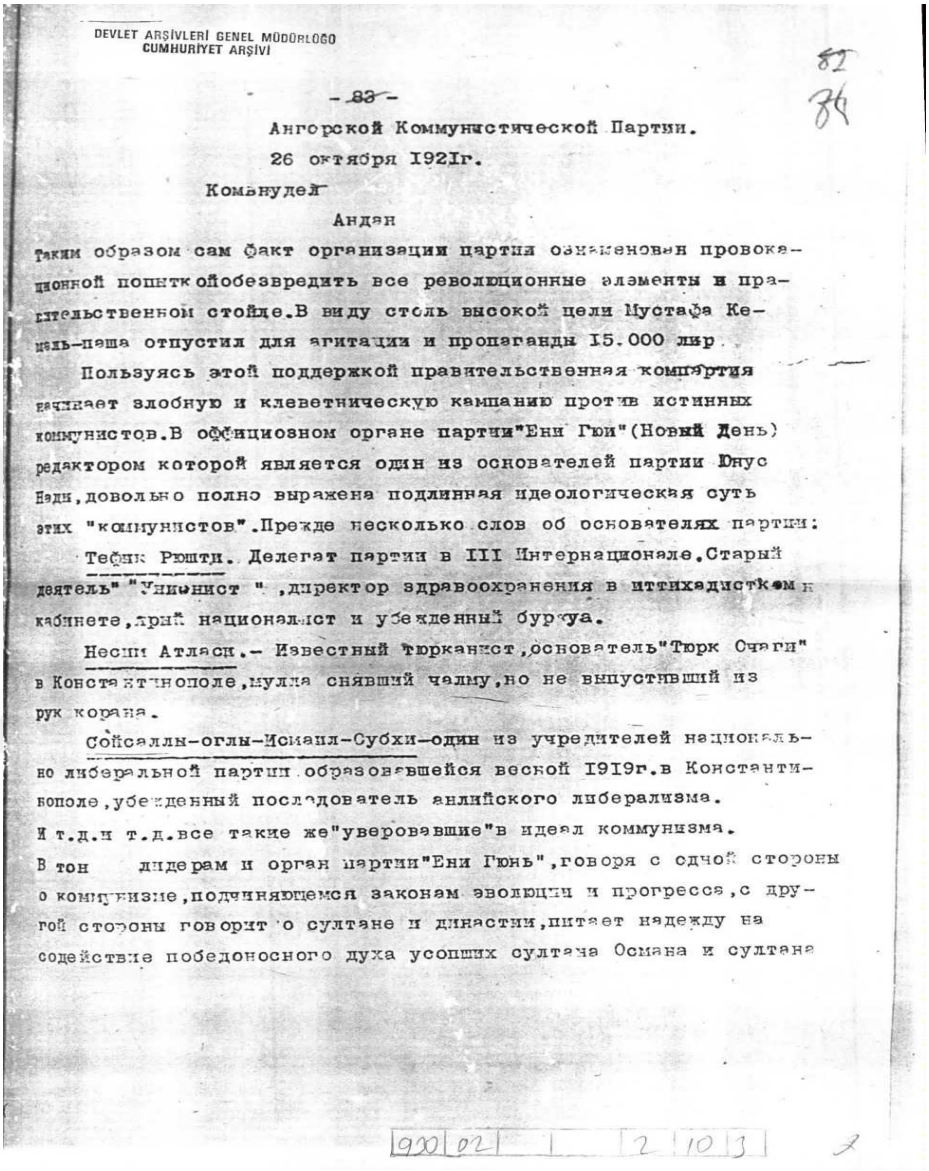

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

~~- 83 -~~ 84

Ангорской Коммунистической Партии.

26 октября 1921г.

Комынудей

Андан

Таким образом сам факт организации партии означенными провокационной попыткойобезвредить все революционные элементы и правительственной стойде.В виду столь высокой цели Мустафа Кемаль-паша отпустил для агитации и пропаганды 15.000 лир.

Пользуясь этой поддержкой правительственная компартия начинает злобную и клеветническую кампанию против истинных коммунистов.В официозном органе партии"Ени Гюн"(Новый День) редактором которой является один из основателей партии Юнус Надн,довольно полно выражена подлинная идеологическая суть этих "коммунистов".Прежде несколько слов об основателях партии:

Тефик Рюшти. Делегат партии в III Интернационале.Старый деятель" "Унионист " ,директор здравоохранения в иттихадистском кабинете,ярый националист и убежденный буржуа.

Несми Атласи.- Известный тюркист,основатель"Тюрк Очаги" в Константинополе,нулла снявший чалму,но не выпустивший из рук корана.

Сойсаллы-оглы-Исмаил-Субхи-один из учредителей национально либеральной партии образовавшейся весной 1919г.в Константинополе,убежденный последователь англйского либерализма.

И т.д.и т.д.все такие же"уверовавшие"в идеал коммунизма.

В том дидерам и орган партии"Ени Гюнь",говоря с одной стороны о коммунизме,подчиняющемся законам эволюции и прогресса,с другой стороны говорит о султане и династии,питает надежду на содействие победоносного духа усопших султана Османа и султана

900 02 1 2 10 3

(Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ideolojisi ve Rusya Komünist Partisi ile mukayesesini içeren 26.10.1921 tarihli Rusça belge).

EK-5

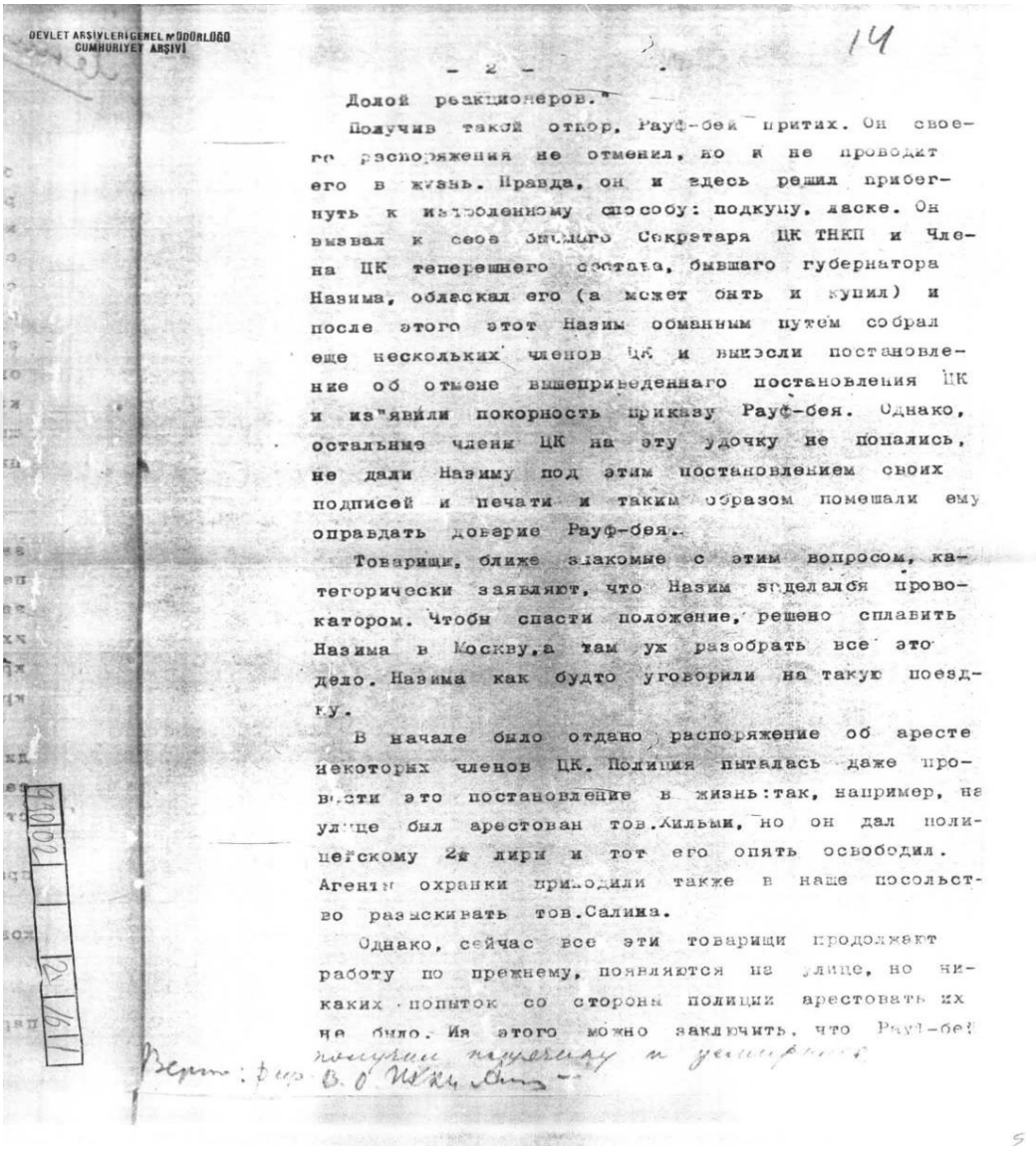
DEVLET ARSIVLERI GENEL MÜDÜRLÜGÜ
CUMHURIYET ARŞIVI

- 2 -

Долой реакционеров."

Получив такой отпор, Рауф-бей притих. Он своего распоряжения не отменил, но и не проводит его в жизнь. Правда, он и здесь решил прибегнуть к испытанному способу: подкупу, ласке. Он вызвал к себе бывшего Секретаря ЦК ТНКП и Члена ЦК теперешнего состава, бывшего губернатора Назима, обласкал его (а может быть и купил) и после этого этот Назим обманным путем собрал еще нескольких членов ЦК и вынесли постановление об отмене вышеприведенного постановления ЦК и изъявили покорность приказу Рауф-бея. Однако, остальные члены ЦК на эту удочку не попались, не дали Назиму под этим постановлением своих подписей и печати и таким образом помешали ему оправдать доверие Рауф-бея.

Товарищи, ближе знакомые с этим вопросом, категорически заявляют, что Назим заделался провокатором. Чтобы спасти положение, решено сплавить Назима в Москву, а там уж разобрать все это дело. Назима как будто уговорили на такую поездку.

В начале было отдано распоряжение об аресте некоторых членов ЦК. Полиция пыталась даже провести это постановление в жизнь: так, например, на улице был арестован тов. Хильми, но он дал полицейскому 2½ лиры и тот его опять освободил. Агенты охранки приходили также в наше посольство разыскивать тов. Салима.

Однако, сейчас все эти товарищи продолжают работу по прежнему, появляются на улице, но никаких попыток со стороны полиции арестовать их не было. Из этого можно заключить, что Рауф-бей

Верно: Дир. В. О. ИККИ

(Nazım Bey'in Başbakan Rauf Orbay'a Halk İştirakiyun Fırkası'nın kendini feshedeceği yönünde beyanname vermesi ve Komitern'in Nazım Bey üzerinde aldığı karara dair Rusça belge)

EK- 6

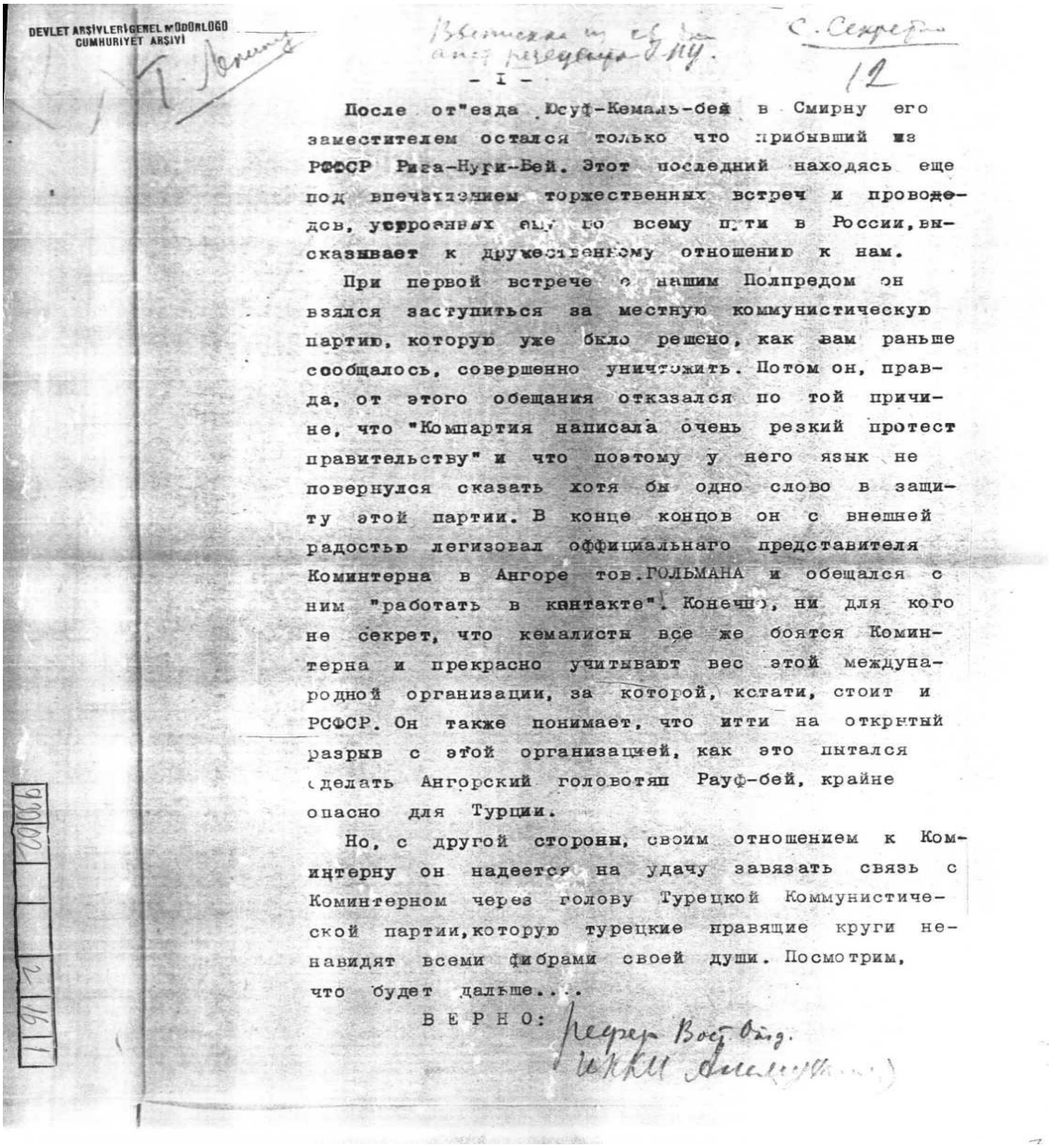
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 1 -

После отъезда Юсуф-Кемаль-бей в Смирну его заместителем остался только что прибывший из РСФСР Риза-Нури-Бей. Этот последний находясь еще под впечатлением торжественных встреч и проводов, устроенных ему по всему пути в России, высказывает к дружественному отношению к нам.

При первой встрече с нашим Полпредом он взялся заступиться за местную коммунистическую партию, которую уже было решено, как вам раньше сообщалось, совершенно уничтожить. Потом он, правда, от этого обещания отказался по той причине, что "Компартия написала очень резкий протест правительству" и что поэтому у него язык не повернулся сказать хотя бы одно слово в защиту этой партии. В конце концов он с внешней радостью легизовал оффициальнаго представителя Коминтерна в Ангоре тов.ГОЛЬМАНА и обещался с ним "работать в кантакте". Конечно, ни для кого не секрет, что кемалисты все же боятся Коминтерна и прекрасно учитывают вес этой международной организации, за которой, кстати, стоит и РСФСР. Он также понимает, что итти на открытый разрыв с этой организацией, как это пытался сделать Ангорский головотяп Рауф-бей, крайне опасно для Турции.

Но, с другой стороны, своим отношением к Коминтерну он надеется на удачу завязать связь с Коминтерном через голову Турецкой Коммунистической партии, которую турецкие правящие круги ненавидят всеми фибрами своей души. Посмотрим, что будет дальше...

ВЕРНО:

(Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Komitern'in Ankara Temsilcisi Golman ile birlikte çalışmasının yasallaştırılması ve Ankara Hükümeti ile Komitern arasındaki ilişkiler ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılması hakkında bilgi içeren Rusça belge)

EK-7

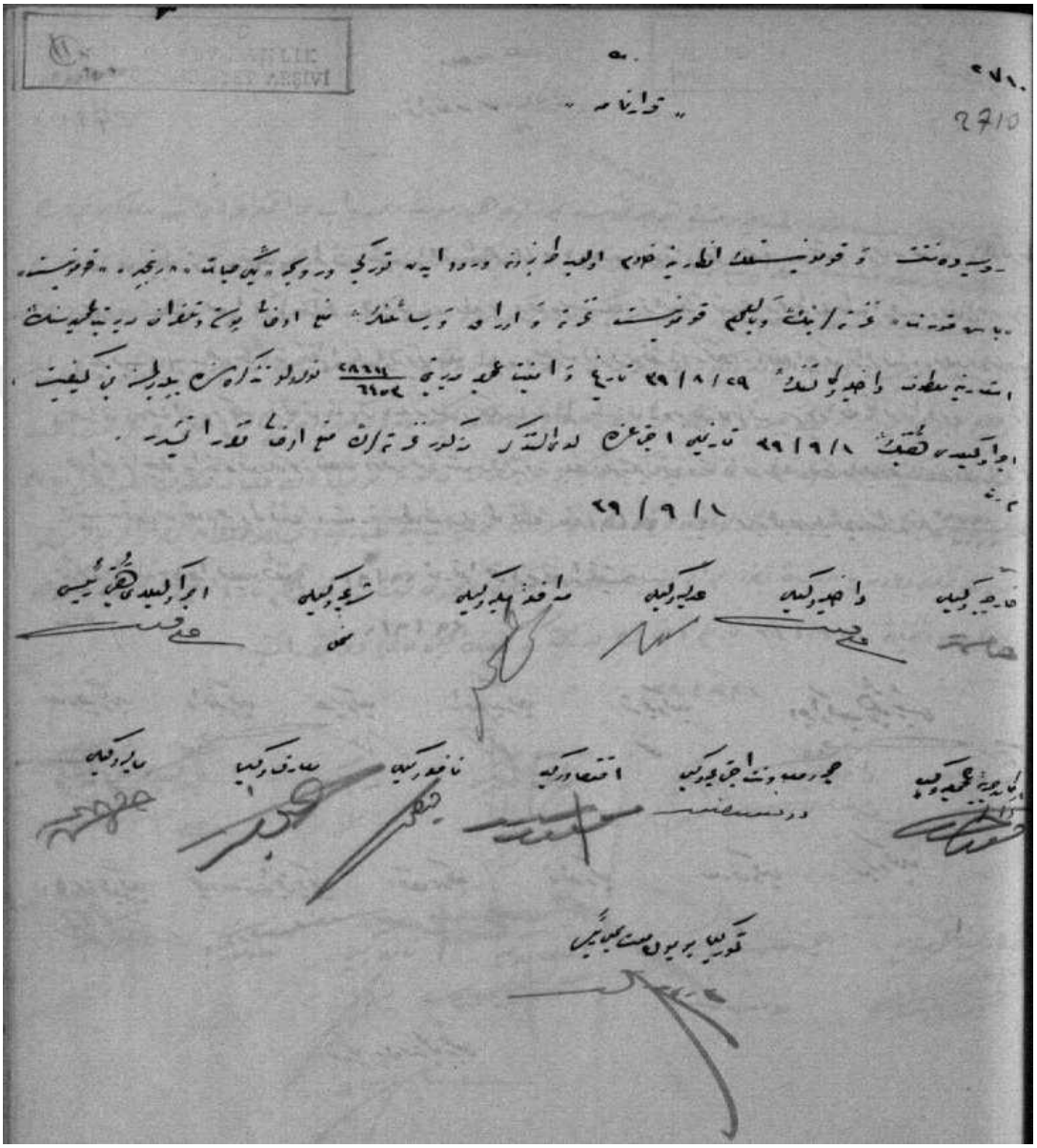

(Komünizm propagandası yapmak suçu ile, Rusya'da Türkçe ve Rusça yayınlanan, Yeni Hayat, Rençber, Komünist ve Başkurt gazetelerinin ve belgelerin Türkiye'ye sokulmasının yasaklandığına dair 1 Eylül 1923 tarihli kararname)